

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
TARPTAUTINĖS IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS INSTITUTAS

KRISTINA BURBIENĖ
(TARPTAUTINĖS TEISĖS PROGRAMA)

**PROGRESYVUS SOCIALINIŲ–EKONOMINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS:
TEISĖS Į MAISTĄ PAVYZDYS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
doc. dr. Dovilė Gailiūtė

Vilnius, 2016

TURINYS

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	3
ĮVADAS.....	4
1. PROGRESYVAUS SOCIALINIŲ-EKONOMINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMO SAMPRATA	10
1.1. Socialinių-ekonominių teisių reglamentavimas.....	10
1.2. Valstybių įsipareigojimai įgyvendinant socialines-ekonomines teises.....	12
1.3. Socialinių-ekonominių ir pilietinių-politinių teisių įgyvendinimo esminiai skirtumai.....	16
1.4. Progresyvaus įgyvendinimo koncepcijos reglamentavimas ir norminis turinys.....	17
1.5. Progresyvaus įgyvendinimo vertinimo rodikliai ir jų reikšmė.....	25
2. PROGRESYVAUS SOCIALINIŲ-EKONOMINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI.....	33
2.1. Minimalių valstybės įsipareigojimų ir progresyvaus įgyvendinimo santykis.....	33
2.2. Probleminių sričių, valstybėms įgyvendinant socialines-ekonomines teises, nustatymas ir analizė.....	40
2.2.1. Socialinių-ekonominių teisių pažeidimo samprata.....	40
2.2.2. Socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo analizė.....	43
3. PROGRESYVUS TEISĖS Į TINKAMĄ MAISTĄ ĮGYVENDINIMAS.....	51
3.1. Teisės į tinkamą maistą reglamentavimas.....	51
3.2. Teisės į tinkamą maistą samprata.....	56
3.3. Teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo praktiniai aspektai.....	63
3.3.1. Teisės į maistą įgyvendinimas Jungtinių Tautų sistemoje.....	63
3.3.2. Teisės į maistą įgyvendinimas Europos Tarybos mastu.....	73
3.3.3. Teisės į maistą įgyvendinimas Lietuvoje.....	79
IŠVADOS.....	89
PASIŪLYMAI.....	91
LITERATŪRA.....	92
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS.....	109
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	110
SUMMARY.....	111
PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ.....	112

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

TESKTP arba Paktas – Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas

TPPTP – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas

JT – Jungtinės Tautos

EŽTK arba Konvencija – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija

EŽTT - Europos Žmogaus Teisių Teismas

ESKT komitetas – Jungtinių Tautų Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas

ŽTK – Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas

FAO – Jungtinių Tautų maisto ir žemės ūkio organizacija

PPO – Pasaulio prekybos organizacija

VŽTD – Visuotinė žmogaus teisių deklaracija

EST komitetas – Europos socialinių teisių komitetas

IVADAS

Baigiamojo darbo aktualumas. Žmogaus teisių įgyvendinimas ir apsauga Jungtinių Tautų Organizacijoje priėmus Tarptautinį žmogaus teisių bilį, peržengė nacionalines valstybių ribas ir tapo visos tarptautinės bendrijos reikalu. Visos valstybės narės turi pareigą įgyvendinti Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtintas teises, nacionaliniuose teisės aktuose numatyti jų įgyvendinimui būtinas priemones, valdymo srityje atlikti reikalingas politines, socialines ir teismines reformas, užtikrinant šių teisių gynimo mechanizmą.

Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, prie kurio yra prisijungusi ir Lietuvos Respublika, įtvirtintos svarbiausios socialinės-ekonominės teisės, garantuojančios kiekvienam asmeniui teisę į darbą, į socialinę apsaugą ir socialinį draudimą, į pakankamą gyvenimo lygį, į kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą ir teisę į mokslą. Paktas valstybėms narėms nustato rezultato įsipareigojimus, kurie reiškia, kad valstybė privalo imtis visų įmanomų priemonių, kad pasiektų tarptautinėje sutartyje numatytą rezultatą. Kadangi kiekviena Pakto šalis dalyvė yra pasiekusi skirtingą išsivystymo lygį ir turi skirtingą ekonominį potencialą, TESKTP valstybėms suteikia galimybę prisiimtus įsipareigojimus įgyvendinti palaipsniui, per tam tikrą laikotarpį, atsižvelgiant į kiekvienos valstybės finansinius pajėgumus. Socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas yra apibūdinamas kaip gana brangus¹, todėl kaip rodo Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto praktika, neretai valstybės neteisingai supranta progresyvaus šių teisių įgyvendinimo turinį manydamos, kad jos neįsipareigojo užtikrinti ir ginti šias teises tol, kol nesukaups pakankamai resursų ir nepasieks tam tikro ekonominio išsivystymo lygio. Pakte įtvirtinta progresyvaus įgyvendinimo nuostata ir jos netinkamas interpretavimas neretai tampa besivystančių ar ekonominių nuosmukį patiriančių valstybių neveikimą pateisinančia priežastimi.

Progresyvų socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo pobūdį aktualu analizuoti dar ir todėl, kad visos valstybės narės, neatsižvelgiant į jų turimus nacionalinius išteklius, privalo imtis neatidėliotinių veiksmų, tam kad kuo greičiau įgyvendintų prisiimtus įsipareigojimus. Tai reiškia, kad progresyvaus įgyvendinimo nuostata negali būti suprantama kaip suteikianti valstybėms galimybę, nenustatytam laikui atidėti priemones ir veiksmus, užtikrinančius socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą.

¹ Asbjörn Eide et al., *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook* (Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 1995), 36.

2013 m. gegužės 5 d. įsigaliojo TESKTP Fakultatyvinis protokolas, kuris numato individualių peticijų dėl Pakte įtvirtintų teisių pažeidimų nagrinėjimo tvarką. Individualios peticijos išplėtė Pakte nurodytų teisių priežiūros ir gynimo mechanizmą, sudarė sąlygas siekti teisingumo tarptautiniu lygiu, kadangi kiekvienas asmuo, kurio teisės buvo pažeistos, gali pateikti ESKT komitetui individualius skundus. Tačiau šiai dienai tik 21 valstybė² yra ratifikavusi šį Protokolą, todėl asmens galimybės apginti pažeistas socialines-ekonomines teises tarptautiniu lygiu yra gana ribotos, o tuo pačiu ir Komitetas neturi daug progų suformuoti ir išlėtoti savo jurisprudencijos. Pirmosios asmenų individualios peticijos jau pasiekė Jungtinių Tautų ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių kontrolės ir priežiūros instituciją, o šiuo metu nagrinėjimo laukia 5 individualūs skundai dėl Pakte įtvirtintų teisių pažeidimų³. Komitetui teks nelengva užduotis nagrinėti asmenų skundus prieš valstybes ir vertinti valstybių veiksmus progresyviai įgyvendinant šias teises.

Progresyvaus įgyvendinimo koncepcija yra taikoma visoms TESKTP įtvirtintoms teisėms. Pakto 11 straipsnyje pripažįstama teisė į „pakankamą <...> gyvenimo lygį, įskaitant teisę turėti pakankamai maisto” ir “pagrindinė kiekvieno žmogaus teisė būti apsaugotam nuo bado”⁴. Individo teisė į pilnavertę mitybą yra fundamentali žmogaus teisė ir kaip pripažįsta ESKT komitetas, “turi lemiančią reikšmę kitų teisių įgyvendinimui”⁵. 2000 m. JT buvo patvirtinti Tūkstantmečio vystymosi tikslai⁶, įskaitant ir valstybių siekį perpus sumažinti skurdą ir nepriteklių pasaulyje, sumažinti vaikų iki 5 metų mirtingumą, kadangi nevisavertė mityba yra daugelio ligų ir mirčių priežastis, o kasmet dėl skurdo ir alkio miršta daugiau negu 8 milijonai žmonių. Šiuos tikslus valstybės įsipareigojo pasiekti iki 2015 metų, tačiau įgyvendino tik iš dalies, kadangi tik vos daugiau kaip pusė pasaulio besivystančių valstybių sugebėjo sumažinti badaujančių žmonių skaičių⁷. Akivaizdu, kad valstybės, pripažindamos individo teisę į pilnavertę mitybą kaip vieną iš svarbiausių žmogaus teisių, prisiima įsipareigojimus užtikrinti šios teisės progresyvų įgyvendinimą. Teisę į tinkamą maistą svarbu pabrėžti kaip prioritetinę teisę, kadangi ji besąlygiškai daro įtaką kitų

² Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto Fakultatyvinį protokolą ratifikavusios valstybės, žiūrėta 2016 03 21, <http://indicators.ohchr.org/>

³ Jungtinių Tautų Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto neišnagrinėtų skundų apžvalga, žiūrėta 2016 03 08, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/PendingCases.aspx>. Šiuo metu ESKT komitetui pateikti skundai yra dėl asmens teisės į socialinę apsaugą pažeidimų, dėl netinkamo sveikatos priežiūros užtikrinimo, dėl priverstinio iškeldinimo, dėl diskriminavimo nuostatų taikymo.

⁴ "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002).

⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 12: The right to adequate food. UN Doc. E/C.12/1999/5 (toliau – Bendrasis komentaras Nr. 12).

⁶ Millennium Development Goals, žiūrėta 2015 01 07, http://www.alliance2015.org/fileadmin/user_upload/MDGs.pdf

⁷ The Millennium Development Goals Report 2015, žiūrėta 2016 01 27, http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf

žmogaus teisių, kaip teisės į gyvybę, vandenį, sveikatą, mokslą, darbą užtikrinimui. Neprievalgis yra sergamumo ir sumažėjusio produktyvumo priežastis, didina išlaidas sveikatos sistemoje, tokiu būdu stabdo šalių ekonominių vystymąsi, kuris yra tiesiogiai susijęs ne tik su teisės į tinkamą maistą, bet ir su kitų socialinių-ekonominių teisių progresyviu įgyvendinimu.

Progresyvaus teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo analizė aktuali dar ir todėl, kad kaip Europos Parlamentas pabrėžė 2014 metų Pasiūlyme dėl rezoliucijos dėl vaikų neprievalgio “praėjus 25 metams po Vaiko teisių konvencijos priėmimo kai kurios Konvenciją pasirašiusios šalys nepajėgė sukurti palankios aplinkos, kurioje būtų užtikrintos vaikų galimybės gauti pakankamai maisto”⁸. Europos Parlamento pareiškimas liudija tai, kad valstybės neskiria pakankamai dėmesio šios fundamentalios teisės turiniui, užtikrinimui, valstybių įsipareigojimų apimtims nustatymui.

Tiriama problema. TESKTP nuostatos leidžia valstybėms socialines-ekonomines teises įgyvendinti laisvai, atsižvelgiant į šalies turimus išteklius ir paliekant joms diskrecijos teisę nuspręsti, per kiek laiko jos įvykdys savo įsipareigojimus. Nors progresyvaus įgyvendinimo koncepcija suteikia valstybėms veikimo laisvę, tačiau nustato esminius minimalius įsipareigojimus – užtikrinti kiekvienos iš Pakte įtvirtintų teisių bazinį lygį. Valstybės neretai apsiriboja socialinių-ekonominių teisių minimalaus lygio garantavimu ir nevykdo prisiimtų įsipareigojimų – imtis visų priemonių, kad socialinės-ekonominės teisės būtų visiškai įgyvendintos. Darbe analizuojamas socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas pagal atskiras šių teisių grupes, tiriant: 1) ar valstybės laikosi reikalavimo, užtikrinti socialinių-ekonominių teisių būtiną minimalų lygį? 2) kokios priežastys lemia socialinių-ekonominių teisių neįgyvendinimą arba neefektyvų jų užtikrinimą? 3) ar efektyviai įgyvendinama teisė į maistą universaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu?

Baigiamojo darbo mokslinis naujumas ir tiriamos problemos ištyrimo lygis. Nors TESKTP Lietuvoje galioja nuo 1992 metų, tyrimų, skirtų progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo analizei mūsų šalies teisinėje literatūroje nėra. Atskirų socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo problemas, kaip teisę mokytis mažumos kalba tarptautinių, regioninių ir nacionalinių dokumentų pagrindu nagrinėja dr. A. Račkauskaitė – Burneikienė, teisės į būstą reglamentavimą, turinį ir valstybių įsipareigojimus užtikrinant šios teisės praktinį įgyvendinimą analizuoja dr. D. Gailiūtė, individualios peticijos teisę ir Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto papildomo protokolo nuostatų reikšmę, ginant asmenų pažeistas socialines-ekonomines teises nagrinėja dr.

⁸ Europos Parlamento rezoliucija dėl vaikų neprievalgio besivystančiose šalyse. Doc. No. 2014/2853(RSP), prieiga per internetą:

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/deve/re/1034/1034798/1034798lt.pdf

Vitkauskaitė – Meurice, teisės į darbą užtikrinimo padėtį Lietuvoje analizuoja dr. I. Mačernytė – Panomariovienė, teisės į socialinę apsaugą Lietuvoje užtikrinimo probleminius aspektus atskleidžia dr. V. Petrylaitė, teisės į sveikatos apsaugą Lietuvoje analizę pateikia dr. L. Beliūnienė. Kaip matyti iš paminėtų tyrimų pavadinimų, Lietuvos mokslininkai daugiausia dėmesio skiria atskirų socialinių - ekonominių teisių reglamentavimo ir įgyvendinimo analizei, o ne progresyviai šių teisių įgyvendinimo pobūdžiui. Užsienio teisės moksle progresyvus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas tiriamas išsamiai, pateikiant valstybių įsipareigojimų kritinį vertinimą ir socialinių-ekonominių teisių pažeidimų analizę. Labiausiai paminėtini M. Sepulveda, A. Eide, O. Gbadamosi, B. Griffey, L. A. Noriega, N. A. Battaglia, A. R. Chapman, E. Shura, E. Felner, S. Kalantry, G. de Beco darbai. Tačiau būtina pažymėti, kad šie mokslininkai dažniausiai apsiriboja vienos konkrečios socialinės-ekonominės teisės įgyvendinimo analize arba nagrinėja šią temą tam tikros regioninės arba nacionalinės sistemos kontekste.

Lietuvos teisės doktrinoje mokslinių darbų, kuriuose būtų analizuojama teisė į maistą, nėra. Užsienio teisės mokslininkai šia teise domisi gana plačiai, tačiau savo darbuose pateikia arba tik teorinį šios teisės įgyvendinimo aspektą, arba atskleidžia jos užtikrinimo problemas tik regioniniu arba tik konkrečios valstybės mastu.

Baigiamojo darbo reikšmė. Baigiamasis darbas galėtų būti reikšmingas formuojant valstybių nacionalinę politiką, kadangi identifikavus ir įvardinus problemas ir kliūtis, su kuriomis susiduria valstybės, įgyvendindamos socialines-ekonomines teises, nustačius sritis, kuriose šios teisės yra efektyviausiai užtikrinamos ir kurių įgyvendinimui valstybės skiria per mažai dėmesio, būtų galima teikti ilgalaikių valstybės raidos strategijų, vyriausybių programų gaires, kuriose būtų numatytos prioritetingos socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo kryptys.

Mokslui teisės į maistą analizė reikšminga tuo, kad pasitelkiant tarptautinių kvaziteisminių institucijų praktiką ir užsienio autorių doktriną, darbe išsamiai nagrinėjama teisės į maistą samprata, valstybių įsipareigojimų apimtis įgyvendinant šią teisę ir jos praktinis įgyvendinimas universaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.

Baigiamojo darbo originalumas. Darbo originalumą atskleidžia autorės atlikta progresyvaus teisės į maistą įgyvendinimo analizė universaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygiais. Žmogaus teisių teisės doktrinoje, JT specialiųjų teisės į maistą pranešėjų pateiktose teisės į maistą įgyvendinimo ataskaitose ir ESKT komiteto baigiamosiose pastabose apsiribojama atskirų valstybių ar regionų vertinimu, tuo tarpu šiame darbe pateikiama kompleksinė ir tarpdisciplininė šios teisės įgyvendinimo analizė, identifikuojant problemas ir pateikiant jų sprendimo būdus.

Tyrimo objektas – socialinių-ekonominių teisių, apimančių ir teisę į tinkamą maistą, progresyvus materialinis ir procesinis įgyvendinimas.

Tyrimo tikslas - pasitelkiant progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo turinio ir valstybių įsipareigojimų šioje srityje analizę, nustatyti valstybėms kylančias problemas, socialinių-ekonominių teisių neįgyvendinimo arba netinkamo įgyvendinimo priežastis bei iširti teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo efektyvumą universaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti valstybių įsipareigojimų apimtį, įgyvendinant socialines-ekonomines teises.
2. Išanalizuoti progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo sampratą, norminį turinį ir išskirti jų vertinimo rodiklius.
3. Išanalizuoti minimalių valstybės įsipareigojimų ir progresyvaus įgyvendinimo santykį.
4. Identifikuoti problemas ir priežastis, trukdančias valstybėms efektyviai įgyvendinti socialines-ekonomines teises bei nustatyti sritis, kuriose valstybėms sunkiausiai sekasi jas užtikrinti.
5. Iširti teisės į pakankamą maistą progresyvų įgyvendinimą tarptautiniu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.

Ginamasis teiginys. Nors valstybėms palikta galimybė socialines-ekonomines teises įgyvendinti palaipsniui, atsižvelgiant į jų ekonominio išsivystymo lygį, tačiau valstybės privalo užtikrinti bent minimalų šių teisių lygį nedelsiant ir nepriklausomai nuo turimų išteklių. Neužtikrinusi minimalaus socialinių-ekonominių teisių lygio valstybė bus laikoma pažeidusi prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus.

Tyrimo metodika. Darbo temai išnagrinėti naudojami įvairūs tyrimo metodai: lyginamosios analizės metodas, bylų ir dokumentų analizė, sisteminė analizė, loginis metodas, apibendrinimas.

Lyginamosios analizės metodas taikomas lyginant teismų ir kvaziteisminių institucijų praktiką, doktrinoje pateikiamas nuomones, teisės aktų nuostatas.

Bylų ir dokumentų analizės metodo pagrindu nagrinėjamos tarptautinės sutartys, regioniniai ir nacionaliniai teisės aktai, ataskaitos, išvados ir rekomendacijos, teismų sprendimai. Bylų ir dokumentų analizės pagrindu atliktas teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo tyrimas universaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.

Loginis tyrimo metodas kartu su *sisteminės analizės metodu* naudojami siekiant atskleisti progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo turinį, teisės į maistą materialinį ir

procesinį užtikrinimą tarptautiniu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu. Šie metodai padeda identifikuoti šių teisių įgyvendinimo problemas, nustatyti teisės į maistą santykį su kitomis žmogaus teisėmis.

Apibendrinimo metodas taikomas doktrinoje pateikiamų nuomonių, teismų ir kvaziteisminių institucijų sprendimų ir komentarų apibendrinimui bei darbo išvadoms parengti.

Tyrimo struktūra. Mokslinį darbą sudaro įvadas, 3 skyriai, išvados ir literatūros sąrašas.

Pirmajame skyriuje nagrinėjami valstybių įsipareigojimų, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, apimtis, progresyvaus šių teisių įgyvendinimo turinys, reglamentavimas ir aptariami įgyvendinimo matavimo rodikliai ir jų reikšmė, vertinant valstybių pasiektus rezultatus.

Antrajame skyriuje apžvelgiami progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo probleminiai aspektai: nagrinėjamas minimalių įsipareigojimų ir progresyvaus įgyvendinimo santykis, apibūdinama socialinių-ekonominių teisių pažeidimo samprata, analizuojamos probleminės socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo sritys.

Trečiasis skyrius skirtas progresyvaus teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo analizei. Jame nagrinėjama teisės į tinkamą maistą samprata, reglamentavimas, tiriami teisės į maistą užtikrinimo aspektai tarptautiniu, regioniu ir nacionaliniu lygiu.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir pasiūlymai.

1. PROGRESYVAUS SOCIALINIŲ-EKONOMINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMO SAMPRATA

1.1. Socialinių-ekonominių teisių reglamentavimas

Socialinės-ekonominės teisės priskiriamos prie naujausių konstitucinių teisių grupių, kadangi valstybių konstitucijose jos imtos pripažinti tik XIX a. pabaigoje, o visuotinai paplito tik XX a. pirmoje pusėje. Socialinės-ekonominės teisės yra kodifikuotos daugelyje tarptautinių, regioninių ir nacionalinių dokumentų. Pirmasis universalus tarptautinis teisės aktas, *expressis verbis* įtvirtinantis socialines-ekonomines teises yra 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija⁹ reglamentuojanti asmens teisę į darbą, mokslą, socialinę apsaugą, pakankamą gyvenimo lygį.

1966 m. JT priimtame Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte įtvirtintas tarptautiniu lygiu pripažintas socialinių-ekonominių teisių katalogas, apimantis teisę į darbą ir teisingas darbo sąlygas, teisę steigti profesines sąjungas, teisę į pakankamą gyvenimo lygį, teisę į socialinę apsaugą, teisę turėti kuo geriausią sveikatą, teisę į mokslą.

JT sistemoje yra nemažai universalių tarptautinių sutarčių, garantuojančių socialinių-ekonominių teisių užtikrinimą tam tikroms tikslinėms socialinėms grupėms - vaikams, moterims, neįgaliesiems: Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija¹⁰, Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims¹¹, Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija¹², Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo¹³, JT Konvencija dėl visų migruojančių darbuotojų ir jų šeimų narių teisių apsaugos¹⁴.

Pagrindinis regioninis dokumentas Europos Tarybos sistemoje yra Europos socialinė chartija, kurią Europos Taryba priėmė 1961 m. ir kuri garantuoja socialines-ekonomines teises, susijusias su darbu, sveikata, būstu, švietimu, socialine apsauga. 1996 m. Europos Taryba priėmė pataisytą Europos socialinę chartiją, kuri dar labiau išplėtė socialinių-ekonominių teisių katalogą. Abi chartijos yra galiojančios, todėl valstybėms yra palikta diskrecijos teisė pasirinkti savo

⁹ "Visuotinė žmogaus teisių deklaracija," *Valstybės žinios* 68, 2497 (2006).

¹⁰ "Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija," *Valstybės žinios* 60, 1501 (1995). 4 str., 23 str. 3 p., 24, 26 str.

¹¹ "Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims," *Valstybės žinios* 21, 549 (1996). 10-14 str.

¹² "Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas," *Valstybės žinios* 71, 3561 (2010). 24, 25, 27, 28 str.

¹³ "Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo," *Valstybės žinios* 108, 2957 (1998). 5 str. e punktas

¹⁴ "International Convention on the Protection of the Rights of all Migrant Workers and Members of their Families", Doc. No. A/RES/45158.

įsipareigojimų apimtį. Paminėtina, kad Lietuva pasirinko platesnės apimties įsipareigojimus, ratifikuodama Pataisytą chartiją.

Lyginant Pakte įtvirtintų socialinių-ekonominių teisių apimtį su Pataisytos chartijos nuostatomis, pastebima, kad Pataisytos Chartijos nuostatos apima daugiau vienos ar kitos teisės aspektų. Pavyzdžiui, Pataisytoje chartijoje yra įtvirtintos teisės į profesinį orientavimą ir rengimą, į informaciją bei konsultaciją, kurių nereglamentuoja Paktas. Pastebimi ir tam tikri skirtumai tarp Pakto ir Pataisytos Chartijos nuostatų valstybių įsipareigojimų įgyvendinimo atžvilgiu. Tapdama Pakto dalyve valstybė prisiima įsipareigojimus pagal visus Pakto straipsnius. TESKTP įtvirtintų teisių įgyvendinimo lygis gali priklausyti nuo tarptautinės pagalbos, turimų išteklių, o pačios teisės gali būti įgyvendinamos laipsniškai. Skirtingai nuo Pakto, Pataisytą chartiją ratifikavusios valstybės prisiima įsipareigojimus pagal jos nuostatas iškart po įsigaliojimo ir neatsižvelgiant į valstybės išteklius. Chartijos nuostatos pasižymi imperatyvumu, kadangi „vykdydama savo įsipareigojimus valstybė negali teisintis, pavyzdžiui, „turimų išteklių“ stoka. Valstybių sugebėjimas laikytis Chartijos nuostatų yra vertinamas griežtai, atsižvelgiant į socialinių teisių standartus, apibrėžtus Chartijos straipsniuose“¹⁵.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje¹⁶ daugiausia yra įtvirtintos pilietinės bei politinės teisės, tačiau šioje sutartyje taip pat yra ir kai kurių ekonominių-socialinių teisių garantijų: tai priverčiamojo darbo draudimas (Konvencijos 4 str.), teisė į šeimos gyvenimą (Konvencijos 8 str.), teisė jungtis į organizacijas (Konvencijos 11 str.), nuosavybės apsauga (Protokolas Nr. 1 1 str.)¹⁷, teisė į švietimą (Protokolas Nr. 1 2 str.)¹⁸.

Reikšmingas Europos Sąjungos žmogaus teisių dokumentas - Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija¹⁹, kurioje be pilietinių-politinių deklaruojamos ir socialinės-ekonominės piliečių ir kitų asmenų, gyvenančių Europos Sąjungos teritorijoje, teisės: teisė į mokslą, laisvė pasirinkti profesiją, teisė į darbą.

Pažymėtina, kad ir kituose regionuose yra priimtos žmogaus teisių sutartys, tiesiogiai įtvirtinančios socialines-ekonominės teises: 1981 m. Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija²⁰, 1988

¹⁵ Elvyra Baltutytė, "Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje," *Jurisprudencija* 30, 22 (2002): 77.

¹⁶ "Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija," *Valstybės žinios* 40, 987 (1995).

¹⁷ "Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas protokolu Nr. 11," *Valstybės žinios* 156, 7391 (2011). 1 str.

¹⁸ *Ibid.*, 2 str.

¹⁹ "Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija," Europos Sąjungos oficialusis leidinys C 83, 391 (2010). 14, 15, 27, 35 str.

²⁰ "African Charter on Human and Peoples Rights," para. 15-17, prieiga per internetą:

<http://www.achpr.org/instruments/achpr/>

m. Amerikos žmogaus ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių konvencijos protokolas (San Salvadoro protokolas)²¹.

Apžvelgus socialinių-ekonominių teisių reglamentavimą, galima konstatuoti, kad ši teisių grupė yra tiesiogiai įtvirtinta tiek universaliu, tiek regioniniu mastu, o nuo jų reglamentavimo priklauso šių teisių įgyvendinimo galimybės.

1.2. Valstybių įsipareigojimai įgyvendinant socialines-ekonomines teises

Tarptautinės sutarties, įtvirtinančios socialines-ekonomines teises, dalyvės privalo tapti socialiai orientuotomis valstybėmis, tačiau socialinės valstybės funkcija gali būti visiškai įgyvendinta tik esant aukštam ekonomikos išsivystymo lygiui²². Socialiai orientuota valstybė privalo išlyginti socialinę nelygybę visuomenėje ir garantuoti tinkamą gyvenimo lygį, t.y. privalo užtikrinti ekonomines ir socialines garantijas²³. Todėl socialinės-ekonominės teisės doktrinoje neretai vadinamos gyvenimo lygio teisėmis.

Plačiausiai valstybių įsipareigojimų, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, apimtis atskleista ESKT komiteto Bendrajame komentare Nr. 3²⁴. Kaip pažymi Komitetas, valstybių įsipareigojimai pagal Paktą apima tiek elgesio, tiek rezultato įsipareigojimus. Paktas įpareigoja valstybes nedelsiant imtis priemonių, kad šios teisės būtų visiškai įgyvendintos²⁵. Frazė „imtis priemonių“ buvo įtraukta į Paktą vietoje frazių „paremti“ arba „garantuoti“ teises, taip suteikiant valstybėms mažiau įsipareigojimų²⁶. Priemonių privaloma imtis per protingai trumpą laiką nuo Pakto įsigaliojimo, kol visiškai tam tikrų teisių įgyvendinimas bus laipsniškai pasiektas. Komitetas savo rekomendacijose nenurodo konkrečių priemonių, kurių valstybės turėtų imtis, o Paktas tuo

²¹ "Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights" (Protocol of San Salvador), para. 6-13, prieiga per internetą:

<https://www.oas.org/dil/1988%20Additional%20Protocol%20to%20the%20American%20Convention%20on%20Human%20Rights%20in%20the%20Area%20of%20Economic,%20Social%20and%20Cultural%20Rights%20%28Protocol%20of%20San%20Salvador%29.pdf>

²² Ingrida Mačernytė – Panomariovienė, "Teisinė garantijų darbuotojams prigimtis," *Jurisprudencija*, 25, 17 (2002): 90, 92.

²³ *Ibid.*, 91.

²⁴ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 3: The nature of states parties' obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant). UN Doc. E/1991/23 (toliau – Bendrasis komentaras Nr. 3).

²⁵ "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002).

²⁶ Philip Alston and Gerard Quinn, "The Nature and Scope of State Parties Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights quarterly* 9 (1987): 223, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq9&div=19&start_page=156&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

tarpu nustato, kad valstybės įsipareigoja imtis „visų atitinkamų, svarbiausia, teisinių priemonių“²⁷. Taigi, galima daryti išvadą, kad valstybės pirmiausia turi sukurti teisinę bazę, reglamentuojančią socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą.

Šalys gali būti įpareigos imtis teisinių veiksmų ypač tada, kai esami įstatymai yra aiškiai nesuderinami su įsipareigojimais, numatytais Pakte, todėl pirmas žingsnis, kurio reikalaujama iš bet kurios šios tarptautinės sutarties dalyvės yra užtikrinti, kad nacionaliniai teisės aktai atitiktų tarptautinės sutarties nuostatas. Komitetas taip pat išaiškina, kad teisinės priemonės apima ne tik nacionalinių teisės aktų priėmimą, bet ir teisių, kurias garantuoja Paktas, teisinės gynybos užtikrinimą. Be teisinių priemonių Komitetas įvardina ir kitas priemones: politines, administracines, finansines, švietimo ir socialines. Pats Paktas nurodo tam tikras tolesnes gaires, kaip galimas šių priemonių rūšis. Pavyzdžiui, 6 straipsnyje teigiama, kad „Priemonės <...> apima techninį ir profesinį orientavimą ir mokymo programas, strategiją ir metodus <...>“²⁸, 11 straipsnyje nurodoma, kad „valstybės <...> imasi priemonių, įskaitant konkrečias programas, <...>“²⁹ ir t.t. Kiekvienai valstybei Komitetas palieka diskrecijos teisę nuspręsti, kokias priemones jos laiko „atitinkamomis“, atsižvelgiant į sąlygas valstybėje³⁰.

Pakte yra įtvirtintas ir elgesio įsipareigojimas valstybėms, kuris yra glaudžiai susijęs su progresyvaus įgyvendinimo koncepcija ir yra įtvirtintas net keliuose Pakto straipsniuose. Pavyzdžiui, 13 str. 2 d. e punktą numato, kad „turi būti aktyviai plėtojamas visų pakopų mokyklų tinklas, <...> ir nuolat gerinama materialinė dėstytojų sąlygos“³¹.

Reikia pažymėti, kad priemonės, skirtos garantuoti socialines-ekonomines teises, nereikalauja iš valstybės tiesiogiai dalyvauti teikiant tam tikrą paslaugą, tam kad būtų įgyvendinta konkreti teisė. Pavyzdžiui, daugelyje šalių maistas yra gaminamas ir tiekiamas privataus sektoriaus, įskaitant žemės ūkį. Todėl valstybių pareiga, sudarant palankias sąlygas teisei į maistą, yra sustiprinti kaimo žmonėms prieigą prie išteklių ir imtis priemonių, siekiant užtikrinti jų pragyvenimą. Tik tais atvejais, kai nėra galimybės asmenims užtikrinti teisę į tinkamą maistą tokiu būdu, valstybės yra įpareigos garantuoti šią teisę didesnės tiesioginės intervencijos būdais.³²

Nors Pakte įtvirtintos socialinės-ekonominės teisės vadinamos pozityviosiomis ir didžiąja dalimi nuo valstybės turimų išteklių priklausomomis teisėmis, Komitetas pažymėjo, kad yra

²⁷ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, *supra note* 25, 2 str.

²⁸ *Ibid.*, 6 str.

²⁹ *Ibid.*, 11 str.

³⁰ Bendrasis komentaras Nr. 3., para. 2, 3, 7.

³¹ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, *supra note* 25, 13 str.

³² Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82. 8, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82. Psl. 10.

nemažai ir negatyvių įsipareigojimų, kurių valstybės privalo laikytis, kaip pavyzdžiui, draudžiamas priverstinis iškeldinimas³³, valstybės turi pareigą susilaikyti nuo veiksmų, galinčių užkirsti kelią asmens prieigai prie tinkamo maisto³⁴ ir t.t.

Be įvairių specifinių įsipareigojimų, įtvirtintų Pakte, kuriuos autorė išsamiai aptars analizuodama progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo turinį, tarptautinės teisės ekspertų grupės parengtos Maastrichto gairės (angl. *Maastricht guidelines*), nustatančios socialinių-ekonominių teisių pažeidimo sampratą, apibrėžia pagrindines valstybių pareigas, įgyvendinant socialines-ekonomines teises: pareigas *gerbti*, *ginti* ir *įgyvendinti* socialines-ekonomines teises.³⁵

Pareiga *gerbti* reikalauja iš valstybių susilaikyti nuo veiksmų, trukdančių asmenims įgyvendinti socialines-ekonomines teises³⁶. Vadovaujantis ESKT komiteto suformuota praktika, pareiga *gerbti* taip pat yra susijusi su teise būti laisvam nuo visų formų diskriminacijos, su piliečių teise dalyvauti priimant įstatymus ar formuojant politiką, su teise jungtis į organizacijas, asociacijas, ypač bendruomenines ir nevyriausybinės organizacijas, su teise mėgautis jau suteiktomis teisėmis be jokio valstybės kišimosi ir t.t. Šie įpareigojimai yra taikomi ne tik valstybėms, bet ir nevalstybiniais subjektams.³⁷

Pareiga *ginti* socialines-ekonomines teises reikalauja iš valstybių užkirsti kelią bet kokiems asmens teisių pažeidimams. Kai tretysis asmuo pažeidžia individo teisę, valstybės institucijos turi pradėti veikti, tam kad užkirsti kelią tolesniems teisių pažeidimams ir pažeidimo aukoms garantuoti teisinę pagalbą. Pareiga *ginti* apima neatidėliotiną veikimą, tam kad valstybė ar tretieji asmenys nepažeistų asmens socialinių-ekonominių teisių, galimybę pasinaudoti nešališkais teisių gynimo priemonėmis, esant įtarimams, kad valstybė ar nevalstybiniai subjektai jas pažeidžia, aktyvių priemonių ėmimąsi, siekiant apsaugoti visus asmenis nuo visų formų diskriminacijos. Pažymėtina, kad privatūs subjektai taip pat gali pažeisti individo teises. Žmogaus teisių teisė nebėra vien tik viešosios teisės dalis, todėl valstybei tenka pareiga saugoti piliečių socialines-ekonomines teises ne tik nuo valstybinių, bet ir nuo nevalstybių subjektų veiksmų.³⁸ Valstybės pareiga *ginti* socialines –

³³ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No 7: The right to adequate housing (Art.11.1): forced evictions. UN Doc. E/1998/22 (toliau – Bendrasis komentaras Nr. 7).

³⁴ Bendrasis komentaras Nr. 12, para. 15.

³⁵ "The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights quarterly* 20 (1998): 693, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq20&div=35&start_page=691&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, "Economic, Social and Cultural Rights. Handbook for National Human Rights Institutions," 16-17, žiūrėta 2016 01 14, <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training12en.pdf>.

³⁸ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 37, 18.

ekonominės teisės apima ir jų dalyvavimo tarptautinėse organizacijose atvejus, kai valstybės gali naudotis savo įtaka, priimdamos organizacijos programas ir politikos priemones, kuriomis būtų saugomos asmenų socialinės-ekonominės teisės³⁹. Socialinių-ekonominių teisių gynimas reikalauja ir ilgalaikių socialinių programų sukūrimo⁴⁰.

Pareiga *įgyvendinti* (ang. *fulfil*) socialinės-ekonominės teisės reikalauja iš valstybės imtis pozityvių priemonių, jei kitos priemonės nepadėjo visiškai užtikrinti šių teisių. Šis įpareigojimas apima tokių sričių kaip valstybės išlaidų, ekonomikos, pagrindinių viešųjų paslaugų, infrastruktūros, mokesčių sistemos ir kitų ekonomikos priemonių sureguliojimą. Įsipareigojimas *įgyvendinti* apima pareigą *palengvinti* ir pareigą *teikti*, tai reiškia, kad jei asmenys, pasinaudodami visomis jiems prieinamomis priemonėmis, negali realizuoti savo teisių, valstybė tiesiogiai ar netiesiogiai privalo jiems padėti.⁴¹ Valstybė turi numatyti ir taikyti atitinkamas teises, administracines, finansines, teismines ir kitas priemones socialinių-ekonominių teisių užtikrinimui⁴².

Pareiga *įgyvendinti* yra platesnio pobūdžio reikalavimas negu pareigos *gerbti* ir *ginti*, kadangi jos sampratą galima suskirstyti į tris dimensijas:

- a) pareiga *įgyvendinti* (*palengvinti*) reikalauja, kad šalis narės imtųsi teigiamų priemonių ir sudarytų strategijas, siekiant padėti asmenims naudotis savo teisėmis;
- b) pareiga *įgyvendinti* (*skatinti*) nustato pareigą skleisti informaciją ir imtis švietimo priemonių, informuojant visuomenę apie tam tikras teises;
- c) pareiga *įgyvendinti* (*suteikti*) įpareigoja šalį nars sudaryti galimybę asmenims ar asmenų grupėms naudotis teisėmis tais atvejais, kai jie dėl ne nuo jų priklausančių priežasčių negali jomis naudotis.⁴³

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad pareigos *gerbti* ir *ginti* socialinės-ekonominės teisės reikalauja iš valstybės mažiau išteklių negu pareigos *įgyvendinti* atveju, todėl valstybės privalo vykdyti šiuos įsipareigojimus nedelsiant. Tuo tarpu pareiga *įgyvendinti* priklauso nuo valstybės turimų išteklių, kadangi visos priemonės, kuriomis įgyvendinamas šis įsipareigojimas, yra neatsiejamai susijusios su šalies resursais. Pareigos *gerbti* ir *ginti* socialinės-ekonominės teisės yra

³⁹ Cees Flinterman, "Appendix II: The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights quarterly* 15 (1997): 250,

http://heinonline.org/skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/nethqur30&div=30&collection=journals&set_as_cursor=15&men_tab=srchresults&terms=progressive|realization|of|economic|and|social|rights&type=matchall

⁴⁰ Ingrida Mačernytė – Panomariovienė, *supra note* 22, 94.

⁴¹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 37, 19.

⁴² Magdalena Sepulveda, *The Nature of the Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (Antwerpen: Intersentia, 2003), 12.

⁴³ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82. 5, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

siejamos su valstybių elgesio įsipareigojimais, tuo tarpu pareiga *įgyvendinti* yra priskiriama prie rezultato įsipareigojimų.

1.3. Socialinių-ekonominių ir pilietinių-politinių teisių įgyvendinimo esminiai skirtumai

Socialinių-ekonominių ir pilietinių-politinių teisių charakteristikų trumpas palyginimas ir esminių skirtumų išskyrimas padeda geriau atskleisti socialinių-ekonominių teisių savitumą bei pagrindinius jų bruožus.

Žmogaus teisių suskirstymą į pilietines-politines ir socialines-ekonomines lėmė istorinis visuomenės vystymosi kontekstas. Nors abi teisių grupės tarptautinėse sutartyse įtvirtintos vienu metu, socialinės-ekonominės teisės priskiriamos antrosios kartos žmogaus teisėms, kadangi nacionalinėse sistemose jos sulaukė vėlesnio pripažinimo negu pilietinės-politinės teisės. Teisių suskirstymas į socialines-ekonomines ir pilietines-politines grindžiamas dar ir tuo, kad šioms teisių grupėms tarptautinėse sutartyse numatyti skirtingi įgyvendinimo metodai⁴⁴. Pilietinės ir politinės teisės yra priskiriamos „negatyviosioms teisėms“, kadangi siekiant užtikrinti tinkamą šių teisių apsaugą, valstybė įpareigojama jų nepažeidinėti, netrukdyti jų įgyvendinimui, garantuoti visas pilietines ir politines teises nepriklausomai nuo valstybės išsivystymo lygio, turimų resursų ir neatidėliojant. Tuo tarpu socialinės-ekonominės teisės yra „pozityviosios teisės“, nes norint užtikrinti jų įgyvendinimą, būtini aktyvūs valstybės veiksmai. Šių teisių įgyvendinimas reikalauja nemažų išlaidų, todėl yra tiesiogiai priklausomas nuo ekonominio ir finansinio valstybės pajėgumo jas garantuoti⁴⁵ bei nuo valstybės nustatytų laiko terminų⁴⁶.

Lyginant valstybių įsipareigojimus pilietinių-politinių teisių srityje su socialinėmis – ekonominėmis teisėmis pabrėžtina, kad pilietinių ir politinių teisių atveju iš valstybės reikalaujama neatidėliotinių veiksmų ir priimtų įsipareigojimų įgyvendinimo visa apimtimi, o socialinių - ekonominių teisių atveju priešingai – nėra reikalaujama nedelsiant, vos tik ratifikavus tarptautinę sutartį, pilna apimtimi garantuoti visas socialines ir ekonomines teises, nes jų įgyvendinimas priklauso nuo valstybės resursų. Tačiau nors socialinės-ekonominės teisės gali būti įgyvendinamos laipsniškai, atsižvelgiant į ekonominę padėtį valstybėje, Žmogaus teisių vyriausiasis komisaras 2007 metų ataskaitoje, lygindamas socialines-ekonomines ir politines-pilietines teises nurodo, kad išteklių

⁴⁴ Magdalena Sepulveda, *supra note* 42, 3.

⁴⁵ Aalt Willem Heringa and Philipp Küver, *Constitutions Compared: An Introduction to Comparative Constitutional Law* (Intersentia, 2007), 11.

⁴⁶ Magdalena Sepulveda, *supra note* 42, 3.

svarba ir laipsniškas teisių realizavimas per tam tikrą laiko tarpą nėra unikalūs socialinių – ekonominių teisių bruožai, kadangi visų teisių praktiniam įgyvendinimui įtakos turi išteklių ir laiko aspektas.⁴⁷ Tačiau, kaip pabrėžia Žmogaus teisių vyriausiasis komisaras, yra aiškus skirtumas tarp įsipareigojimų, kuriems taikomas laipsniškas įgyvendinimas ir tarp įsipareigojimų, kuriems nustatytas reikalavimas iš karto užtikrinti tam tikrą teisę ar standartą. Pavyzdžiui, jei valstybė nesugebėtų garantuoti asmens teisės į teisingą bylos nagrinėjimą, tai būtų laikoma TPPTP pažeidimu, tačiau jei ji negarantuos asmeniui prieinamo medikamentinio gydymo ir sugebės įrodyti, kad sprendama šią problemą, ji imasi priemonių panaudodama visus savo turimus išteklius, tai nebus laikoma TESKTP nuostatų pažeidimu.⁴⁸

Svarbu pastebėti, kad vadovaujantis šiuolaikine tarptautinių teismų praktika, į socialines – ekonominės ir pilietines-politines teises yra žvelgiama kaip į tarpusavyje susijusias žmogaus teises, o ne į kaip skirtingus teisinio reguliavimo objektus. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendime byloje *Airey prieš Airiją*⁴⁹ pirmą kartą paskelbta, kad nėra aiškios ribos, skiriančios socialines-ekonominės teises nuo Europos žmogaus teisių konvencijoje įtvirtintų teisių, kadangi EŽTK ginamos pilietinės-politinės teisės neretai yra ekonominio-socialinio pobūdžio⁵⁰.

1.4. Progresyvaus įgyvendinimo koncepcijos reglamentavimas ir norminis turinys

Socialinių-ekonominių teisių visiško įgyvendinimo sėkmė visų pirma priklauso nuo to, ar aiškiai ir nedviprasmiškai jos yra reglamentuojamos tarptautinėse sutartyse.

1948 m. VŽTD preambulėje numatytas valstybių siekis gerbti Deklaracijoje įtvirtintas teises „pažangiomis nacionalinėmis bei tarptautinėmis priemonėmis“⁵¹. Tai yra pirmas tarptautinis dokumentas, kurio nuostatos pripažįsta laipsnišką teisių įgyvendinimą ir yra TESKTP, išsamiai reglamentuojančio progresyvų socialinių-ekonominių teisių realizavimą, juridinis pagrindas. Be TESKTP socialinių-ekonominių teisių laipsnišką įgyvendinimą numato JT Vaiko teisių konvencija⁵²

⁴⁷ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82. 7, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

⁴⁸ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 47, 8.

⁴⁹ Case 6289/73, *Airey v. Ireland*, 1979 ECHR, para. 26.

⁵⁰ Toma Birmontienė, "Ekonomikos krizės įtaka konstitucinei socialinių teisių doktrinai," *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 1013.

⁵¹ "Visuotinė žmogaus teisių deklaracija," *Valstybės žinios* 68, 2497 (2006). Preambulė, taip pat žiūrėti 22 str.

⁵² "Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija," *Valstybės žinios* 60, 1501 (1995). 4, 24, 28 str.

ir JT Neįgalųjų teisių konvencija⁵³. Analizuojant Pakto ir JT Vaiko teisių konvencijos nuostatas, pastebima, kad laipsniškas įgyvendinimas Pakte numatytas visoms socialinėms-ekonominėms teisėms, neišskiriant jų pagal sritis, tuo tarpu JT Vaiko teisių konvencijoje įtvirtinta, kad progresyviai gali būti įgyvendinamos dvi socialinės-ekonominės teisės: teisė į sveikatos priežiūrą ir teisė į mokslą. Tačiau pastebimi ir šių dviejų universalių tarptautinių sutarčių panašumai, susiejant teisių įgyvendinimą su turimais ištekliais ir tarptautine pagalba. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad nei JT Vaiko teisių konvencija, nei JT Neįgalųjų teisių konvencija neapibrėžia, kurios iš šiose sutartyse įtvirtintų teisių turėtų būti laikomos socialinėmis-ekonominėmis teisėmis, o tai rodo, kad pilietinės-politinės teisės ir socialinės-ekonominės teisės yra glaudžiai susijusios.

Pagrindinis dokumentas Europos Tarybos sistemoje, įtvirtinantis progresyvų socialinių – ekonominių teisių įgyvendinimą yra pataisyta Europos socialinė chartija. Pataisytos chartijos A str. 1 b ir c punktuose nurodyta, kad Chartijos dalyvės privalo „laikytis ne mažiau kaip šešių iš šiame punkte išvardintų devynių straipsnių“⁵⁴ bei kitų Chartijos II dalies straipsnių, kuriuos valstybė gali pati pasirinkti, tačiau pažymima, kad bendras straipsnių arba numeruotų punktų, kurių įsipareigojama laikytis, skaičius turi būti ne mažesnis kaip 16 straipsnių arba 63 numeruoti punktai⁵⁵. Taigi, atsižvelgiant į skirtingas Europos valstybių socialines ir ekonomines sistemas, Chartija nereikalauja iš karto įsipareigoti pagal visus straipsnius, tačiau nustato reikalavimą vykdyti būtinuosius įsipareigojimus.

Kaip matyti iš pateiktų tarptautinių sutarčių, progresyvus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas reglamentuojamas tiek universaliu, tiek regioniniu lygiu. TESKTP visoms socialinėms-ekonominėms teisėms numato progresyvaus įgyvendinimo galimybę, kai tuo tarpu kiti tarptautiniai dokumentai nustato tam tikrus apribojimus, išskirdami tam tikras teises arba apibrėždami progresyviai įgyvendinamų teisių mastą.

Progresyvaus socialinių-ekonominių teisių norminiam turiniui žmogaus teisių doktrinoje skiriama itin daug dėmesio. Kai kurie mokslininkai žvelgia į socialines-ekonomines teises kaip į neteisingas⁵⁶. Viena iš pagrindinių šių teisių teisingumo kliūčių yra valstybių priimtų įsipareigojimų įgyvendinimo lygio vertinimas. Pagrindinis iššūkis, vertinant valstybių

⁵³ "Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas," *Valstybės žinios* 71, 3561 (2010). 4 str. 2 p.

⁵⁴ "Europos socialinė chartija (pataisyta)," *Valstybės žinios* 49, 1704 (2001). A str. 1b punktas.

⁵⁵ *Ibid.*, A str. 1c punktas.

⁵⁶ Randall P. Peerenboom, "Human Rights and Rule of Law: What's the Relationship?" *Georgetown Journal of International Law* 36 (2005): 36, <http://escholarship.org/uc/item/5fk0j20q#page-1>

įsipareigojimų įgyvendinimo kokybę, yra progresyvaus šių teisių realizavimo koncepcija, įtvirtinta Pakto 2 straipsnio 1 dalyje.

Doktrinoje pažymima, kad progresyvus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas turi du probleminius aspektus: laiko ir prioritetų nustatymo. Progresyvus realizavimas pirmiausia reiškia, kad rezultatai turi būti pasiekti per tam tikrą laiko tarpą. Antra, valstybės, garantuodamos asmenims socialines-ekonomines teises, turi teisę nustatyti prioritetus. Kyla klausimas, kokias kriterijais vadovaujantis bus priimami sprendimai dėl pirmenybės suteikimo tam tikroms teisėms ir kaip įvertinti, ar būtent toms teisėms turi būti suteiktas prioritetas, atsižvelgiant į valstybės didžiausius turimus išteklius.⁵⁷

Vadovaujantis progresyvaus įgyvendinimo samprata, šalys narės nėra įpareigosotos užtikrinti šių teisių įgyvendinimą nedelsiant po Pakto ratifikavimo. Priešingai, ši koncepcija leidžia valstybėms laipsnišką progresą, suteikiant laiko įgyvendinti šias teises, net jei Paktas nenumato konkretaus termino, per kurį teisė turi būti įgyvendinta. Taigi, valstybė nepažeis Pakto nuostatų, net jei ji negarantuos visiems jos jurisdikcijoje esantiems asmenims visiško šioje tarptautinėje sutartyje numatytų teisių įgyvendinimo iš karto po sutarties ratifikavimo.⁵⁸ Tačiau pabrėžtina, kad valstybės narės negali tyčia stabdyti teisių įgyvendinimo progreso ar imtis regresinių veiksmų⁵⁹.

Į progresyvus įgyvendinimo sampratą patenka ir valstybių pripažinimas, kad tol kol valstybės sieks kaip įmanoma greičiau įgyvendinti socialines-ekonomines teises, visiškas šių teisių užtikrinimas pareikalaus iš valstybės lėšų⁶⁰. Siekiant visapusiškai išanalizuoti valstybių įsipareigojimus, būtina išsamiau aptarti Pakte įtvirtintą sąvoką “kiek daugiausia leidžia jos ištekliai” (angl. *maximum available resources*), kadangi tai yra antras progresyvaus įgyvendinimo koncepcijos elementas. Doktrinoje teigiama, kad šis reikalavimas apima tiek nacionalinius išteklius, tiek visą valstybei prieinamą ekonominę ir techninę pagalbą ar tarptautinį bendradarbiavimą⁶¹. Kaip laipsniško įgyvendinimo nuostata, taip ir turimų išteklių standartas yra dažnai naudojamas kaip valstybių įsipareigojimų nevykdymą arba Pakto pažeidimus pateisinanti priežastis⁶². Reikalavimas panaudoti visus turimus išteklius įpareigoja valstybes, planuojant biudžetą ir išlaidas, vykdyti

⁵⁷ Gauthier De Beco, "The Interplay between Human Rights and Development the Other Way Round: The Emerging Use of Quantitative Tools for Measuring the progressive Realisation of Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights and International legal discourse* 4, 2 (2010): 276, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurandi4&div=22&start_page=265&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

⁵⁸ Bendrasis komentaras Nr. 3., para. 9.

⁵⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. CESCR General Comment No. 13: The right to education (Art.13), UN Doc. E/C.12/1999/10 (toliau – Bendrasis komentaras Nr. 13).

⁶⁰ Bendrasis komentaras Nr. 3., para. 13-14.

⁶¹ Magdalena Sepulveda, *supra note* 42, 315.

⁶² Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 37, 12.

pirmiausia sutartinius įsipareigojimus, o tik paskui finansuoti kitas valstybės diskrecijoje esančias veiklas, o planuojant mokesčių sistemą, valstybės narės privalo įsitikinti, kad sugebės užtikrinti minimalų pragyvenimo lygį ir aprūpinimą pagrindinėmis paslaugomis. Komitetas pabrėžė, kad jei valstybė, neturėdama rimtos pateisinančios priežasties mažina finansavimą programoms, susijusioms su socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimu, tai yra laikoma Pakto nuostatų pažeidimu.⁶³

Kadangi dėl ribotų ekonominių galimybių valstybės negali nedelsiant garantuoti Pakte įtvirtintas teises visa apimtimi, sąvoka “didžiausi turimi ištekliai” yra laipsniško įgyvendinimo koncepcijos pagrindinė nuostata, pripažįstanti tai, kad valstybės dėl ribotų išteklių yra pajėgios įgyvendinti socialines-ekonomines teises tik per tam tikrą laiką⁶⁴. Tai reiškia, kad Pakto nuoroda į turimus išteklius suteikia valstybėms tam tikrą lankstumą, vykdant sutartinius įsipareigojimus. Ši norma leidžia nustatyti prioritetus, įgyvendinant žmogaus teises, t.y. tam tikroms teisėms gali būti suteikta pirmenybė, tačiau nelaikant šių teisių bendrame teisių kataloge svarbesnėmis už kitas.⁶⁵

Aiškindamas sąvokos “ištekliai” turinį, Komitetas suteikia valstybėms diskreciją pačioms nusistatyti maksimalių galimų išteklių reikšmę ir rūšį - gamtinius išteklius, žmogiškuosius resursus, technologijas, informaciją, tarptautinę pagalbą ir apibrėžti jų turinį nacionaliniame lygyje⁶⁶. Galimi ištekliai apima ir tokius, kuriuos sukuria pati valstybė, įgyvendindama nacionalinę politiką, pavyzdžiui, žemės reforma, turto mokesčiai ir t.t.⁶⁷

Besivystančios valstybės yra nepajėgios vienos pačios, be tarptautinės paramos, įvykdyti savo įsipareigojimus. Pakto nuostata „pasinaudodama tarptautine pagalba ir bendradarbiavimu“⁶⁸ turi dvi dimensijas: įsipareigojimą priimti paramą ir įsipareigojimą suteikti pagalbą. Besivystančios šalys dažniausiai neturi pakankamai lėšų visiškai arba per trumpą laikotarpį užtikrinti savo piliečiams socialines-ekonomines teises, tačiau jos privalo priimti joms teikiamą išorinę pagalbą, tam kad galėtų nuosekliai įgyvendinti savo programas. Todėl išorinė pagalba yra laikoma turimų

⁶³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 37, 13.

⁶⁴ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82. 4, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

⁶⁵ Philip Alston, "Ships passing in the Night: the current State of the Human Rights and Development Debate seen through the lens of the Millenium Development Goals," *Human rights quarterly* 27 (2005): 807, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq27&div=32&start_page=755&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

⁶⁶ Bendrasis komentaras Nr. 3, para. 7, 13.

⁶⁷ Robert E. Robertson, "Measuring State Compliance with the Obligation to devote the "maximum available resources" to realizing Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 16, 4 (1994): 681, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq16&div=39&start_page=693&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

⁶⁸ "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002). 2 str.

išteklių sudedamąją dalimi. Valstybė negali atsisakyti priimti jai siūlomą tarptautinę pagalbą arba laikytis savarankiškumo politikos, jei ji nėra pajėgi įvykdyti įsipareigojimus. Tuo tarpu šalys narės, kurios turi pakankamai lėšų teikti paramą, privalo padėti išteklių neturinčioms ir socialinių-ekonominių teisių užtikrinti negalinčioms valstybėms. Pakte įtvirtinta tarptautinė parama ir bendradarbiavimas yra grindžiami abipusiškumo principu. Valstybės, galinčios padėti, turi būti atskaitingos už savo veiksmus ar neveikimą.⁶⁹ Komitetas nurodė, kad jei valstybė nepriims tarptautinės pagalbos, ji pažeis įsipareigojimą imtis visų priemonių ir panaudoti maksimalius resursus⁷⁰.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad pareiga progresyviai įgyvendinti socialines-ekonomines teises egzistuoja nepriklausomai nuo valstybės išteklių augimo, priešingai – ištekliai turi būti naudojami efektyviai tam, kad pasiekti numatytą tikslą⁷¹. Įsipareigojimas panaudoti maksimalius išteklius reikalauja iš valstybės parodyti pastebimą pažangą, įgyvendinant kiekvieną iš Pakte nurodytų teisių. Jei valstybė negali tam tikros socialinės-ekonominės teisės pilnai įgyvendinti, ji turi kiek įmanoma maksimaliai ją užtikrinti. Toks dalinis realizavimas nėra vertinamas kaip Pakto pažeidimas. Tačiau jei tam tikros teisės buvo garantuojamos aukštesniu lygiu ir nukrito į žemesnį lygį, tai jau yra nesuderinama su Pakto nuostatomis.⁷²

Trečias progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo komponentas yra valstybių priemonės, naudojamos šių teisių įgyvendinimo procese. Komitetas pabrėžia, kad progresyvaus įgyvendinimo koncepcija “įpareigoja kaip įmanoma greičiau ir efektyviau judėti tikslo link”⁷³, kol šios teisės bus visiškai įgyvendintos. Tačiau nors Pakte įtvirtintos teisės gali būti įgyvendinamos laipsniškai, per tam tikrą laiką, valstybės yra įpareigosotos nedelsiant, per įmanomai trumpą laiką nuo Pakto įsigaliojimo imtis žingsnių ir priemonių, kurios turi būti apgalvotos, konkrečios ir suplanuotos. Nors Komitetas pilnai neišaiškina, kokios priemonės turėtų būti laikomos tinkamomis, tačiau jis aiškiai nustato, kad valstybės veiksmai turi apimti tiek įstatymų leidybą, tiek jų nuostatų įgyvendinimą, tiek teisminius veiksmus, ypač tose srityse, kuriose pastebimi Pakto pažeidimai.

⁶⁹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note 37*, 14

⁷⁰ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding Observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights Democratic Republic of the Congo. Doc. No. E/C12/COD/CO/4. 2009, para. 16, 29, prieiga per internetą: http://www.refworld.org/publisher_CESCR,,COD,4ef9fee12,0.html

⁷¹ "The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights quarterly* 9, 2 (1987): 129, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq9&div=16&start_page=122&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

⁷² Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note 37*, 12.

⁷³ Bendrasis komentaras Nr. 3, para. 9.

Tačiau nors tik keli Pakto straipsniai nustato valstybėms privalomus žingsnius, valstybių pasirinktos priemonės negali riboti ir prieštarauti sutartyje išvardintiems reikalavimams.⁷⁴

Komitetas nurodė, kad vertinant valstybės veiksmų atitiktį Pakte numatytiems įsipareigojimams, turi būti analizuojamas panaudotų priemonių ir pasirinktų veiksmų pagrįstumas, atsižvelgiant į šiuos faktorius: ar panaudotos priemonės yra konkrečios ir tikslingos, ar valstybė laikėsi nediskriminavimo principo, ar išteklių paskirstymas atitinka tarptautinius žmogaus teisių teisės standartus, ar valstybė, turėdama kelias priemonių alternatyvas, pasirinko mažiau veiksmus ribojančias priemones, ar veiksmų buvo imtasi per protingą laiką, ar buvo atsižvelgta į labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių interesus⁷⁵. Nors valstybei paliekama diskrecijos teisė pasirinkti priemones, vedančias link visiško teisių įgyvendinimo, įpareigojimas „imtis priemonių“ yra neatidėliotino pobūdžio.

Pareiga nedelsiant imtis priemonių suformuoja regresinių priemonių draudimo prezumpciją. Regresinių priemonių draudimas yra progresyvaus įgyvendinimo koncepcijos dalis, reikalaujanti iš valstybės neatidėliotino įgyvendinimo, nepriklausomai nuo turimų resursų.⁷⁶ Laipsniškas teisių įgyvendinimas, kaip pabrėžia Komitetas, draudžia imtis sąmoningų regresinių priemonių, todėl jei valstybė atliko kokius nors regresinius veiksmus, ji privalo pagrįsti, kad tokių veiksmų buvo imtasi tik apsvarsčius visas alternatyvias priemones ir panaudojus visus turimus išteklius⁷⁷. Komitetas netgi įtvirtino regresinių priemonių draudimą švietimo, vandens, teisės į darbą srityse⁷⁸. Komitetas pažymėjo, kad jei valstybė sumažino išteklius, tam kad pateisintų regresines priemones, tokie valstybės veiksmai bus vertinami, atsižvelgiant į keletą kriterijų: į šalies išsivystymo lygį, į tariamo pažeidimo sunkumą, visų pirma vertinant, ar pažeidimas susijęs su minimaliais pagrindiniais įsipareigojimais, į esamą šalies ekonominę situaciją, į valstybės galimybę pasirinkti kitas alternatyvas, nereikalaujančias didelių išteklių, į tai, ar valstybė prašė tarptautinės pagalbos⁷⁹.

Nors socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimui būdingas santykinis lankstumas, tam tikrų Pakte įtvirtintų teisių užtikrinimui numatyti griežti reikalavimai. Pavyzdžiui, analizuojant teisės į

⁷⁴ Bendrasis komentaras Nr. 3, para. 2,3,7.

⁷⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. "An Evaluation of the Obligation to take Steps to the "maximum of available resources" under an Optional protocol to the Covenant." Doc. No. E/C12/2007/1, para. 8, prieiga per internetą:

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/statements/Obligationtotakesteps-2007.pdf>

⁷⁶ Lillian Chenwi, "Unpacking "progressive realization", its Relation to Resources, minimum Core and Reasonableness, and some methodological Considerations for Assessing Compliance," *De Jure* 46, 3 (2013): 751,

<http://www.dejure.up.ac.za/index.php/volumes/46-vol-3-2013/199-unpacking-progressive-realisation-its-relation-to-resources-minimum-core-and-reasonableness-and-some-methodological-considerations-for-assessing-compliance.html>

⁷⁷ Bendrasis komentaras Nr. 3, para. 9.

⁷⁸ Bendrasis komentaras Nr.13 para. 45, Bendrasis komentaras Nr. 15 para. 19, Bendrasis komentaras Nr. 18 para. 21.

⁷⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *supra note* 75, para. 10.

švietimą laipsnišką įgyvendinimą pastebima, kad valstybėms keliamas reikalavimas priimti veiksmų planą per protingą metų skaičių, o terminai turi būti nustatyti plane. Priemonės, kurių buvo imtasi, turi būti efektyvios, o ne nežymaus poveikio ir neužimti daug laiko.⁸⁰ Nors Paktas nenumato laiko termino, per kurį socialinės-ekonominės teisės turi būti visiškai įgyvendintos, tačiau teisės į mokslą srityje yra įtvirtintas terminas, per kurį valstybė įsipareigoja įvesti privalomą nemokamą pradinį mokymą. Pakto 14 straipsnis įpareigoja valstybes “per dvejus metus parengti ir priimti išsamų priemonių planą, kad palaipsniui – per tiek metų, kiek pagrįstai turi būti nustatyta tame plane, – būtų įgyvendintas privalomo visuotinio nemokamo pradinio mokymo principas”⁸¹.

Svarbu pabrėžti, kad ne visos socialinės-ekonominės teisės yra progresyvaus įgyvendinimo ir maksimalių išteklių objektas. TESKTP, taip pat kaip ir JT Vaiko teisių konvencija ir JT Neįgaliųjų teisių konvencija įtvirtina neatidėliotiną reikalavimą užtikrinti asmenims socialines-ekonominės teises be diskriminacijos. Atsižvelgiant į tai, visos priemonės, kurių pagalba yra siekiama laipsniškai įgyvendinti šias teises, turi atitikti pagrindinį - nediskriminavimo principą.⁸² Diskriminacija, kuri trukdo asmenims naudotis socialinėmis-ekonominėmis teisėmis, turi būti nedelsiant pašalinta. Komitetas pažymėjo, kad šis įsipareigojimas nepriklauso nuo valstybės turimų išteklių.⁸³ Valstybė taip pat privalo įvykdyti minimalius esminius įsipareigojimus, užtikrinti kiekvienos teisės būtino (pagrindinio) lygio minimalų įgyvendinimą⁸⁴, kuriam, kaip ir įpareigojimui imtis priemonių, taip pat yra suteiktas neatidėliotino įvykdymo pobūdis⁸⁵.

Paktas įtvirtina ir kitus neatidėliotino pobūdžio įpareigojimus, kurie nėra progresyvaus įgyvendinimo objektas: vienodo apmokėjimo už lygiavertį darbą garantavimas, pareiga užtikrinti visiems privalomą ir nemokamą pradinį ugdymą, pareiga gerbti tėvų laisvę parinkti savo vaikams mokyklą, prievartinio iškeldinimo draudimas ir t.t.⁸⁶

Pažymėtina, kad progresyvaus įgyvendinimo koncepcijos nuostatas formuoja ne tik ESKT komitetas. Tam tikri laipsniško socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo turinio elementai yra aptarti ir Europos socialinių teisių komiteto jurisprudencijoje. Byloje *Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) v. Bulgaria* EST komitetas, pažymėjo, kad priemonės, skirtos įgyvendinti protinę

⁸⁰ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 11: Plans of action for primary education (Art. 14). UN Doc. No. E/1992/23, para. 10.

⁸¹ "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002). 14 str.

⁸² Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82. 6, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

⁸³ Bendrasis komentaras Nr. 3, para 5.

⁸⁴ *Ibid.*, para. 10.

⁸⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 37, 19.

⁸⁶ "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002). 7str. a punktas, 13 str. 2 punktas, 13 str. 3 punktas, 11 str. 1 punktas.

negalią turinčių vaikų teisę į švietimą, turi parodyti realią pažangą per tam tikrą laiką, panaudojant didžiausius turimus resursus⁸⁷. Byloje *International Association Autism Europe v. France* EST komitetas pripažino Prancūziją nepadarius pažangos, įgyvendinant autizmu sergančių asmenų teisę į švietimą. Šioje byloje EST komitetas atskleidė laipsnišką Chartijoje įtvirtintų teisių įgyvendinimo turinį, nurodydamas, kad teisės turi būti įgyvendintos „per įmanomai trumpiausią laiką, su pamatuojama pažanga ir panaudojant didžiausius turimus išteklius“⁸⁸. Byla *European Federation of National Organisations Working with the Homeless (FEANTSA) v. France* yra reikšminga tuo, kad EST komitetas pripažino nuolatinės pažangos, kurią valstybė gali pasiekti reguliariai peržiūredama priimtas strategijas, nustatydamas laiko terminus ir analizuodama taikomų priemonių poveikį asmenims, svarbą⁸⁹. EST komitetas apibūdino ir pozityvių valstybės veiksmų sampratą, įvardindamas juos kaip teises ir praktines priemones, būtinas efektyviam teisių užtikrinimui⁹⁰.

Atsižvelgiant į pateiktą progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo analizę, galima išskirti esminius laipsniško socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo ypatumus. Visų pirma, laipsniško įgyvendinimo koncepcija apima socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą per tam tikrą laiko tarpą, o ne iš karto po Pakto įsigaliojimo valstybei narei. Antras progresyvaus įgyvendinimo sampratos elementas yra valstybės turimų išteklių įtaka, kadangi šių teisių įgyvendinimas priklauso nuo valstybės turimų išteklių ir yra efektyvus tik panaudojant visus įmanomus resursus, kurie apima ne tik nacionalinius išteklius, bet ir tarptautinį bendradarbiavimą. Trečia, nors Paktas leidžia laipsnišką socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą, valstybės turi pareigą nedelsiant imtis priemonių, kad įvykdytų savo įsipareigojimus. Ketvirta, įpareigojimas imtis priemonių suponuoja regresinių priemonių draudimą. Valstybės negali pateisinti savo vėlavimo užtikrinti Pakte įtvirtintas teises, ypač tose srityse, kuriose numatytas neatidėliotinas jų įgyvendinimas. Laipsniškas šių teisių įgyvendinimas privalo būti derinamas su valstybių neatidėliotinais įsipareigojimais.

⁸⁷ Complaint No. 41/2007, *Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) v. Bulgaria*, 2007 ECSR.

⁸⁸ Complaint No. 13/2002, *International Association Autism Europe v. France*, 2002 ECSR, para. 53.

⁸⁹ Complaint No. 39/2006, *European Federation of National Organisations Working with the Homeless (FEANTSA) v. France*, 2006 ECSR.

⁹⁰ Complaint No. 31/2005, *European Roma Rights Centre v. Bulgaria*, 2005 ECSR, para. 35.

1.5. Progresyvaus įgyvendinimo vertinimo rodikliai ir jų reikšmė

Kaip priemonė stebėti ir vertinti socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo lygį ir raidą yra naudojami vertinimo rodikliai ir gairės. Nors daugelis įsipareigojimų gali būti įgyvendinti laipsniškai, kai kuriems įsipareigojimams, kaip autorė minėjo anksčiau, netaikomi laipsniško įgyvendinimo standartai, todėl vienas iš būdų įvertinti Pakto atitiktį normoms yra įsipareigojimų suskirstymas į tuos, kurie gali būti įgyvendinami palaipsniui ir į tuos, kurie turi būti įgyvendinami nedelsiant. Kitas būdas įvertinti atitiktį įsipareigojimams – taikyti žmogaus teisių vertinimo rodiklius, kurie yra svarbūs matuojant žmogaus teisių įgyvendinimo lygį, fiksuojant valstybės pažangą, neveikimą, regresą bei nustatant pažeidimus.

Doktrinoje pažymima, kad sistemingas socialinių-ekonominių teisių stebėjimas turi penkias metodologines sąlygas: 1) kiekvienos išvardintos teisės ir kiekvieno valstybės narės įsipareigojimo konkrečių komponentų konceptualizavimas; 2) veikimo standartų, susijusių su kiekvienu iš šių komponentų, įskaitant galimų pažeidimų identifikavimą, apibrėžimas; 3) atitinkamų duomenų rinkimas, tinkamai suskirstant juos pagal lytį ir kitus kintamuosius; 4) informacinės duomenų valdymo sistemos vystymas, tam kad būtų galima lengviau analizuoti ir lyginti duomenis per tam tikrą laiką ir tarp tam tikrų grupių šalies viduje; 5) gebėjimas analizuoti šiuos duomenis ir nustatyti tendencijas.⁹¹

Žmogaus teisių praktikams sudėtinga apibrėžti, kokių išteklių iš valstybės reikalauja progresyvus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas. Kriterijai, pagal kuriuos sprendžiama, ar valstybė ėmėsi pakankamai priemonių, vykdam įsipareigojimus, nėra nustatyti. Žmogaus teisių organizacijos sutelkia didesnę dėmesį į tuos įsipareigojimus, kuriuos reikalaujama įgyvendinti nedelsiant, negu į progresyvaus realizavimo pobūdį turinčias teises, kadangi neatidėliotinų įsipareigojimų atitikties tarptautinės sutarties nuostatomis nustatymas nereikalauja valstybės turimų išteklių įvertinimo.⁹²

Žmogaus teisių rodikliai yra naudojami kaip informacija, matuojant įgyvendintų teisių tam tikroje konkrečioje situacijoje apimtį⁹³. JT Vyriausiasis žmogaus teisių komisaras pabrėžia rodiklių

⁹¹ Audrey R. Chapman, "A "Violations Approach" for monitoring the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights quarterly* 18 (1996): 29, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq18&div=9&start_page=23&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

⁹² Gauthier de Beco, *supra note* 57, 273.

⁹³ Gauthier De Beco, "Human Rights Indicators for Assessing State Compliance with International Human Rights," *Nordic journal of international law* 77,1 (2008): 23-24,

vaidmenį, vertinant teigiamus pasikeitimus valstybėje, apibūdindamas juos kaip priemones, skirtas matuoti valstybės veiksmų suderinamumą su žmogaus teisių normomis⁹⁴. Rodikliais taip pat galima kiekybiškai pamatuoti socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą, įvertinti įgyvendinimo pažangą, bėgant laikui. Rodikliai atlieka svarbų vaidmenį, identifikuojant sunkumus ir problemas šių teisių užtikrinimo procese, o taip pat leidžia palyginti vienos valstybės daromą pažangą su kita valstybe.⁹⁵ Rodikliai dalyvauja formuojant minimalių valstybės įsipareigojimų sampratą⁹⁶.

Kaip pažymi A. Chapman, pažeidimų vertinimas yra efektyviausia alternatyva, stebint socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą⁹⁷. Taigi, galima teigti, kad rodikliai padeda apibėžti pažeidimo mastą, kadangi jais matuojamas progresyvus jų įgyvendinimo pobūdis.

Laipsniško socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo vertinimo rodikliai gali būti kiekybiniai ir kokybiniai. Kiekybiniai rodikliai yra ypač naudingi matuojant valstybės įsipareigojimo progresyviai įgyvendinti socialines-ekonomines teises, atsižvelgiant į valstybės maksimalius išteklius, įvykdymą. ESKT komitetas, valstybių pateiktų periodinių ataskaitų pagrindu vertindamas progresyvų socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą, dažnai rekomenduoja valstybėms rinkti ir pateikti kiekybinius - statistinius duomenis, kadangi tai yra viena iš pagrindinių priemonių, vertinant valstybių pasiektą pažangą.⁹⁸

Kaip nustato Limburgo principai, kiekybinė informacija turėtų būti įtraukta į valstybių narių ataskaitas, tam kad indentifikuotų kiek teisių *de facto* yra saugoma. Statistinė informacija ir informacija apie biudžeto asignavimus ir išlaidas turi būti pateikiama tokiu būdu, kad būtų galima lengviau įvertinti Pakto įsipareigojimų laikymąsi.⁹⁹

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/nordic77&div=6&start_page=23&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

⁹⁴ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2006/86 (2006), 3, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/403/50/PDF/N0640350.pdf?OpenElement>

⁹⁵ Audrey R. Chapman, "Monitoring Women's Right to Health under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights," *American university law review* 44,4 (1995): 8,

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/aulr44&div=45&start_page=1157&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

⁹⁶ Ann Janette Rosga and Margaret L. Satterthwaite, "The Trust in Indicators: Measuring Human Rights," *Berkeley Journal of International Law* 27, 2 (2009): 270,

<http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1369&context=bjil>

⁹⁷ Audrey R. Chapman, *supra note* 91, 29, 36.

⁹⁸ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. UN Doc. E/C.12/MAR/CO/4, para. 52, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>.

Taip pat žiūrėti: Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc. E/C.12/SDN/CO/2, para. 58, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

⁹⁹ The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, *supra note* 71, para. 79.

Kai kurie mokslininkai kaip vieną iš kiekybinių tyrimų metodų išskiria ekonometrinį tyrimą, kuris gali būti naudojamas nustatant veiksmus, kurių turi imtis valstybės, siekdamos laipsniškai įgyvendinti socialines-ekonomines teises. Juo nustatomi priežastiniai ryšiai tarp kintamųjų, nurodant, kaip vienas kintamasis rodiklis įtakoja kitą. Pavyzdžiui, kalbant apie teisę į švietimą, ekonometriniai rodikliai suteikia galimybę įvertinti priežastinį ryšį tarp tėvų pajamų ir jų vaikų mokyklos lankymo/nelankymo periodiškumo, o jį nustatčius, valstybei būtų lengviau parinkti priemones, kuriomis būtų galima padidinti vaikų, lankančių mokyklas, skaičių.¹⁰⁰

Tuo tarpu kiti mokslininkai teigia, kad gali būti taikomi tik tie kiekybiniai rodikliai, kuriais gaunami statistiniai duomenys¹⁰¹. Mišraus – kiekybinio ir kokybinio - požiūrio šalininkai, priešingai, taiko šiuos rodiklius platesnės informacijos, kuri gali būti grindžiama kiekybiniais ir kokybiniais duomenimis, gavimui¹⁰². Siekiant suprasti socialinių-ekonominių teisių neįgyvendinimo priežastis bei objektyviai įvertinti valstybių išsipareigojimų atitiktį tarptautinei sutarčiai, yra svarbu taikyti abiejų rūšių rodiklius.

Doktrinoje žmogaus teisių rodiklių duomenų šaltiniai skirstomi į 4 kategorijas:

1. Įvykiais grįsti duomenys, suteikiantys informaciją apie atskirus įvykius. Tai yra kiekybiniai ir kokybiniai duomenys, kurie apibūdina žmogaus teisių pažeidimus, identifikuoja aukas ir pažeidėjus. Duomenų rinkimas apie individualius pažeidimus bėgant laikui parodo atskiros šalies žmogaus teisių situacijos pagerėjimą arba pablogėjimą.¹⁰³ Įvykiais grįsti duomenys nėra labiausiai tinkami matuojant teisių progresyvų įgyvendinimą, kadangi jie yra susiję tik su vienu įvykiu vienu laiko momentu, todėl jie yra naudingi matuojant tas ekonomines-socialines teises kurios turi būti nedelsiant įgyvendintos¹⁰⁴.

2. Socioekonominė ir administracinė statistika – tai yra objektyvia kiekybine ir kokybine informacija grįsti duomenys, kaip pavyzdžiui, asmens svoris, amžius, lytis, kilmė, ir kurie yra susiję su gyvenimo standartais ir kitais aspektais. Ši statistika suteikia informaciją apie bendrą visuomenės

¹⁰⁰ Edward Anderson and Marta Foresti, "Assessing Compliance: the Challenges for Economic and Social Rights," *Juornal Human rights practice* 1,3 (2009): 471-472,

<http://jhrp.oxfordjournals.org.skaitykla.mruni.eu/content/1/3/469.full.pdf+html>

¹⁰¹ Progress Report prepared by special Rapporteur Danilo Türk. Doc. No. E/CN.4/Sub.2/1990/19, para. 19, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G90/123/80/PDF/G9012380.pdf?OpenElement>

¹⁰² Maria Green, "What We Talk about when We Talk about Indicators: Current Approaches to Human Rights Measurement," *Human rights quarterly* 23, 4 (2001): 1077-1078,

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq23&div=48&start_page=1062&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹⁰³ Gauthier de Beco, *supra note* 93, 35.

¹⁰⁴ Gauthier de Beco, *supra note* 93, 36.

padėtį. Socioekonominė statistika yra labiausiai tinkama matuojant socialinių-ekonominių teisių progresyvų įgyvendinimą.¹⁰⁵

3. Namų ūkio vertinimas ir nuomonių apžvalga apima asmenų požiūrio į tam tikrus ginčytinus klausimus reprezentatyvius pavyzdžius. Dažniausiai tai yra kokybinė informacija, kuri gali būti transformuota į kiekybinę informaciją, visuomenės nuomonę išreiškiant skaičiais. Namų ūkio vertinimas ir nuomonių apžvalga yra svarbūs vertinant socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą, kadangi jais galima išanalizuoti kontekstą, kuriame įgyvendinamos šios teisės bei nustatyti neįgyvendinimo priežastis, kas nėra įmanoma taikant socioekonominę statistiką.¹⁰⁶

4. Ekspertų nuomonė – tai yra duomenys, grįsti ekspertų išvadomis, kurie gali būti paversti kiekybine išraiška. Šie duomenys yra labiau svarbūs matuojant pilietinių-politinių teisių nei socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą. Pavyzdžiui, surinkus tam tikros šalies motinų mirtingumo duomenis, galima apskaičiuoti tos šalies motinų mirtingumo koeficientą, o tai jau yra rodiklis, naudojamas socialinės teisės – teisės į sveikatą – vertinimui. Taigi, subjektyvi ekspertų nuomonė šiuo atveju nėra reikalinga.¹⁰⁷

JT žmogaus teisių stebėjimo institucijos pagal profesoriaus Paul Hunt pasiūlytą koncepciją žmogaus teisių vertinimo rodiklius skirsto į struktūrinius, procesinius ir rezultato. Rodiklių suskirstymas į minėtas rūšis padeda užtikrinti valstybės įsipareigojimų įvykdymo vertinimą visais aspektais: ar šalies įstatymų nuostatos atitinka tarptautinės sutarties nuostatas, ar valstybėje pradėtas vykdyti sutartinių įsipareigojimų įgyvendinimo procesas sutampa su faktine šių teisių įgyvendinimo situacija. O svarbiausia, tai leidžia geriau įvertinti pažeidimus.¹⁰⁸

Struktūriniai rodikliai apibūdina teisinių instrumentų ratifikavimą/priėmimą valstybėje narėje ir pagrindinių institucinių mechanizmų, laikomų būtinais žmogaus teisių užtikrinimui, įgyvendinimui ir gynimui egzistavimą. Struktūriniai rodikliai parodo, ar valstybės įstatymai atspindi, inkorporuoja ir įgyvendina tarptautinės sutarties sąlygas.¹⁰⁹

Procesiniais rodikliais nustatoma, ar valstybė įsteigė atitinkamas institucijas ir ėmėsi papildomų priemonių savo įsipareigojimams įvykdyti. Procesiniai rodikliai matuoja valstybės įstatymų ir politikos efektyvumo laipsnį ir pastangas, jais vertinama strateginių planų, programų,

¹⁰⁵ Rajeev Malhotra and Nicolas Fasel, "Quantitative Human Rights Indicators - a Survey of Major Initiatives," para. 23, žiūrėta 2015-03-27,

<http://www.gaportal.org/sites/default/files/Quantitative%20Human%20Rights%20Indicators.pdf>

¹⁰⁶ Gauthier de Beco, *supra note* 93, 37.

¹⁰⁷ Rajeev Malhotra and Nicolas Fasel, *supra note* 105, para. 50-51

¹⁰⁸ UN High Commissioner for Human Rights. Report on Indicators for Monitoring Compliance with International Human Rights Instruments. Doc. No. HRI/MC/2006/7 (2006), para. 16, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/419/60/PDF/G0641960.pdf?OpenElement>

¹⁰⁹ UN High Commissioner for Human Rights, *supra note* 108, para. 17.

politikos ar kitų veiksmų apimtis, mastas ir turinys, siekiant tikslų, būtinų teisėms įgyvendinti.¹¹⁰ Tuo tarpu kai struktūriniai rodikliai labiau koncentruojasi į nacionalinės teisės, atitinkančios tarptautinės sutarties įsipareigojimus, egzistavimą, procesiniai rodikliai atsako į klausimą, kokias priemones valstybė panaudojo, nacionalinę teisę nukreipdama link šių teisių realizavimo¹¹¹. Procesiniais rodikliais vertinamas socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo progresyvumas¹¹². Jungtinės Tautos proceso rodiklius apibūdino kaip susijusius su rezultato rodikliais, „kaip valstybės politikos instrumentų gaires, šiems rodikliams tampant rezultato rodikliais“¹¹³.

Rezultato rodikliai matuoja realybę, t.y. faktinę teisių įgyvendinimo padėtį. De Beco pažymi, kad abu rodikliai – proceso ir rezultato – matuoja *de facto* atitikimą sutarčiai, o struktūriniai rodikliai – atitikimą sutarčiai *de jure*. Jis pabrėžia, kad proceso rodikliai koncentruojasi į valstybių pastangas, kai tuo tarpu rezultato rodikliai koncentruojasi į šių pastangų rezultatus.¹¹⁴ Rezultato rodikliais yra fiksuojami valstybių pasiekimai, todėl jie yra apibūdinami kaip procesinio rodiklio pasekmė¹¹⁵. Pavyzdžiui, vaikų skiepijimo programos, siekiant sumažinti vaikų mirtingumą, yra priskiriamos procesiniams rodikliams, tuo tarpu vaikų mirčių skaičiaus sumažėjimas – rezultato rodikliams. Taigi, tarp procesinių ir rezultato rodiklių yra tiesioginis ryšys, kadangi procesiniu rodikliu įgyvendinamas tam tikras tikslas ir pasiekiamas rezultatas.

Valstybių įsipareigojimų skirstymas į įsipareigojimus „gerbti“, „ginti“ ir „įgyvendinti“ socialines-ekonomines teises taip pat yra svarbus, identifikuojant valstybių narių įsipareigojimų įvykdymą pagal tarptautines sutartis, tačiau „struktūrinė-procesinė-rezultato“ rodiklių sistema yra labiau naudinga, nustatant Pakto pažeidimus. „Struktūrinė-procesinė-rezultato“ rodiklių sistema suskirsto valstybių pareigas į elgesio įsipareigojimus ir rezultato įsipareigojimus, kai tuo tarpu „gerbti, ginti ir įvykdyti“ rodiklių sistema nustato valstybėms pozityvius ir negatyvius

¹¹⁰ Inter-American Commission on Human Rights. "Guidelines for Preparation of Progress Indicators in the Area of Economic, Social and Cultural Rights." 2008, žiūrėta 2015-09-17, <https://www.cidh.oas.org/pdf%20files/Guidelines%20final.pdf>

¹¹¹ Sital Kalantry et al, "Enhancing Enforcement of Economic, Social, and Cultural Rights Using Indicators: a Focus on the Right to Education in the ICESCR," *Human rights quarterly* 32 (2010): 257, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq32&div=15&start_page=253&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹¹² UN High Commissioner for Human Rights. Report on Indicators for Promoting and Monitoring the Implementation of Human Rights. Doc. No. HRI/MC/2008/3, para. 19, prieiga per internetą: http://www2.ohchr.org/english/issues/indicators/docs/HRI.MC.2008.3_en.pdf

¹¹³ UN High Commissioner for Human Rights, *supra note* 108, para. 17.

¹¹⁴ Gauthier de Beco, *supra note* 93, 43.

¹¹⁵ UN High Commissioner for Human Rights, *supra note* 108, para. 21.

įsipareigojimus.¹¹⁶ Valstybių pažeidimus galima lengviau pastebėti, taikant struktūrinius ir procesnius rodiklius, kadangi jais vertinamas pasiektas rezultatas¹¹⁷.

Gairės (angl. *benchmarks*) nustato specialius įsipareigojimus, kuriuos valstybė turi įvykdyti per tam tikrą laiką¹¹⁸. Komitetas pabrėžia gairių reikšmę, vertinant socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą¹¹⁹. Gairės nustato valstybėms įsipareigojimą, pasiekti tam tikrus standarto rezultatus per nustatytą laiko tarpą. Pavyzdžiui, valstybė, kurios piliečiai yra pasiekę 80 procentų raštingumo lygį, gairėse užsibrėžtą tikslą - pasiekti 90 procentų raštingumo lygį. Pažymima, kad rodikliais matuojamas faktinis žmogaus teisių laikymosi lygis, kai tuo tarpu gairėmis nustatomi ateities tikslai socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo srityje.¹²⁰

JT Vyriausiasis žmogaus teisių komisaras pateikia dar vieną progresyvaus socialinių – ekonominių teisių įgyvendinimo priemonės vertinimo būdą – nacionalinio biudžeto procesų stebėjimą. Biudžeto analizė yra susijusi su žmogaus teisių įgyvendinimo raidos stebėjimu, įskaitant turimų išteklių efektyvaus naudojimo įvertinimą. Taikant šį metodą, yra analizuojama, kiek lėšų valstybės biudžete yra skiriama kiekvienai iš socialinių-ekonominių teisių. Valstybės gebėjimas laipsniškai įgyvendinti socialines-ekonomines teises didele dalimi priklauso nuo jos gebėjimo suformuoti tinkamą biudžetą ir užtikrinti jo efektyvų ir veiksmingą panaudojimą. Biudžeto duomenys padeda atskleisti, ar nėra teikiama pirmenybė tam tikroms socialinėms grupėms ar regionams. Pavyzdžiui, kalbant apie švietimo sritį, sutartinių įsipareigojimų nesilaikymo pavyzdys būtų privačių mokyklų neproporcingas finansavimas, patenkinant tik vaikų iš didelės pajamas gaunančių šeimų teisę į ugdymą. Pritaikius šį metodą gana lengvai galima pastebėti valstybės finansuojamas prioritetas sritis ir nustatyti galimus pažeidžiamų visuomenės grupių diskriminavimo atvejus. Biudžeto analizė taip pat yra tinkama priemonė vertinti pokyčius bėgant laikui tam tikrame sektoriuje, nurodant biudžeto asignavimų mažėjimą kaip vieną iš priežasčių, pateisinančių valstybės nesugebėjimą imtis veiksmų, vedančių link visiško socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo.¹²¹ Dinaminė biudžeto analizė, kurios metu yra lyginami biudžeto asignavimai ir išlaidos, parodo, ar tikrai valstybė ėmėsi visų priemonių laipsniškai įgyvendinti socialines –

¹¹⁶ Sital Kalantry et al, *supra note* 111, 283.

¹¹⁷ *Ibid.*, 284.

¹¹⁸ Maria Green, *supra note* 102, 1080.

¹¹⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General comment No 1: Reporting by States parties. U.N. Doc. E/1989/22, para. 6 (toliau – Bendrasis komentaras Nr. 1).

¹²⁰ UN High Commissioner for Human Rights. Report on Indicators for Monitoring Compliance with International Human Rights Instruments. Doc. No. HRI/MC/2006/7 (2006), para. 12, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/419/60/PDF/G0641960.pdf?OpenElement>

¹²¹ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82, para. 57-61, prieiga per internetą:

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

ekonomines teises, atsižvelgiant į visus turimus resursus. Nepanaudotos lėšos įrodo valstybės nesugebėjimą tinkamai sudaryti programas bei planuoti lėšas¹²². Atliekant biudžeto analizę yra svarbu atkreipti dėmesį ne į išleistų lėšų mastą, o į tai, kaip veiksmingai ir efektyviai jos yra panaudotos¹²³.

Nors rodikliai turi nemažai privalumų, matuojant socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo lygį, yra nemažai ir probleminių sričių jų taikymo praktikoje. Pirmasis trūkumas – rodikliais galima išmatuoti tik vieną iš progresyvaus įgyvendinimo komponentų, kas gali daryti įtaką klaidingam arba neišsamiam valstybės sutartinių įsipareigojimų vertinimui. Antra, mokslininkai negali naudoti vienodų rodiklių, vertindami tą pačią koncepciją, kadangi interpretuotų tą patį rodiklį skirtingai ir dėl tos priežasties gautų skirtingus rezultatus.¹²⁴ Trečia, daug sunkumų kyla išgaunant istorinius duomenis, kadangi daugeliu atveju valstybės arba neturi kokybiškų duomenų saugojimo sistemų arba jos nėra viešai prieinamos. Ketvirta, bėgant laikui, yra sudėtinga gauti duomenis tam pačiam rodikliui įvertinti, todėl sunku pateikti išvadas, ar valstybė progresyviai įgyvendina savo įsipareigojimus. Penkta, taikant kiekybinius rodiklius, neatsižvelgiama į kokybinius rodiklius, kurie yra svarbūs, stebint žmogaus teisių įgyvendinimą, todėl neretai po tais rodikliais, kurie remiasi tik kiekybine informacija, slepiasi neįvykdyti valstybių įsipareigojimai.¹²⁵ Šešta, statistinių duomenų rinkimas tose srityse, kurias mini Paktas, reikalauja didelių organizacinių pajėgumų ir išteklių, kurių valstybės neretai negali užtikrinti. Todėl valstybės nėra pajėgios išsiversti be tarptautinės paramos.¹²⁶ Galiausiai, žmogaus teisių rodikliai turi būti derinami su konkrečiais tikslais, tačiau susiduriama su problema, kaip nustatyti, koks įgyvendinimo tempas gali būti laikomas realiu ir protingu, atsižvelgiant į turimus išteklius¹²⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad žmogaus teisių vertinimo rodikliai yra svarbūs, matuojant socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo lygį, vertinant valstybių daromą pažangą bei nustatant pažeidimus. Socialinių-ekonominių teisių vertinimui labiausiai tinkami ir Jungtinių Tautų lygiu dažniausiai naudojami yra struktūriniai – proceso – rezultato vertinimo rodikliai. Tačiau nemažiau svarbūs yra valstybių nustatytų gairių, nacionalinių biudžetų analizė, namų ūkio vertinimas ir

¹²² Lillian Chenwi, *supra note* 76, 760.

¹²³ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 121, para. 65.

¹²⁴ Russel Lawrence Barsh, "Measuring Human Rights: Problems of Methodology and Purpose," *Human rights quarterly* 15 (1993): 87, 91,

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq15&div=12&start_page=87&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹²⁵ Gauthier De Beco, *supra note* 57, 279.

¹²⁶ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82, para. 55, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

¹²⁷ *Ibid.*, para. 53.

socioekonominė statistika. Gairėmis yra apibūdinami valstybių ateities tikslai, biudžeto analizė leidžia įvertinti tam tikrų socialinių-ekonominių teisių finansavimą ir efektyvų išteklių panaudojimą, namų ūkio vertinimo ir socioekonominės statistikos pagrindu matuojamas teisių įgyvendinimo progresyvumas. Autorės nuomone, ESKT komitetui analizuojant valstybių pasiektus rezultatus labiausiai pasitarnautų struktūrinių – proceso - rezultato vertinimo sistema, kadangi jos pagrindu galima įvertinti ne tik valstybės įvykdytų įsipareigojimų atitiktį tarptautinei sutarčiai *de jure*, bet ir pamatuoti socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą *de facto*, nustatant ar prisiimti įsipareigojimai yra įtraukti į nacionalinę teisinę sistemą ir kaip ši sistema veikia praktiškai.

2. PROGRESYVAUS SOCIALINIŲ-EKONOMINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

2.1. Minimalių valstybės įsipareigojimų ir progresyvaus įgyvendinimo santykis

Doktrinoje nurodoma, kad ESKT komitetas yra pirmoji tarptautinė kvaziteisminė institucija, pripažinusi, kad valstybės, įgyvendindamos Pakto nuostatas, privalo užtikrinti pagrindines kiekvienos teisės garantijas. Valstybės, kurios prisiėmė įsipareigojimus, sutiko, kad esant bet kokioms aplinkybėms, minimalus kiekvienos teisės lygis bus pasiektas, todėl vyriausybių argumentai, kad išteklių stoka leidžia atsisakyti įsipareigojimų vykdymo, neturi teisinio pagrindo.¹²⁸

Tačiau kalbant apie minimalių įsipareigojimų vykdymą, problematiška yra tai, kad minimalių esminių įsipareigojimų turinys nėra aiškiai apibrėžtas. Komitetas nustato, kad kiekviena valstybė privalo minimaliu lygiu užtikrinti kiekvienos Pakte įtvirtintos teisės įgyvendinimą¹²⁹, tačiau nepaaiškina, ar minimalūs reikalavimai priklauso nuo valstybės turimų išteklių, ar jie yra absoliutūs ir vienodai privalomi visoms valstybėms. Jeigu minimalių įsipareigojimų koncepcija bus vertinama kaip santykinė, tai ji nuolat kils, priklausomai nuo kiekvienos valstybės išteklių. Tuo tarpu absoliutūs esminiai įsipareigojimai, priešingai, reikštų teisių suteikimą, nepriklausomai nuo valstybės ekonominės situacijos¹³⁰. Komiteto Bendrajame komentare Nr. 3 nurodyta, kad jei valstybė dėl resursų trūkumo neįgyvendino minimalių esminių reikalavimų, ji turi įrodyti, kad dėję pastangas panaudoti visus turimus resursus tam, kad prioritetine tvarka įgyvendintų minimalius įsipareigojimus¹³¹. Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, kad Komiteto nustatyti minimalūs esminiai įsipareigojimai yra pripažįstami kaip absoliutūs ir neatleidžia nuo minimalių pareigų vykdymo net esant išteklių trūkumui. Analogiška koncepcija įtvirtinta ir Komiteto bendrajame komentare Nr. 14 dėl teisės į aukščiausią sveikatos lygį¹³².

¹²⁸ Victor Dankwa et al, "Commentary to the Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights quarterly* 20 (1998): 717, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq20&div=36&start_page=705&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹²⁹ Bendrasis komentaras Nr. 3, para. 10.

¹³⁰ Karin Lehmann, "In Defense of the Constitutional Court: Litigating Socio-Economic Rights and the Myth of the Minimum Core," *American university international law* 22,1 (2006): 163, 183, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/amuilr22&div=15&start_page=163&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹³¹ Bendrasis komentaras Nr. 3, para. 10.

¹³² UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 14: The right to the highest attainable standard of health (Art. 12). UN Doc. E/C.12/2000/4, para. 43, 47 (toliau – Bendrasis komentaras Nr. 14).

Limburgo principai taip pat nurodo, kad valstybės yra įpareigos, nepriklausomai nuo ekonomikos išsivystymo, užtikrinti visiems minimalias pragyvenimo teises.¹³³

Specialusis JT žmogaus teisių pranešėjas D. Türk teigia, kad daugeliu atveju minimalūs įsipareigojimai gali būti užtikrinti, nereikalaujant didelių valstybės sąnaudų. Kaip visiškai išteklių nereikalaujantį pavyzdį galima paminėti teisės aktų, draudžiančių diskriminaciją, priėmimą, vienodo darbo užmokesčio už vienodą darbą įteisinimą.¹³⁴

C. Scott ir P. Alston taip pat siūlo absoliučią minimalių įsipareigojimų koncepciją, kurios turi laikytis visos valstybės, ir dar sustiprina ją teiginiu, kad minimalūs įsipareigojimai, didėjant valstybės lėšoms, taip pat turėtų proporcingai didėti. Tokiu būdu bandomos suderinti tarpusavyje absoliuti ir santykinė pagrindinio teisių lygio užtikrinimo sampratos.¹³⁵

Profesorė K. G. Young pateikia tris minimalių esminių reikalavimų, įgyvendinant asmens teises, požiūrius: 1) esminiu požiūriu ji laiko liberalių vertybių, tokių kaip asmens orumas, apsaugą, žmonių lygybę ir laisvę, o taip pat pagrindinių poreikių ir išgyvenimo priemonės; 2) antras požiūris apima konsensą tarp minimalių reikalavimų ir laisvės socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo; 3) trečią požiūrį ji apibūdina kaip įsipareigojimų požiūrį, kai minimalūs reikalavimai kyla ne iš pačios teisės, o iš prisiimtų įsipareigojimų pobūdžio.¹³⁶ K. G. Young pastebi, kad „minimalistinė“ strategija trukdytų teisių įgyvendinimui, kadangi prailgėtų jų įgyvendinimo terminas, padidėtų jų įgyvendinimo „kaina“¹³⁷.

Profesorius D. Bilchitz teigia, kad pagal minimalaus įsipareigojimo koncepciją, kiekvienos teisės įgyvendinimas yra suskirstytas į lygius, esminiam minimaliam lygiui suteikiant prioritetą įgyvendinimo procese. Pagrindinis žmogaus teisių lygis atitinka individo išgyvenimo lygį. Minimalios pagrindinės pareigos reikalauja iš valstybės nedelsiant imtis veiksmų, kad būtų užtikrinti visuomenės skubūs išgyvenimo poreikiai. Jis apibūdina minimalius esminius įsipareigojimus kaip

¹³³ Limburg Principles, *supra note* 71, para. 122, 126.

¹³⁴ Progress Report prepared by special Rapporteur Danilo Türk. Doc. No. E/CN.4/Sub.2/1990/19. (1990), 21, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G90/123/80/PDF/G9012380.pdf?OpenElement>

¹³⁵ Craig Scott and Philip Alston, "Adjudicating Constitutional Priorities in a Transnational Context: a Comment on Soobramoney's Legacy and Grootboom's Promise," *South African journal on human rights* 16, 2 (2000): 250, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/soafjhr16&div=18&start_page=206&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹³⁶ Katharine G. Young, "The Minimum Core of Economic and Social Rights: a Concept in Search of Content," *The Yale journal of international law* 33,1 (2008): 126-138, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/yjil33&div=7&start_page=113&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹³⁷ *Ibid.*, 113 -114.

moralinį ir teisinį imperatyvą padaryti viską, kas yra įmanoma, kad būtų įgyvendintos socialinės – ekonominės teisės, tačiau atsižvelgiant į valstybės galimybes.¹³⁸

Kaip pažymi K. Lehman, socialinių-ekonominių teisių sampratos esmė glūdi tame, kad tai yra tam tikrų socialinių-ekonominių gėrių visuma, kurią sudaro minimalūs reikalavimai, būtini tinkamam gyvenimo lygiui užtikrinti. Tinkamas gyvenimo lygis reikalauja tinkamo būsto, tinkamos aprangos, tinkamo maisto, švietimo lygio ir t.t. Reikalaujamas minimumas yra toks, kuris gali užtikrinti tinkamą gyvenimo lygį. Tai, kas yra žemiau tinkamumo ribos, neatitinka minimalaus teisių užtikrinimo lygio, todėl bazinio kiekvienos teisės lygio nustatymas preziūuoja regresinių veiksmų draudimą.¹³⁹

Atlikta Komiteto bendrųjų komentarų ir doktrinoje pateikiamos valstybių minimalių įsipareigojimų socialinių-ekonominių teisių srityje sampratos analizė leidžia daryti išvadą, kad minimalaus kiekvienos teisės lygio užtikrinimas yra pripažįstamas kaip esminis valstybių įsipareigojimas, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, kuris nepriklauso nuo valstybės turimų išteklių.

Tarptautiniai teismai ne kartą pabrėžė minimalaus teisių užtikrinimo svarbą. EŽTT neretai savo jurisprudencijoje akcentavo asmens bazinių poreikių tenkinimą. Plačiausia EŽTT praktika yra suformuota nagrinėjant bylas dėl suimtų ar nuteistų asmenų kalinimo sąlygų¹⁴⁰, dėl socialinės globos įstaigose apgyvendintų ar sveikatos priežiūros įstaigose gydomų asmenų. EŽTT pabrėžia, kad nepaisant ekonominės situacijos šalyje, valstybė turi pareigą užtikrinti pažeidžiamų asmenų būtiną sveikatos priežiūrą, tinkamas gyvenimo sąlygas ir tinkamą maistą¹⁴¹. Amerikos žmogaus teisių teismas laikosi panašios pozicijos, nurodydamas, kad valstybė, siekdama užtikrinti vaikų iš tautinių mažumų šeimų teises ir apsaugoti jų interesus, privalo garantuoti jiems „būtinus elementus“, kurie apimtų minimalius sveikatos priežiūros standartus¹⁴².

Nacionaliniai teismai, vertindami valstybių minimalius įsipareigojimus, neapibrėžia jų turinio, nenustato konkrečios ribos, žemiau kurios valstybės negali nukristi, tačiau siekia nustatyti bendruosius principus, kuriais vadovaujantis jos turi užtikrinti minimalius esminius įsipareigojimus.

¹³⁸ David Bilchitz, "Towards a Reasonable Approach to the Minimum Core: Laying the Foundations for Future Socio-Economic Rights Jurisprudence," *South African journal on human rights* 19, 1 (2003): 13, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/soafjhr19&div=4&start_page=1&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

¹³⁹ Karin Lehmann, *supra note* 130, 192.

¹⁴⁰ Case 5140/02, *Fedotov v. Russia*, 2005 ECHR, para. 67. Taip pat žiūrėti Case 12106/09 *Ergashev v. Russia*, 2011 ECHR, para. 132.

¹⁴¹ Case 48609/06, *Nencheva and Others v. Bulgaria*, 2013 ECHR.

¹⁴² Advisory opinion OC-17/2002, Inter-American Court on Human Rights. Para. 78.

The Government of Republic of South Africa v. Grootboom byloje¹⁴³ Pietų Afrikos Konstitucinis teismas nustatė teisės į tinkamas gyvenimo sąlygas pažeidimus pagal Pietų Afrikos Konstitucijos 26 straipsnį. Teismas nurodė, kad valstybės būsto sistema neatitinka protingumo standarto ir įpareigojo valstybę laipsniškai suteikti pastogę tiems, kuriems būtina jos reikia dėl blogų gyvenimo sąlygų ar krizinėse situacijose. Teismas atmetė minimalaus bazinio teisės į būstą lygio neatidėliotina užtikrinimą, įvardindamas jį kaip neįmanomą, tokiu būdu prieštaraudamas ESKT komiteto suformuotam požiūriui.¹⁴⁴ Pietų Afrikos Konstitucinis teismas išskyrė valstybėms protingumo įsipareigojimą, užuot tiksliai nustatęs, kokių priemonių valstybė turi imtis, įgyvendindama minimalius esminius įsipareigojimus¹⁴⁵.

Protingumo kriterijų taikymas, atsisakant nedelsiant garantuoti socialinių-ekonominių teisių minimalų bazinį lygį, kritikuojamas žmogaus teisių teisės doktrinoje. D. Bilchitz kritikuoja *Grootboom* byloje teismo priimtą sprendimą, nepripažinti teisės į minimalias tinkamas gyvenimo sąlygas užtikrinimą kaip bazinį šios teisės lygį, įvardindamas teismo taikytą protingumo kriterijų kaip miglotą ir neaiškų¹⁴⁶. C. Scott ir P. Alston teigia, kad *Grootboom* sprendimo rezultatas būtų buvęs geresnis, jeigu teismas būtų laikęsis minimalių esminių įsipareigojimų pripažinimo požiūrio¹⁴⁷. Autorė pritaria žmogaus teisių teisės doktrinoje suformuotai nuomonei dėl absoliutaus pagrindinio kiekvienos teisės lygio užtikrinimo, kadangi minimalių įsipareigojimų siejimas su valstybės turimais ištekliais neatitiktų tarptautiniuose standartuose suformuoto reikalavimo garantuoti nors minimalų kiekvienos teisės lygį.

Kitas įdomus Pietų Afrikos Konstitucinio teismo priimto sprendimo pavyzdys yra *Minister of Health v. Treatment Action Campaign*. Teismas, nagrinėdamas klausimą dėl medikamento Nevirapino skyrimo motinai, siekiant užkirsti kelią, kad ŽIV virusas nebūtų perduotas kūdikiui, formaliai atmetė bazinius įsipareigojimus, nurodydamas, kad yra neįmanoma užtikrinti visiems minimalias esmines paslaugas nedelsiant ir neatidėliojant, kadangi tam reikalingi resursai.¹⁴⁸

Kolumbijos Konstitucinis teismas pripažįsta minimalaus pagrindinio lygio užtikrinimą teisės į sveikatą srityje. 2008 m. Konstitucinis teismas priėmė sprendimą, kuriame teigė, kad minimalus

¹⁴³ Case CCT 11/00, *The Government of Republic of South Africa v. Irene Grootboom and Others*, 2000 Constitutional Court of South Africa, para. 53, 54, 66.

¹⁴⁴ *Ibid.*, para. 24.

¹⁴⁵ *Ibid.*, para. 53, 54, 66.

¹⁴⁶ David Bilchitz, "Giving Socio-Economic Rights Teeth: the Minimum Core and its Importance." *South African law journal* 119, 3 (2002): 484,

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/soaf119&div=48&start_page=484&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults#

¹⁴⁷ Craig Scott and Philip Alston, *supra note* 135, 264.

¹⁴⁸ Case CCT 9/02, *Minister of Health v. Treatment Action Campaign*, 2002 Constitutional Court of South Africa.

teisės į sveikatą lygis turi būti garantuojamas tam tikrų kategorijų ieškovams, nurodydamas, kokios paslaugos jiems turėtų būti teikiamos, pavyzdžiui, brangūs vaistai nuo vėžio, ŽIV/AIDS testų atlikimas, net ir tais atvejais, kai tai reikalauja didelių išteklių iš valstybės.¹⁴⁹

Apžvelgus tarptautinių ir nacionalinių teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad tarptautiniai teismai, vadovaudamiesi ESKT komiteto suformuotais standartais, pripažįsta absoliutų minimalių įsipareigojimų įgyvendinimo požiūrį. Tuo tarpu nacionaliniai teismai minimalių esminių įsipareigojimų užtikrinimą derina tarpusavyje su protingumo standartais. Kadangi protingumo standartai siejami su valstybės turimais ištekliais, teismai nevertina išteklių panaudojimo efektyvumo, palikdami tai valstybių diskrecijai.

Būtina pažymėti, kad Paktas eksplicitiškai nenurodo, kokių minimalių įsipareigojimų valstybės turi laikytis. Šios nuostatos išplaukia iš Pakto normų. Pavyzdžiui, Pakte įtvirtintos nuostatos „kiekvieno teisė būti apsaugotam nuo bado“ (11 str.), „pradinis ugymas turi būti privalomas ir visiems nemokamas“ (13 str.) priklauso minimalių pagrindinių teisių kategorijai, tačiau šis sąrašas nėra baigtinis. Komitetas savo bendruosiuose komentaruose nurodė, kad valstybės privalo vykdyti būtinus įsipareigojimus Pakte įtvirtintai teisei į maistą, sveikatą, būstą, švietimą ir kaip atskirą teisę išskyrė teisę į vandenį¹⁵⁰. Todėl galima apibendrinti, kad valstybės privalo užtikrinti prieigą prie minimalių pagrindinių maisto produktų, prie minimalios pagrindinės pastogės, būsto ir sanitarinių sąlygų, saugaus ir geriamo vandens tiekimo, suteikti galimybę gauti ir naudotis pagrindiniais vaistais, taip kaip juos apibrėžia Pasaulio sveikatos organizacija, suteikti teisę naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis be diskriminacijos. Nors minimalūs standartai Pakte nėra aiškiai nustatyti, valstybė yra atsakinga, jei jų nepasiekia¹⁵¹.

JT Vyriausiasis žmogaus teisių komisaras pažymėjo, kad nacionalinių strateginių programų sukūrimas taip pat priskiriamas prie minimalių valstybės įsipareigojimų¹⁵².

Komitetas parengė daugeliui teisių būdingus minimalius standartus, kurie nėra progresyvaus realizavimo pobūdžio, todėl valstybės turi pareigą nedelsiant šiuos bazinius įsipareigojimus įvykdyti¹⁵³. Šių nuostatų nesilaikymas yra *prima facie* Pakto pažeidimas, todėl valstybės turi įrodyti, kad jos panaudojo visus turimus išteklius, teikdamos pirmenybę šių minimalių standartų

¹⁴⁹ Judgment T-760/08, 2008, Colombian Constitutional Court.

¹⁵⁰ Bendrasis komentaras Nr. 14 para. 43, Bendrasis komentaras Nr. 13 para. 57, Bendrasis komentaras Nr. 12 para. 8, Bendrasis komentaras Nr. 15 para. 37.

¹⁵¹ International Commission of Jurists, "Courts and the Legal Enforcement of Economic, Social and Cultural Rights. Comparative Experiences of Justiciability," 23, žiūrėta 2015 12 18, <http://www.refworld.org/docid/4a7840562.html>

¹⁵² Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82, 37, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

¹⁵³ Bendrasis komentaras Nr. 4 para. 8, Bendrasis komentaras Nr. 13 para. 57, Bendrasis komentaras Nr. 14 para. 43

užtikrinimui¹⁵⁴. Tokiu atveju įrodinėjimo našta tenka valstybei narei. Pažymėtina, kad Maastrichto gairės prieštarauja Komiteto požiūriui į minimalių įsipareigojimų neužtikrinimo pagrindimą išteklių stoka, kadangi gairės nurodo, kad turimų išteklių stoka negali būti priežastis, pateisinti valstybės nesugebėjimą įgyvendinti minimalias esmines pareigas.¹⁵⁵

Analizuojant minimalių esminių reikalavimų, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, ir progresyvaus jų įgyvendinimo santykį, būtina pabrėžti, kad minimalūs baziniai reikalavimai yra socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo startinė linija, ties kuria prasideda šių teisių įgyvendinimas ir kuri laipsniškai veda link visiško jų įgyvendinimo. Pavyzdžiui, nemokamo mokslo laipsniškas įvedimas reiškia, kad valstybės turi ne tik teikti pirmenybę nemokamam pradiniam ugdymui, bet taip pat ir turi imtis konkrečių veiksmų, įvedant visiems prieinamą vidurinį ir aukštąjį mokslą. Tačiau pabrėžtina, kad progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo koncepcija peržengia minimalaus šių teisių lygio ribą, t.y. valstybės užtikrina minimalų bazinį kiekvienos teisės lygį ir laipsniškai toliau tęsia kiekvienos teisės įgyvendinimą, kol jos bus visiškai įgyvendintos.¹⁵⁶

Kaip pabrėžia profesorė L. Chenwi, iš progresyvaus įgyvendinimo sampratos kylantis reikalavimas imtis neatidėliotinių priemonių, užtikrinant individo bazinius poreikius, neatleidžia valstybės nuo pareigos garantuoti ir ilgalaikius poreikius. Bet kuri priemonė, kuria siekiama palaipsniui įgyvendinti socialines-ekonomines teises, turi būti skirta įgyvendinti trumpalaikius, vidutinius ir ilgalaikius poreikius. Pavyzdžiui, jeigu valstybė suteikė asmeniui alternatyvų būstą, t.y. garantavo jam minimalias gyvenimo sąlygas atitinkantį būstą, valstybė negali nevykdyti įsipareigojimo, suteikti asmeniui nuolatinį būstą. Alternatyvus būstas šuo atveju yra numatytas kaip laikina pastogė, kol bus suteiktas tinkamas nuolatinis būstas.¹⁵⁷

Minimalių įsipareigojimų užtikrinimo ir progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo santykį galima pagrįsti tuo kad:

- valstybėms Pakte yra nustatyta minimali neatidėliotino pobūdžio pareiga – priimti strategines programas, kuriomis vadovaujantis valstybės laipsniškai įgyvendins socialines – ekonomines teises;
- siekiant tinkamai sudaryti strateginius planus, yra iškeltas reikalavimas nustatyti faktinį teisių įgyvendinimo lygį. Vertinimo metu yra identifikuojamos įvairios probleminės sritys, ieškoma problemų sprendimo būdų. Aktualiam teisių įgyvendinimo lygiui nustatyti yra

¹⁵⁴ Sital Kalantry et al., *supra note* 111, 296.

¹⁵⁵ Maastricht Guidelines, *supra note* 35, para. 9.

¹⁵⁶ Lillian Chenwi, *supra note* 76, 744.

¹⁵⁷ *Ibid.*, 757.

naudojami rodikliai ir gairės, o tai jau yra teisių progresyvaus įgyvendinimo vertinimo elementai;

- suformulavus nacionalines strategijas, jos privalo būti įgyvendintos, todėl programose turi būti nustatyti realūs, pasiekiami tikslai ir numatyta pakankamai lėšų;
- sudarant programas, minimalių esminių įsipareigojimų įgyvendinimui turi būti teikiamas prioritetas. Valstybė turi dėti visas pastangas siekdama užtikrinti, kad turimi riboti ištekliai būtų skirti garantuoti nors minimalų kiekvienos teisės lygį;
- turi būti numatytas strateginių programų įgyvendinimo stebėjimas ir reguliarus vertinimas. Toks periodiškasis stebėjimas leistų koreguoti netinkamai sudarytas ar netinkamai įgyvendintas programas.¹⁵⁸

D. Bilchitz išvelgė ryšį tarp socialinių-ekonominių teisių minimalaus lygio užtikrinimo ir progresyvaus jų įgyvendinimo, nurodydamas, kad valstybės turi pareigą nedelsiant pasiekti kiekvienos iš aukščiau minėtų teisių minimalų lygį ir tik jį suteikusios, pereiti prie aukštesnio kiekvienos teisės lygio užtikrinimo. Valstybė privalo neatidėliodama kiekvienam teikti minimalias paslaugas, kol bus patenkinti jų išgyvenimo poreikiai ir tik tada kokybiškai didinti šias paslaugas, kol bus patenkinti jų maksimalūs interesai, kuriuos valstybė privalo ginti.¹⁵⁹ Šis požiūris į minimalų kiekvienos teisės lygio užtikrinimą sutampa su Komiteto Bendrajame komentare Nr. 3 įtvirtintu požiūriu.

Profesorė L. Chenwi tuo tarpu teigia, kad kiekvienos teisės bazinio lygio užtikrinimas yra progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo koncepcijos dalis. Valstybės, užtikrinusios savo piliečiams pagrindinį kiekvienos teisės lygį, negali sustoti ir nieko nedaryti, kadangi jų įsipareigojimai ties tuo nepasibaigia.¹⁶⁰

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad valstybių minimalūs esminiai įsipareigojimai apima prieigos prie pagrindinių maisto produktų suteikimą, minimalaus sveikatos lygio, nemokamo pradinio ugdymo užtikrinimą, būsto, atitinkančio sanitarines sąlygas, garantavimą. Valstybė privalo užtikrinti kiekvienos iš Pakte įtvirtintų teisių bazinį lygį, nedelsiant ir nepriklausomai nuo turimų išteklių. Valstybės negali sustoti ties minimaliais esminiais įsipareigojimais ir nebesiimti veiksmų, tam kad visiškai įgyvendintų socialines-ekonomines teises. Nors Pakto nuostatos numato šių teisių laipsnišką įgyvendinimą, asmenys negali būti palikti be valstybės paramos, o tai reiškia šių teisių

¹⁵⁸ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Doc. No. E/2007/82, 10-12, prieiga per internetą: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

¹⁵⁹ David Bilchitz, *supra note* 138, 11.

¹⁶⁰ Lillian Chenwi, *supra note* 76, 747, 755.

minimalaus lygio ir asmenų pagrindinių poreikių užtikrinimą. Valstybė privalo imtis neatidėliotinių priemonių, kad garantuotų asmenims minimalų gyvenimo lygį. Valstybės negali pateisinti įsipareigojimų nevykdymo progresyvaus įgyvendinimo koncepcija ar skirtingu socialiniu, kultūriniu ir finansiniu kontekstu. Jokių priežasčių, pateisinančių valstybės nesugebėjimą įvykdyti neatidėliotinus įsipareigojimus ar garantuoti minimalų kiekvienos teisės bazinį lygį, žmogaus teisių teisė nenumato. Valstybės nesugebėjimas užtikrinti minimalių esminių įsipareigojimų yra laikomas *prima facie* Pakto pažeidimu. Jei valstybė neužtikrino kurios nors iš socialinių-ekonominių teisių minimalaus lygio, darytina išvada, kad ji nesugebės laipsniškai įgyvendinti šios teisės, kadangi ji nepasiekė bazinio lygio, kuris laikomas įsipareigojimų vykdymo pagrindu.

2.2. Probleminių sričių, valstybėms įgyvendinant socialines-ekonomines teises, nustatymas ir analizė

2.2.1. Socialinių-ekonominių teisių pažeidimo samprata

Valstybės narės sutartinių įsipareigojimų nesilaikymas pagal tarptautinę teisę yra laikomas šios sutarties pažeidimu. Pažeidimai, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, gali kilti dėl įvairių priežasčių, todėl tam, kad tinkamai identifikuoti šių teisių pažeidimus ir nustatyti problemines sritis, būtina apžvelgti skirtingus valstybių įsipareigojimų šių teisių kontekste aspektus bei nustatyti pažeidimų priežastis.

Valstybių pareigas *gerbti, ginti ir įgyvendinti* socialines-ekonomines teises autorė aptarė aukščiau¹⁶¹, todėl svarbu paminėti, kad bet kurio iš šių įsipareigojimų nevykdymas yra laikomas šių teisių pažeidimu.

Komitetas savo Bendrajame komentare Nr. 3 pabrėžia, kad valstybė pažeis Pakto nuostatas, jei ji neįgyvendins minimalių esminių įsipareigojimų ir neužtikrins bazinių socialinių-ekonominių teisių standartų¹⁶². Taip pat jis nurodo, kad valstybės vengimas imtis protingų veiksmų arba imtis bet kokių priemonių, jeigu valstybės neveikimo negalima pateisinti išteklių trūkumu, reikštų Pakto nuostatų pažeidimą. Komitetas suteikia valstybei diskrecijos teisę imtis veiksmų ir legalizuoti priemones, labiausiai atitinkančias sąlygas ir padėti valstybėje, bei nustatyti optimalų išteklių naudojimą ir nacionalinės politikos kryptis.¹⁶³ Tačiau, kaip pažymi JT Vyriausiasis žmogaus teisių komisaras, ši diskrecija nėra absoliuti. Žmogaus teisių teisė nustato teisėtų valstybės veiksmų

¹⁶¹ Išsami informacija pateikta 1 skyriuje.

¹⁶² Bendrasis komentaras Nr. 3, para. 10.

¹⁶³ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 158, para. 71.

apimtis. Valstybės veiksmų, nustatant politikos ir biudžeto prioritetus, laisvė yra ribojama žmogaus teisių standartų, kurių ji įsipareigojo laikytis. Atsižvelgiant į tai, tarptautinės ir nacionalinės teisminės peržiūros tikslas yra ne nustatyti priemones, kurių valstybė galėtų imtis, o įvertinti, ar valstybė ėmėsi protingų veiksmų, naudodama maksimalius turimus resursus, siekdama laipsniškai įgyvendinti Pakte įtvirtintas teises.¹⁶⁴

Limburgo principai išsamiai nurodo, kad valstybė narė pažeis Pakto nuostatas, jeigu:

- ji nesiims priemonių, kurių privalo imtis pagal Paktą;
- ji nesugebės neatidėliodama įgyvendinti teisę, kurią Paktas reikalauja nedelsiant įgyvendinti;
- ji neįgyvendins visuotinai pripažintus tarptautinius minimalius standartus, kuriuos ji yra pajėgi įgyvendinti;
- ji Pakte pripažintoms teisėms taikys apribojimus, kurie yra nesuderinami su Pakto nuostatomis;
- ji sąmoningai sumažins arba stabdys progresyvų teisės įgyvendinimą, išskyrus atvejus, kai Paktas tai leidžia arba ji tai daro dėl turimų išteklių stokos arba veikiamo *force majeure* aplinkybių;
- ji nepateiks ataskaitų, kaip to reikalauja Pakto nuostatos.¹⁶⁵

Profesorius C. Flinterman, pritardamas Limburgo principams ir komentuodamas Maastrichto gaires nurodo dar ir tokias socialinių-ekonominių teisių pažeidimų, kylančių ne vien dėl valstybės, bet ir dėl kitų subjektų, kurie yra nepakankamai reguliuojami valstybės, veiksmų, priežastis, teigdamas, kad pažeidimai kyla:

- dėl teisės normų, būtinų tam, kad asmenys galėtų naudotis socialinėmis-ekonominėmis teisėmis, panaikinimo arba sustabdymo;
- dėl aktyvaus tokių teisių neigimo;
- dėl aktyvaus trečiųjų šalių priemonių, kurios yra nesuderinamos su socialinėmis – ekonominėmis teisėmis, rėmimo;
- dėl teisės aktų ar politikos priemonių, akivaizdžiai nesuderinamų su teisiniais įsipareigojimais, priėmimo;
- dėl nesugebėjimo panaudoti turimus išteklius, tam kad teisės būtų visiškai įgyvendintos;
- dėl regresinių priemonių taikymo.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *supra note* 158, para. 72-73.

¹⁶⁵ The Limburg Principles, *supra note* 71, 131.

¹⁶⁶ Cees Flinterman, "Appendix II: The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights," *Human rights quarterly* 15 (1997): 248,

Nustatant, kokie veiksmai ar neveikimas sukelia socialinių-ekonominių teisių pažeidimus, svarbu atskirti valstybės negalėjimą nuo nenoro laikytis sutartinių įsipareigojimų. Valstybė, teigdama, kad ji yra nepajėgi vykdyti savo įsipareigojimus dėl ne nuo jos priklausančių aplinkybių, privalo tai įrodyti. Pavyzdžiui, laikinas švietimo įstaigų uždarymas dėl žemės drebėjimo rodo, kad šių aplinkybių valstybė negali kontroliuoti.¹⁶⁷ Tuo tarpu jei valstybė sąmoningai eliminuoja programą, saugančią asmenų socialines-ekonomines teises, ir neįteisina naujo mechanizmo, numatančio tą patį arba geresnį teisių užtikrinimo lygį, tai bus pripažįstama kaip valstybės nenoras vykdyti įsipareigojimus¹⁶⁸.

Doktrinoje pažymima, kad skirtingas socialinių-ekonominių teisių pobūdis, daugelio normų neapibrėžtumas, nacionalinių institucijų, įkurtų specialiai tam, kad skatintų šių teisių įgyvendinimą, nebuvimas, progresyvaus realizavimo vertinimas, o ne pažeidimų identifikavimas, ribotas valstybių pateikiamos informacijos kiekis apsunkina šių teisių stebėseną ir pažeidimų identifikavimą¹⁶⁹. Laipsniško įgyvendinimo vertinimas, atsižvelgiant į didžiausius turimus išteklius, apsunkina metodinių reikalavimų taikymą. Šių teisių stebėjimas reikalauja vadovautis ne tik maksimaliais turimais ištekliais, bet ir pačia progresyvaus įgyvendinimo koncepcija, kuri teigia, kad valstybių narių įsipareigojimai nėra universalūs ir vienodi, todėl negalima taikyti vienodų metodinių reikalavimų. Iš valstybių narių reikalaujama pasiekti laike apibrėžtus tikslus ir gaires, tačiau nepateikiami būdai, kaip šiuos tikslus pasiekti. Vertinant progresyvų socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą, svarbu nustatyti ne tik tam tikrų įsipareigojimų įvykdymą, bet ir įvertinti, ar valstybė veiksmingai ir efektyviai eina link visiško šių teisių įgyvendinimo, t.y. ne tik pamatuoti valstybės daromą pažangą ir užfiksuoti rezultatus, bet ir įvertinti patį procesą, įskaitant panaudotas priemones. A. Chapman teigimu, penkerių metų laikotarpis yra per trumpas, atlikti didesnius pokyčius.¹⁷⁰

Apibendrinant galima teigti, kad valstybė, turėdama progresyvaus įgyvendinimo koncepcijos suteiktų veiksmų laisvę rengti strategines įgyvendinimo programas, pasirinkti tinkamas priemones, nusistatyti terminus, paskirstyti nacionalinį biudžetą, negali demonstruoti savo neveiklumo, taip pat kaip ir negali peržengti žmogaus teisių teisės nustatytų veiksmų ribos, kadangi priešingu atveju, tai bus pripažįstama kaip tarptautinių įsipareigojimų nevykdymas.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/nethqur30&div=30&collection=journals&set_as_cursor=15&men_tab=srchresults&terms=progressive|realization|of|economic|and|social|rights&type=matchall

¹⁶⁷ Cees Flinterman, *supra note* 166, 250.

¹⁶⁸ Victor Dankwa et al., *supra note* 128, 719.

¹⁶⁹ Audrey R. Chapman, *supra note* 91, 30.

¹⁷⁰ Audrey R. Chapman, *supra note* 91, 32-33.

2.2.2. Socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo analizė

Socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo probleminės sritys ir jų neįgyvendinimo priežastys tiriamos analizuojant valstybių ESKT komitetui pateiktas ataskaitas, Komiteto suformuotas išvadas ir rekomendacijas. Apžvelgta Komiteto 56 sesija, kurios metu buvo nagrinėjamos Burundžio, Graikijos, Gajanos, Irako, Italijos, Maroko ir Sudano periodinės ataskaitos. Atsižvelgiant į didelį valstybių skaičių, pateiktų pavyzdžių sąrašas nėra baigtinis. Kadangi trečiojoje darbo dalyje autorė išsamiai analizuoja teisės į maistą įgyvendinimą ir jo metu kylančias problemas, šioje dalyje šios teisės įgyvendinimas nėra vertinamas. Valstybėms kylančius sunkumus, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, autorė skirsto pagal šių teisių grupes. Tyrimo metu ypatingai skiriamas dėmesys minimalaus kiekvienos teisės lygio užtikrinimui.

1. Analizuojant teisės į darbą įgyvendinimo sritį, pastebima, kad valstybėse klesti nelegalus darbas, todėl asmenys negali tinkamai naudotis socialinėmis garantijomis. Komitetas rekomenduoja vadovautis Tarptautinės darbo organizacijos pateiktomis gairėmis, pereinant nuo neformalios prie formalios ekonomikos.¹⁷¹

Teisės į darbą pažeidimai nustatyti darbo užmokesčio reglamentavimo ir mokėjimo srityse. Pažymėtina, kad moterys ir vyrai už tolygų darbą gauna skirtingą darbo užmokestį. Pakto 7 straipsnio i punkte įtvirtintas įpareigojimas valstybėms užtikrinti vienodą apmokėjimą už lygiavertį darbą be diskriminacijos¹⁷², todėl skirtingo darbo užmokesčio mokėjimas lyties pagrindu yra laikomas *prima facie* Pakto pažeidimu. Komitetas taip pat atkreipia dėmesį į įstatymiškai neapibrėžtą minimalaus darbo užmokesčio dydį, suteikiantį sąlygas darbdavių savivalei. Kaip ne mažiau rimtą problemą galima išskirti minimalaus darbo užmokesčio sumažinimą.¹⁷³ Valstybės nustatytas minimalus darbo užmokesčio dydis neužtikrina asmenims pakankamų gyvenimo sąlygų, o tai jau galima laikyti minimalių valstybės įsipareigojimų nevykdymu. Autorės nuomone, jei valstybė piliečiams negarantuoja net minimalaus gyvenimo lygio, kalbėti apie tinkamą teisės į darbą

¹⁷¹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the initial report of Burundi. UN Doc. E/C.12/BDI/CO/1, para. 23-24, prieiga per internetą: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fBDI%2fCO%2f1&Lang=en

¹⁷² "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002), 7 str.

¹⁷³ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Greece. UN Doc. E/C.12/GRC/CO/2, para. 19, prieiga per internetą: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGRC%2fCO%2f2&Lang=en

įgyvendinimą yra per anksti, kadangi minimalaus kiekvienos teisės lygio užtikrinimas yra būtina progresyvaus šių teisių įgyvendinimo sąlyga.

Kaip gana dažną Pakto pažeidimą Komitetas įvardina priverčiamąjį darbą¹⁷⁴. Komitetas taip pat rekomenduoja stiprinti strateginių programų, numatančių kovą su jaunų asmenų ir moterų bedarbyste bei užimtumo programų įgyvendinimą, kadangi jaunimui ir moterims nėra sudarytos tinkamos sąlygos realizuoti savo teisę į darbą¹⁷⁵, tuo tarpu pilnametystės nesulaukę vaikai verčiami dirbti, užkertant jiems kelią įgyti išsilavinimą, tokiu būdu pažeidžiant jų teisę į švietimą¹⁷⁶.

Sunkiausiai teisę į darbą sekasi realizuoti moterims, kadangi dėl rūpinimosi šeima yra ribojamos jų profesinės karjeros galimybės. Atsižvelgiant į tai, Komitetas rekomenduoja plėsti socialinių tarnybų, galinčių pasirūpinti vaikais motinų darbo metu, tinklą.¹⁷⁷

Profesinių sąjungų teisių ribojimas *de jure ir de facto*, užkertant kelią kolektyvinėms deryboms ir streikams, taip pat apibūdinamas kaip gana dažnas Pakto nuostatas pažeidžiantis reiškinys.¹⁷⁸

2. Vertinant valstybių veiksmus socialinės apsaugos srityje, pažymėtina, kad socialinė apsauga valstybėse narėse nėra pakankamai išvystyta. Kaip probleminės sritys įvardinamos vyresnio amžiaus asmenų aprūpinimas minimaliomis pajamomis, socialinės paramos stoka asmenims, kuriems labiausiai jos reikia, vaikų ekonominis išnaudojimas, pakankamo gyvenimo lygio

¹⁷⁴ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, *supra note* 172, 6 str.

¹⁷⁵ Concluding observations on the second periodic report of Greece, *supra note* 173, para.14.

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc.E/C.12/SDN/CO/2, para. 31, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. UN Doc. E/C.12/MAR/CO/4, para. 21, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>

¹⁷⁶ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq. UN Doc. E/C.12/IRQ/CO/4, para. 43, prieiga per internetą: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fIRQ%2fCO%2f4&Lang=en

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fIRQ%2fCO%2f4&Lang=en

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. UN Doc. E/C.12/MAR/CO/4, para. 29, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>

¹⁷⁷ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana. UN Doc. E/C.12/GUY/CO/2-4, para. 40-41, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGUY%2fCO%2f2-4&Lang=en

¹⁷⁸ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc. E/C.12/SDN/CO/2, para. 35, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

Taip pat žiūrėti: UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. UN Doc. E/C.12/MAR/CO/4, para. 33, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fifth periodic report of Italy. UN Doc. E/C.12/ITA/CO/5, para. 32, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/246/21/PDF/G1524621.pdf?OpenElement>

neužtikrinimas, skurdas¹⁷⁹. Neįgalūs asmenys negali efektyviai naudotis socialinėmis-ekonominėmis teisėmis dėl nepakankamų fizinių sąlygų sudarymo¹⁸⁰. Komitetas atkreipia dėmesį į dirbančių asmenų socialinio aprūpinimo stoką, į nepakankamą pensijų dydį, todėl rekomenduoja valstybėms nustatyti minimalų socialinės apsaugos lygį, kurį įvardina kaip pirmąjį žingsnį link socialinio aprūpinimo sistemos sukūrimo¹⁸¹. Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacijoje Nr. 202 yra įtvirtintos strategijos, numatančios socialinės apsaugos išplėtimo pavyzdžius¹⁸², todėl Komitetas rekomenduoja jų laikytis.

Apžvelgus socialinės apsaugos užtikrinimo sritį, galima daryti išvadą, kad valstybės, nepakankamai dėmesio skiria visuomenės pažeidžiamų grupių teisės į socialinę apsaugą įgyvendinimui.

3. Analizuodamas teisės į būstą užtikrinimą, Komitetas konstatuoja, kad asmenys gyvena minimalių sąlygų neatitinkančiuose būstuose be vandens ir elektros tiekimo bei kanalizacijos¹⁸³. Tokiu būdu yra pažeidžiama ne tik asmens teisė į būstą, bet ir teisė į vandenį, į tinkamas sanitarines sąlygas, kadangi šie elementai yra teisės į būstą sudedamosios dalys. Nemažai rūpesčių kelia ir priverstinis asmenų iškeldinimas, neaprūpinant jų alternatyviu būstu ar neišmokant adekvačios kompensacijos¹⁸⁴. Tačiau didžiausia problema yra tai, valstybės narės piliečiams nepakanka gyvenamojo būsto¹⁸⁵. Galima daryti išvadą, kad tokiu atveju valstybė neįgyvendina net minimalių esminių teisės į būstą reikalavimų, jau nekalbant apie progresyvų šios teisės įgyvendinimą.

4. Vertindamas teisės į sveikatą įgyvendinimo lygį valstybėse Komitetas išreiškia susirūpinimą dėl sveikatos priežiūros įstaigų teikiamų paslaugų kokybės ir prieinamumo, ypač

¹⁷⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fifth periodic report of Italy. UN Doc. E/C.12/ITA/CO/5, para. 38, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/246/21/PDF/G1524621.pdf?OpenElement>

¹⁸⁰ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana. UN Doc. E/C.12/GUY/CO/2-4, para. 22-23, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGUY%2fCO%2f2-4&Lang=en

¹⁸¹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq. UN Doc. E/C.12/IRQ/CO/4, para. 37, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fIRQ%2fCO%2f4&Lang=en

¹⁸² International Labour Organization. Social protection floors recommendation. No. 202 (2012), para. 5-10, prieiga per internetą: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3065524

¹⁸³ Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq, *supra note* 181, para. 37.

¹⁸⁴ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. UN Doc. E/C.12/MAR/CO/4, para. 44, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>

¹⁸⁵ Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq, *supra note* 176, para. 47-48.

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc. E/C.12/SDN/CO/2, para. 45, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

kaimo ir atokiau nuo didesnių gyvenviečių nutolusiuose rajonuose. Dėl netinkamai išvystytos infrastruktūros asmenys negauna net būtinosios medicinos pagalbos. Komitetas taip pat pažymi, kad nepaisant to, kad vaikams iki penkerių metų ir nėščioms moterims įvesta nemokama sveikatos priežiūra, kūdikių ir motinų mirčių rodikliai išlieka gana aukšti. Kaip prevencines priemones Komitetas nurodo kvalifikuotų medicinos darbuotojų pagalbą gimdyvėms, abortų draudimą, švietimo programų sudarymą seksualinės ir reprodukcinės sveikatos klausimais ir jų pristatymą mokiniams mokyklose.¹⁸⁶

Kaip didelę problemą sveikatos priežiūros srityje Komitetas įvardina nuolat augantį sergančiųjų ŽIV ir AIDS, maliarija ir tuberkulioze skaičių, kuris yra profilaktinių priemonių trūkumo pasekmė.¹⁸⁷

Baigiamosiose ataskaitose Komitetas nurodo, kad teisės į maistą srityje nėra pasiektas reikšmingas progresas, todėl įvairios neteisingos mitybos formos, įskaitant neprievalgį ir nutukimą išlieka svarbiausiomis sveikatos apsaugos problemomis. Vaikų iki penkerių metų sulėtintas fizinis augimas yra neprievalgio pasekmė.¹⁸⁸ Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, kad teisė į sveikatą koreliuoja tarpusavyje su teise į tinkamą mitybą, kadangi neužtikrinus teisės į mitybą, asmuo negali tinkamai įgyvendinti teisės į sveikatą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors Paktas įtvirtinta asmens teisė į kuo geriausią psichinę sveikatą, tačiau dėl finansavimo stokos ši teisė nėra pakankamai užtikrinta¹⁸⁹, kaip ir prieiga prie medicininių – sanitarinių paslaugų¹⁹⁰.

5. Įgyvendinant asmenų teisę į švietimą, Komitetas išskiria tokias problemines sritis kaip netiesioginis ugdymo mokyklose finansavimas, apribojantis mokymo mokyklose prieinamumą, didelis pradines mokyklas paliekančių vaikų nepasibaigus mokslo metams skaičius, aukštas

¹⁸⁶ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the initial report of Burundi. UN Doc. E/C.12/BDI/CO/1, para. 51-54, prieiga per internetą: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fBDI%2fCO%2f1&Lang=en

Taip pat žiūrėti: UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. UN Doc. E/C.12/MAR/CO/4, para. 45, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>

¹⁸⁷ Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana, *supra note* 177, para. 50 d. Taip pat žiūrėti: UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Greece. UN Doc. E/C.12/GRC/CO/2, para. 37, prieiga per internetą: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGRC%2fCO%2f2&Lang=en

¹⁸⁸ Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana, *supra note* 177, para. 48.

¹⁸⁹ Concluding observations on the second periodic report of Greece, *supra note* 173, para 35.

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana. UN Doc. E/C.12/GUY/CO/2-4, para. 50.

¹⁹⁰ Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq, *supra note* 176, para. 53.

vidurinėse mokyklose besimokančių mokinių, ypač mergaičių, atrankos rodiklis, netinkamos sanitarinės sąlygos kaimo mokyklose, kvalifikuotų mokytojų, infrastruktūros objektų ir mokymosi priemonių trūkumas, dėl ko susiformuoja žema švietimo kokybė¹⁹¹, žemas bendrojo lavinimo mokyklose besimokančių neįgalių vaikų rodiklis, nepakankamas romų išsilavinimo lygis¹⁹², lėtas progresas, garantuojant nemokamą pradinį ugdymą¹⁹³, dideli švietimo privatizavimo mastai, suteikiantys galimybę kokybišką išsilavinimą įgyti tik pasiturintiems asmenims¹⁹⁴.

6. Įgyvendinant asmenų teisę į pakankamą gyvenimo lygį, Komitetas pastebi, kad nėra užtikrinama kiekvieno teisė turėti geriamo vandens, sanitarijos ir higienos stoka, kurie yra rimtų susirgimų, tokių kaip diareja ir cholera, priežastimi.¹⁹⁵

Asmens teisės į pakankamą gyvenimo lygį užtikrinimui įtakos turi asmens uždirbamos pajamos, todėl minimalaus darbo užmokesčio skirtumai atskiruose ekonomikos sektoriuose yra svarbi priežastis, neleidžianti pasiekti pakankamą gyvenimo lygį.¹⁹⁶

Atlikta socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo analizė parodė, kad kiekvienos iš minėtų teisių įgyvendinimo kokybė turi būti vertinama kitų teisių užtikrinimo kontekste. Vienos socialinės – ekonominės teisės pažeidimas iššaukia kitos teisės pažeidimus. Kaip didžiausią susirūpinimą keliančias sritis galima išskirti socialinės apsaugos, sveikatos sistemos ir švietimo sritis, kadangi įgyvendinant šias teises pastebima daugiausia pažeidimų. Vertinant minimalaus pagrindinio kiekvienos teisės lygio užtikrinimą, pastebima mažai teigiamų pokyčių, kadangi valstybės neįgyvendina pagrindinio įsipareigojimo – garantuoti kiekvienos teisės bazinį lygį.

Kaip pagrindines priežastis, ribojančias socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą, galima įvardinti:

1. Pritraukta ir panaudota per mažai vidinių resursų, skirtų įgyvendinimo programoms finansuoti. Tokiu atveju Komitetas rekomenduoja imtis būtinų priemonių, poreikius atitinkančiai ir

¹⁹¹ Concluding observations on the initial report of Burundi, *supra note* 171, para 57.

¹⁹² UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Greece. UN Doc. E/C.12/GRC/CO/2, para. 39, 41, prieiga per internetą: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGRC%2fCO%2f2&Lang=en

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq. UN Doc. E/C.12/IRQ/CO/4, para. 55, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fIRQ%2fCO%2f4&Lang=en

¹⁹³ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc. E/C.12/SDN/CO/2, para. 53, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

¹⁹⁴ Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco, *supra note* 184, para. 47.

¹⁹⁵ Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq, *supra note* 176, para. 51.

¹⁹⁶ Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco, *supra note* 184, para. 25.

socialiai teisingai mokesčių politikai suformuoti, didinant mokesčių surinkimą, turint tikslą palaiapsniui pritraukti lėšų, būtinų socialinėms-ekonominėms teisėms įgyvendinti.¹⁹⁷ Komitetas nurodo, kad nepakankamai išteklių skiriama socialinės apsaugos, sveikatos sistemos ir švietimo sritims, todėl rekomenduoja didinti asignavimus šioms sritims tol, kol teisė į socialinę apsaugą, į tinkamą sveikatą ir į švietimą bus palaiapsniui visiškai įgyvendintos¹⁹⁸.

2. Nepriimti teisės aktai, reglamentuojantys kovą su visų formų diskriminacija arba jie netinkamai įgyvendinami *de facto*. Diskriminacijos apraiškos minimos absoliučiai visose Komiteto išvadose. Kadangi nediskriminavimas yra neatidėliotino pobūdžio pareiga ir nepatenka tarp progresyvaus įgyvendinimo objektų, tai bet kokie diskriminaciniai veiksmai ar elgesys yra laikomi Pakto pažeidimu. Atsižvelgiant į tai, Komitetas rekomenduoja priimti nacionalinius teisės aktus, reguliuojančius diskriminacijos draudimą bei numatančius diskriminacijos aukoms efektyvias gynimo priemones ir žalos atlyginimą¹⁹⁹, ypač daug dėmesio skiriant pažeidžiamiesiems visuomenės sluoksniams²⁰⁰. Pastebima labai nežymi pažanga panaikinant visų formų diskriminaciją moterims, trukdančią pilna apimtimi įgyvendinti jų socialines-ekonominės teises.

3. Kaip didelę problemą, turinčią įtakos socialinių-ekonominių teisių vertinimui, Komitetas išskiria efektyvios duomenų rinkimo sistemos nebuvimą. Dėl šios priežasties neįmanoma atlikti faktinės šių teisių padėties analizės ir įvertinti jų progresyvų įgyvendinimą.²⁰¹ Komitetas taip pat pabrėžia, kad trūksta informacijos apie tam tikrų teisių įgyvendinimą²⁰². Autorės nuomone, išsamios informacijos nepateikimas ne tik apsunkina kontrolės institucijų darbą, bet ir gali suformuoti neigiamas valstybės veiksmų išvadas, preziumuojant, kad valstybė neįgyvendino tam tikrų socialinių-ekonominių teisių.

¹⁹⁷ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the initial report of Burundi. UN Doc. E/C.12/BDI/CO/1, para. 13, 14, prieiga per internetą:

<http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fBDI%2fCO%2f1&Lang=en>

¹⁹⁸ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq. UN Doc. E/C.12/IRQ/CO/4, para. 15-16, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fIRQ%2fCO%2f4&Lang=en

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. E/C.12/SDN/CO/2, para.15, prieiga per internetą:<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

¹⁹⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the initial report of Burundi. UN Doc. E/C.12/BDI/CO/1, para. 15, 16, 17, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fBDI%2fCO%2f1&Lang=en

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc. E/C.12/SDN/CO/2, para.19-20, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

²⁰⁰ Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco, *supra note* 184, para. 14.

²⁰¹ Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana, *supra note* 177, para. 6.

²⁰² Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq, *supra note* 176, para. 33, 37.

4. Ne visos Pakte įtvirtintos teisės yra įtrauktos į valstybių narių konstitucijas, todėl negali būti ginamos nacionaliniuose teismuose.²⁰³

5. Socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimui neskiriama pakankamai dėmesio ir išteklių, o tai nulemia jų koncepcijos neišsivystymą ir progresyvaus įgyvendinimo daugelyje šalių trūkumą.²⁰⁴

6. Ribota arba pažeidimų aukoms neprieinama socialinių-ekonominių teisių gynyba teismuose ar kitose nacionalinėse žmogaus teisių gynimo institucijose, o taip pat pastarųjų veiklos neatitikimas Paryžiaus principams²⁰⁵, žmogaus teisių institucijos neįsteigimas²⁰⁶ arba per lėta valstybės pažanga, steigiant nacionalinę žmogaus teisių gynimo instituciją²⁰⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybėms nėra lengva garantuoti socialines-ekonomines teises. Pagrindiniai sunkumai jas įgyvendinant kyla dėl šių teisių nepakankamo nacionalinio reglamentavimo, kadangi į valstybių teisinę sistemą nėra pilna apimtimi įtrauktos Pakto nuostatos, dėl vidinių išteklių stokos, dėl valstybių neįsigilinimo į tarptautiniu mastu pripažintą šių teisių turinį, dėl nediskriminavimo nuostatų netaikymo arba netinkamo taikymo, dėl ilgalaikių nacionalinių programų, numatančių progresyvų teisių įgyvendinimą, trūkumo. Ne mažiau svarbios netinkamo šių teisių įgyvendinimo priežastys yra nacionalinės žmogaus teisių institucijos, atitinkančios Paryžiaus principus ir atsakingos už visų žmogaus teisių gynimą, neįsteigimas, lyginamųjų metinių statistinių įgyvendinimo duomenų nepateikimas, o tai yra viena iš kliūčių, neleidžiančių teisingai įvertinti laipsnišką šių teisių įgyvendinimą. Tačiau kaip didžiausią problemą, įgyvendinant socialines – ekonomines teises, galima išskirti valstybių nesugebėjimą užtikrinti kiekvienos iš Pakte įtvirtintų teisių minimalaus pagrindinio lygio, kas yra laikoma tarptautinių įsipareigojimų pažeidimu.

Individualių skundų analizė taip pat gali pasitarnauti vertinant progresyvų socialinių – ekonominių teisių įgyvendinimą ir nustatyti įgyvendinimo problemines sritis bei šių teisių

²⁰³ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fifth periodic report of Italy. E/C.12/ITA/CO/5, para. 6, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/246/21/PDF/G1524621.pdf?OpenElement>

Taip pat žiūrėti: Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. E/C.12/SDN/CO/2, para. 5, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

²⁰⁴ Report of the Seminar on Appropriate Indicators to Measure Achievements in the Progressive Realization of Economic, Social and Cultural Rights. A/CONF.157/PC/73 (1993), para. 157, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/128/36/IMG/G9312836.pdf?OpenElement>

²⁰⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc. E/C.12/SDN/CO/2, para. 7, 9, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

JT Generalinė Asamblėja 1993 m. rezoliucija A/RES/48/134 patvirtino rekomendacijas nacionalinėms institucijoms, atsakingoms už žmogaus teisių apsaugą, kitaip vadinamus Paryžiaus principais, prieiga per internetą:

<http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r134.htm>

²⁰⁶ Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana, *supra* note 177, para 12.

²⁰⁷ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fifth periodic report of Italy. UN Doc. E/C.12/ITA/CO/5, para. 14 -15, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/246/21/PDF/G1524621.pdf?OpenElement>

pažeidimus. Individualių skundų nagrinėjimas yra įmanomas įsigaliojus TESKTP Fakultatyviam protokolui, tačiau kaip autorė minėjo anksčiau, šiuo metu nagrinėjimo laukia 5 individualūs skundai dėl pareiškėjų galimai pažeistų socialinių-ekonominių teisių, todėl formuluoti su jais susijusias išvadas yra kol kas per anksti.

3. PROGRESYVUS TEISĖS Į TINKAMĄ MAISTĄ ĮGYVENDINIMAS

Teisė į tinkamą maistą yra viena iš fundamentalių socialinių-ekonominių teisių, kurios neįgyvendinimas suponuoja netinkamą arba ne pilnos apimties kitų teisių įgyvendinimą. Autorė analizuoja šios teisės norminį turinį TESKTP nuostatų pagrindu. Dėl plataus teisės į maistą reglamentavimo tarptautinėse sutartyse, numatančiose atitinkamas JT ribose veikiančias ir regionines žmogaus teisių gynimo institucijas, autorė, analizuodama teisės į maistą praktinį įgyvendinimą, apsiriboja ESKT komiteto, kaip universalios žmogaus teisių gynimo institucijos, vertinančios progresyvų šios teisės įgyvendinimą, išvadomis, JT Žmogaus teisių komiteto ir JT Komiteto prieš kankinimą komentarų apžvalga, o analizę regioniniu lygiu atlieka Europos Tarybos rėmuose, pateikdama EŽTT ir EST komiteto suformuotą praktiką.

3.1. Teisės į tinkamą maistą reglamentavimas

Teisė į tinkamą maistą yra įtvirtinta daugelyje tarptautinių dokumentų. Vienas iš pirmųjų universaliu mastu tiesiogiai šią teisę reglamentuojančių dokumentų yra 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kurios 25 straipsnio 1 dalyje dalyje nurodoma „Kiekvienas turi teisę į savo ir savo šeimos sveikatai ir gerovei pakankamą gyvenimo lygį, įskaitant maistą, <...>”²⁰⁸.

TESKTP labai panašiai įtvirtina teisę į maistą, nustatydamas įsipareigojimus valstybėms užtikrinti “kiekvieno teisę į pakankamą savo ir savo šeimos gyvenimo lygį, įskaitant teisę turėti pakankamai maisto, <...>”²⁰⁹. Iš šių dviejų tarptautinių dokumentų matyti, kad teisė į maistą yra sudėtinė teisės į pakankamą gyvenimo lygį dalis. Pakto nuostatose nurodyta dar ir tokia sąvoka kaip “pagrindinė žmogaus teisė būti apsaugotam nuo bado”²¹⁰. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje teisė į maistą apibrėžta labai lakoniškai, jos nedetalizuojant ir nenustatant konkrečių veiksmų valstybėms. Tuo tarpu Paktas išsamiai nurodo, kokias pareigas turės atlikti valstybės: “pagerinti maisto produktų gamybos, laikymo ir skirstymo būdus <...>; užtikrinti teisingą pasaulinių maisto atsargų skirstymą <...>”²¹¹.

²⁰⁸ "Visuotinė žmogaus teisių deklaracija," *Valstybės žinios* 68, 2497 (2006). 25 str.

²⁰⁹ "Tarptautinis ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002). 11 str.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ *Ibid.*

Be šių pagrindinių dokumentų, teisė į maistą tiesiogiai įtvirtinta ir kituose JT dokumentuose: 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje²¹², 1995 m. Jungtinių Tautų Konvencijoje dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims²¹³, 2006 m. Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje²¹⁴, 1986 m. Deklaracijoje dėl teisės į vystymąsi²¹⁵. Generalinės Asamblėjos rezoliucija 46/91 patvirtinti pagyvenusių asmenų principai įtvirtina pagyvenusių asmenų teisę į prieigą prie tinkamo maisto²¹⁶, 1969 m. JT Deklaracija dėl socialinės pažangos ir vystymosi numato, kad socialinis progresas ir vystymasis apima „bado ir prastos mitybos šalinimą ir teisės į tinkamą mitybą užtikrinimą“²¹⁷. Šioje deklaracijoje, taip pat kaip ir anksčiau minėtose tarptautinėse sutartyse asmens teisė į maistą yra apibūdinama kaip fizinio ir dvasinio gyvenimo lygio standarto sudėtinė dalis.

Tarptautinė humanitarinė teisė taip pat numato nemažai imperatyvių teisės į maistą įgyvendinimo nuostatų ne tik taikos, bet ir ginkluotų konfliktų metu²¹⁸. Būtina pabrėžti, kad skirtingai nei kitų socialinių-ekonominių teisių atveju, teisei į maistą tarptautinėje humanitarinėje teisėje nėra būdingas progresyvaus įgyvendinimo pobūdis, jos nuostatos turi būti įgyvendinamos be jokio atidėliojimo ir nukrypimas nuo šių normų yra draudžiamas²¹⁹.

Jungtinių Tautų maisto ir žemės ūkio organizacija yra JT organizacija, kurios mandatas apima pagalbos valstybėms narėms teikimą, kovojant su badu ir neprievalgiu. Ši organizacija, įgyvendindama strateginius tikslus ir veikdama savo mandato apimtyje, priima universalias programas, skirtas skurdui mažinti ir socialiniam – ekonominiam vystymuisi skatinti. Viena iš jų yra 1996 m. Romos deklaracija dėl pasaulinio maisto saugumo, patvirtinanti visuotinai pripažįstamą kiekvieno žmogaus teisę į prieigą prie saugaus ir maistinėmis medžiagomis prisotinto maisto ir kiekvieno asmens teisę būti apsaugotam nuo bado. Deklaracija siekiama visus aprūpinti maistu, išnaikinti badą visose šalyse, ne vėliau kaip iki 2015 m. per pusę sumažinti badaujančių asmenų

²¹² "Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija," *Valstybės žinios* 60, 1501 (1995). 27 str.

²¹³ "Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims," *Valstybės žinios* 21, 549 (1996). 12 str.

²¹⁴ "Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas," *Valstybės žinios* 71, 3561 (2010). 28 str.

²¹⁵ Declaration on the Right to Development, adopted by General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986, para. 8

²¹⁶ United Nations Principles for Older Persons, adopted by General Assembly resolution 46/91 of 16 December 1991, para. 1.

²¹⁷ Declaration on Social Progress and Development, adopted by General Assembly resolution 2542 of 28 October 1969. 10 str. b punktas

²¹⁸ "Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais," *Valstybės žinios* 63, 1907 (2000), 20, 26 str.; "Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu," *Valstybės žinios* 63, 1908 (2000), 23, 36, 49, 55, 89 str.; "Ženevos konvencijų papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas)." *Valstybės žinios* 63, 1909 (2000), 54 str., 69 str. 1 p.

²¹⁹ Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2001/25. Doc. No. E/CN.4/2002/58, para. 73, prieiga per internetą: <http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/ECN.4200258.pdf>

skaičių.²²⁰ 2002 m. „Deklaracijoje pasaulio viršūnių maisto susitikime: po penkerių metų“ dar kartą buvo įtvirtintas šis tikslas²²¹.

Analizuojant regioninius dokumentus, paminėtinas 1988 m. Amerikos žmogaus ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių konvencijos protokolas (San Salvadoro protokolas), kuriame eksplicitiškai garantuojama teisė į tinkamą mitybą.²²²

Nemažai universalių ir regioninių sutarčių netiesiogiai įtvirtina teisę į maistą arba ją užtikrinama per kitų teisių prizmę. TPPTP nuostatos *expressis verbis* neįtvirtina teisės į maistą, tačiau šios teisės gynimas išvedamas per kankinimų draudimą ir teisės į gyvybę apsaugą²²³. Žmogaus teisių komitetas savo Bendrajame komentare Nr. 6, analizuodamas teisės gyvybę sampratą pabrėžia, kad valstybės narės turi imtis visų įmanomų priemonių, siekdamas sumažinti kūdikių mirtingumą ir padidinti gyvenimo trukmę, ir kaip ypač svarbią priemonę nurodo asmenų prastos mitybos sumažinimą²²⁴.

Europos socialinė chartija (pataisyta) taip pat tiesiogiai neįtvirtina teisės į maistą ir nenumato konkrečių nuorodų, susijusių su šios teisės įgyvendinimu. Tačiau Chartijos nuostata „Siekdamos užtikrinti, kad būtų veiksmingai įgyvendinta teisė į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties, Šalys įsipareigoja <...>“²²⁵ leidžia daryti išvadą, kad teisė į apsaugą nuo skurdo yra siejama su žmogaus teise būti apsaugotam nuo bado ar neprievalgio.

Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo, taip pat kaip pataisyta Europos socialinė chartija, *expressis verbis* nenustato asmens teisės į maistą, tačiau šios sutarties nuorodos į visuomenės sveikatos gerinimą²²⁶ leidžia daryti išvadą, kad asmens fizinės ir psichinės sveikatos nebūtų galima užtikrinti, negarantuojant jam teisės į tinkamą maistą. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija gina asmenų teisę į maistą taip pat netiesiogiai, garantuodama ją šeimos teisės į socialinę apsaugą kontekste.²²⁷

²²⁰ FAO. 1996 Rome Declaration on world food security, preambulė, prieiga per internetą: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM>

²²¹ FAO. 2002 Declaration of the world food summit: five years later, para. 1-2, prieiga per internetą: <http://www.fao.org/docrep/MEETING/005/Y7106E/Y7106E09.htm#TopOfPage>

²²² "Additional Protocol to the American Convention on human rights in the area of economic, social and cultural rights" (Protocol of San Salvador), para. 12, prieiga per internetą: <https://www.oas.org/dil/1988%20Additional%20Protocol%20to%20the%20American%20Convention%20on%20Human%20Rights%20in%20the%20Area%20of%20Economic,%20Social%20and%20Cultural%20Rights%20%28Protocol%20of%20San%20Salvador%29.pdf>

²²³ "Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3288 (2002). 6-7 str.

²²⁴ UN Human Rights Committee. General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life), para. 5.

²²⁵ "Europos socialinė chartija (pataisyta)," *Valstybės žinios* 49, 1704 (2001). I d. 30 str.

²²⁶ "Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo," *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* C 340, 173 (1997). 168 str.

²²⁷ "Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija," *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* C 83, 391 (2010).

EŽTK teisė į maistą nėra įtvirtinta, tačiau tai nereiškia, jog teisės į maistą užtikrinimo klausimai negali būti nagrinėjami, vadovaujantis šios Konvencijos nuostatomis. Pareiškėjai, pateikdami peticijas, susijusias su teisės į maistą pažeidimais, dažniausiai remiasi Konvencijos 2 ir 3 straipsnio nuostatomis²²⁸. Pabrėžtina, kad asmenys kreipiasi į EŽTT ne vien dėl netinkamo teisės į maistą užtikrinimo, šios teisės pažeidimai yra pateikiami per teisės į gyvybę apsaugos, kankinimų ar žiauraus elgesio draudimų prizmę. Gausiausia EŽTT praktika, aiškiausiai atskleidžianti teisės į maistą pažeidimus, yra bylos dėl suimtųjų ar nuteistųjų asmenų netinkamų kalinimo sąlygų. Pagal Konvencijos 3 straipsnį valstybė yra įpareigota imtis priemonių, kad asmenys nebūtų kankinami, kad kalinimo sąlygos nepažeistų žmogiškojo orumo, kad būtų užtikrinta sveikata ir gerovė²²⁹. Konvencijos 3 straipsnis absoliučiai draudžia kankinimą, nežmonišką ar orumą žeminantį elgesį, taigi ir kankinimas, nesuteikiant prieigos prie maisto, yra absoliučiai draudžiamas. Labai dažnas EŽTT praktikoje pasitaikantis klausimas, kaip ir minėto 3 straipsnio atžvilgiu, yra valstybei kylanti atsakomybė dėl įkalinimo įstaigose mirusių asmenų, tačiau svarbu paminėti, kad tarp asmens mirties ir netinkamo teisės į maistą įgyvendinimo turi būti nustatytas priežastinis ryšys. Galima daryti išvadą, kad EŽTK, kaip ir aukščiau minėtos tarptautinės sutartys, pripažįsta absoliučią asmens teisę į maistą.

2001 m. Europos Tarybos ministrų komitetas priėmė Europos chartiją dėl vandens resursų, kurioje remdamasis VŽTD ir TESKTP, dar kartą įtvirtino tokias fundamentalias žmogaus teises kaip teisę būti apsaugotam nuo bado ir teisę į adekvatų gyvenimo lygį. Tačiau pažymėtina, kad šie du reikalavimai yra susiję su teise į vandenį, kaip sveikatos ir sanitarijos šaltiniu.²³⁰ Šio dokumento nuostatos rodo, kad kokybiškas vanduo yra pripažįstamas kaip tinkamo maisto sudėtinė dalis, kuris yra neatsiejamai susijęs su asmens sveikata ir adekvačiu gyvenimo lygiu.

Afrikos Chartija tiesiogiai negarantuoja teisės į maistą, tačiau pripažįsta šią teisę teisės į sveikatą kontekste²³¹, kadangi badas, neprievalgis, geriamojo vandens trūkumas pažeidžia žmogaus imuninę sistemą ir daugeliu atvejų yra mirties priežastis. Pavyzdžiui, keturių nevyriausybių organizacijų byloje prieš Zairą (dabar Kongo Demokratinė Respublika) valstybė buvo kaltinama pažeidusi Afrikos Chartijos 16 straipsnio nuostatas, kadangi nesugebėjo užtikrinti prieigos prie geriamo vandens, kuris yra būtinas gyvybei palaikyti²³². Analogišką nuostatą įtvirtina ir 1990 m.

²²⁸ Išsami informacija pateikta 3.3.2. skyrelyje.

²²⁹ Case 30210/96, *Kudla v. Poland*, 2000 ECHR.

²³⁰ "European Charter on water resources," para. 5, prieiga per internetą: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=231615>

²³¹ "African Charter on human and peoples rights," para. 16, prieiga per internetą:

<http://www.achpr.org/instruments/achpr/>

²³² Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, *supra note* 219, para. 62.

Afrikos Chartija dėl vaiko teisių ir gerovės, kuri kaip būtiną reikalavimą vaiko fizinei ir dvasinei sveikatai užtikrinti, iškelia tinkamos mitybos ir saugaus geriamojo vandens tiekimą²³³. Tuo tarpu Afrikos Chartijos protokolas dėl moterų teisių Afrikoje tiesiogiai nustato moterų teisę į tinkamą ir saugų maistą²³⁴.

Teisė į maistą tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai yra įtvirtinta 24 pasaulio valstybių konstitucijose²³⁵. Aiškiausiai ji yra numatyta Pietų Afrikos Respublikos Konstitucijoje, kurioje nurodoma, kad kiekvienas asmuo turi teisę turėti pakankamai maisto ir vandens²³⁶. 2010 m. Kenijos Konstitucija numato, kad kiekvienas asmuo turi teisę būti laisvas nuo bado ir turėti tinkamos kokybės maisto²³⁷. Įdomu ir tai, kad Kenijos Konstitucija tiesiogiai įtvirtina ir progresyvų šios teisės įgyvendinimą²³⁸. Daugelis valstybių teisę į maistą įvardina kaip teisės į tinkamą gyvenimo lygį sudėtinę dalį²³⁹. Malavio Respublikos Konstitucija, tuo tarpu, teisę į maistą priskiria prie teisės į vystymąsi²⁴⁰.

Analizuojant Lietuvos teisės aktus, paminėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija eksplacitiškai negarantuoja teisės į maistą. Lietuvos Respublikos maisto įstatyme asmens teisė į maistą taip pat nėra tiesiogiai pripažįstama, tačiau kaip pagrindiniai šio įstatymo tikslai nurodomi maisto sauga, „ekologiškų žemės ūkio produktų gamyba, sveikesnė gyventojų mityba, gerinama su maistu ir su mityba susijusi žmonių sveikata“²⁴¹. Maisto sauga yra vienas iš svarbiausių asmens teisės į tinkamą maistą užtikrinimo elementų, o žmogaus sveikata yra neatsiejamai susijusi su tinkama ir kokybiška mityba, todėl išanalizavus įstatymo nuostatas, galima daryti išvadą, kad Lietuva šiuo įstatymu pripažįsta asmens teisę į saugų ir kokybišką maistą.

²³³ "African Charter on the rights and welfare of the child," para. 14.2c, prieiga per internetą:
<https://www1.umn.edu/humanrts/africa/afchild.htm>

²³⁴ "Protocol to the African charter on human and peoples' rights on the rights of women in Africa," para. 15, prieiga per internetą:
http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_instr_proto_women_eng.pdf

²³⁵ Report of the Special Rapporteur on the right to food Olivier De Schutter. Final Report: The Transformative Potential of the Right to Food. Doc. No. A/HRC/25/57, 2014, para. 9, prieiga per internetą:
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Pages/ListReports.aspx>

²³⁶ "Constitution of the Republic of South Africa," para. 27, prieiga per internetą:
<http://www.gov.za/documents/constitution-republic-south-africa-199627>.

²³⁷ "Constitution of Kenya," para. 43, prieiga per internetą:
<http://www.kenyalaw.org:8181/exist/kenyalex/actview.xml?actid=Const2010>

²³⁸ *Ibid.*, para. 21 (2).

²³⁹ FAO. Recognition of the right to food at the national level, prieiga per internetą:
http://www.fao.org/docrep/meeting/007/j0574e.htm#P196_31075

²⁴⁰ "Constitution of the Republic of Malawi," para. 30 (2), prieiga per internetą:
[https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/4953f2286ef1f7c2c1257129003696f4/\\$FILE/Constitution%20Malawi%20-%20EN.pdf](https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/4953f2286ef1f7c2c1257129003696f4/$FILE/Constitution%20Malawi%20-%20EN.pdf).

²⁴¹ "Lietuvos Respublikos maisto įstatymas," *Valstybės žinios* 32, 893 (2000). 1 str. 2 d. 1 ir 3 punktai

Svarbu pažymėti, kad Lietuvos Respublikos Šešioliktosios Vyriausybės 2012-2016 metų programoje kaip viena iš prioretinių sričių numatyta kova su skurdu, taikant „ne tik socialinės paramos ir užimtumo programas, bet ir skatinamąsias priemones efektyvesnei sunkiausiai gyvenančių Lietuvos piliečių paramai maistu <...> užtikrinti“²⁴². Lietuvos Respublikos Vyriausybė įsipareigojo remti vargingiausiai gyvenančius žmones maisto produktais, į paramos teikimo akcijas įtraukiant visus maisto tiekimo grandinės dalyvius, rengti šviečiamąsias akcijas, „vykdyti socialinės reklamos kampaniją, kad būtų stabdomas maisto švaistymas“²⁴³, tokiu būdu įgyvendinant skurdo ir socialinės atskirties mažinimo priemones. Kaip nemažiau svarbų tikslą LR Vyriausybė išklėle nemokamo maitinimo sistemos atkūrimą mokiniams, kurie mokosi pagal pradinio ugdymo programą²⁴⁴. Paminėtinas ir Vyriausybės programoje numatytas žemės ūkio rėmimas, remiant „konkurencingus ūkius, gebančius gaminti aukštos kokybės sveiką ir saugią produkciją“²⁴⁵.

Atlikus teisės į maistą reglamentavimo analizę, galima daryti išvadą, kad ši teisė tiesiogiai ir netiesiogiai yra įtvirtinta tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose. Daugelyje dokumentų teisė į maistą yra apibūdinama kaip kitų teisių sudedamoji dalis. Teisė į maistą yra pripažįstama kaip absoliuti teisė, garantuojama kiekvienam asmeniui nepriklausomai nuo jo lyties, amžiaus, socialinės padėties. Tačiau nors jos absoliutus pobūdis yra pripažįstamas daugelyje tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų, progresyvus jos įgyvendinimas tiesiogiai yra numatytas tik TESKTP. Išsamus teisės į maistą reglamentavimas yra pirmas žingsnis link visiško šios teisės įgyvendinimo. Valstybės, tapusios universalių ar regioninių sutarčių dalyvėmis, privalo sureguliuoti savo teisinę bazę taip, kad ji atitiktų tarptautinius įsipareigojimus, kurie reikalauja palaipsniui visiškai įgyvendinti teisę į maistą.

3.2. Teisės į tinkamą maistą samprata

Siekiant efektyviai įgyvendinti teisę į maistą bei kovoti su badu ir jo pasekmėmis, pirmiausia reikia išanalizuoti teisės į maistą turinį bei valstybei kylančias pareigas, ją įgyvendinant.

Pakto 11 straipsnio 1 dalies nuostatos apibrėžia teisę turėti pakankamai maisto kaip vieną iš teisės į pakankamą gyvenimo lygį komponentų, tuo tarpu šio straipsnio 2 dalis apibūdina ją kaip

²⁴² "Lietuvos Respublikos Šešioliktosios Vyriausybės 2012-2016 metų programa," *Valstybės žinios* 149-7630 (2012). 86 str.

²⁴³ Lietuvos Respublikos Šešioliktosios Vyriausybės 2012-2016 metų programa, *supra note* 242.

²⁴⁴ *Ibid.*, 138 str.

²⁴⁵ *Ibid.*, 385 str.

pagrindinę žmogaus teisę būti apsaugotam nuo bado²⁴⁶. Teisė turėti pakankamai maisto yra suprantama kaip platesnė sąvoka, tuo tarpu teisė būti apsaugotam nuo bado yra siauresnio pobūdžio ir gali būti įgyvendinta, taikant maisto politikos priemones, numatančias kasdienį minimalų mitybos racioną²⁴⁷.

Autorės nuomone, lietuviškame Pakto vertime naudojamas terminas “pakankamai maisto” nelabai atitinka autentiškame tekste naudojamą sąvokos “*adequate food*” sampratą, kadangi turėti pakankamai maisto reikštų siauresnę teisės į maistą įgyvendinimo apimtį. Ši sąvoka turėtų būti suprantama kaip įpareigojimas valstybei sudaryti asmeniui sąlygas gauti tokį kiekį maisto, kad jis nejaustų alkio ir bado. Sąvoka “pakankamai maisto” yra susijusi tik su kiekybine šios teisės realizavimo prasme, tuo tarpu “*adequate food*” apima platesnį įgyvendinimo turinį, suteikiant žmogui ne tik pakankamą kiekį, bet ir visus kokybės standartus atitinkantį maistą.

Teisės į pakankamą maistą sampratą Bendrajame komentare Nr. 12 pateikė ESKT komitetas, kurio teigimu, teisė į maistą yra kiekvieno asmens teisė bet kuriuo metu turėti fizinių ir ekonominių galimybių gauti pakankamai tinkamo ir toje kultūroje priimtino maisto, kuris yra gaminamas ir vartojamas nepertraukiamai, išsaugant prieigą prie maisto ateities kartoms. Komitetas nurodo, kad jei valstybė nesudaro asmeniui galimybių gauti tinkamo maisto, jis gali naudotis įvairiomis priemonėmis, tam kad jo gautų²⁴⁸. Asmenys gali užsitikrinti prieigą prie maisto užsidirbdami pajamų, gaudami socialinę paramą arba patys pasigamindami maistą, jei jie turi žemės ar kitų gamybos išteklių. Norminis teisės į maistą turinys apima reikalavimus, kad maistas būtų prieinamas, tinkamas, o prieiga prie maisto būtų užtikrinama nuolat.²⁴⁹

JT specialusis teisės į maistą pranešėjas pateikia analogišką teisės į maistą apibrėžimą, apibūdinamas ją kaip teisę turėti reguliarią, nenutrūkstamą ir laisvą prieigą prie kokybiškai ir kiekybiškai tinkamo maisto, atsižvelgiant į žmonių kultūros tradicijas, bei garantuojančio individui fizinę ir psichinę gerovę ir orų gyvenimo lygį²⁵⁰.

Atsižvelgiant į aukščiau minėtus teisės į maistą užtikrinimo šaltinius, galima teigti, kad darbo vietų pramonės ir paslaugų sektoriuose sukūrimas vaidina svarbų vaidmenį, įgyvendinant asmens teisę į maistą, kadangi darbas yra pagrindinis asmens pajamų šaltinis, suponuojantis

²⁴⁶ "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas." *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002). 11 str.

²⁴⁷ Pooja Ahluwalia, "The Implementation of the Right to Food at the National Level: a Critical Examination of the Indian Campaign on the Right to Food as an effective Operationalization of Article 11 of ICESCR," žiūrėta 2016 03 01, https://www.researchgate.net/publication/34009250_The_implementation_of_the_right_to_food_at_national_level_a_critical_examination_of_the_Indian_campaign_on_the_right_to_food_as_an_effective_operationalization_of_Article_11_of_ICESCR

²⁴⁸ Bendrasis komentaras Nr. 12, para. 6-7.

²⁴⁹ Report of the Special Rapporteur on the right to food, Olivier De Schutter, *supra note* 235, para. 2.

²⁵⁰ Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, *supra note* 219, para. 26.

galimybę įsigyti maisto ir užsitikrinti tinkamą gyvenimo lygį. Šiuo aspektu teisės į maistą įgyvendinimas iš dalies priklauso nuo asmens teisės į darbą ir socialinę apsaugą, garantuojamą TESKTP 6 ir 9 straipsniuose, įgyvendinimo, kadangi tinkamai neužtikrinus šių teisių, asmuo negalės įgyvendinti teisės į maistą.

Iš norminio teisės į maistą turinio matyti, kad valstybė privalo aktyviai imtis veiksmų, gerinant asmenų prieigą prie resursų ir galimybes jais naudotis, tam kad užtikrintų jų pragyvenimą, įskaitant teisę gauti maisto²⁵¹. Tai galėtų būti užimtumo perspektyvų gerinimas, nemokamų maitinimo programų vykdymas mokyklose, siekiant pagerinti vaikų mitybą. Įdomu pažymėti, kad vieną iš autorės paminėtų priemonių – programą “Pienas vaikams” ikimokyklinio ugdymo įstaigose ir bendrojo lavinimo mokyklose nuo 2004 m. vykdo ir Lietuva²⁵².

Kaip matyti iš aukščiau pateiktos teisės į maistą sampratos, vienas iš būdų įsigyti maisto produktų, yra galimybė juos pačiam pasigaminti iš gamtos teikiamų išteklių, todėl asmeniui turi būti suteikta prieiga prie žemės ir vandens. Byloje *Kenneth George and Others v. Minister of Environmental Affairs and Tourism* Pietų Afrikos Aukščiausiasis teismas įpareigojo valstybę peržiūrėti biologinių išteklių jūroje įstatymą, nurodydamas į įstatymo nuostatas įtraukti tarptautines ir nacionalines teisės normas ir esminius principus, ginančius žvejų socialines-ekonomines teises ir užtikrinančius jų lygiateisį naudojimąsi jūros ištekliais²⁵³.

Norminis teisės į maistą įgyvendinimo pagrindas nustato galimybę šią teisę įgyvendinti progresyviai, atsižvelgiant į valstybės turimus išteklius. Vadovaujantis Pakto nuostatomis, iš besivystančios valstybės nesitikima, kad ji suteiks tokias pat socialines-ekonomines garantijas kaip išsivysčiusi valstybė, tačiau pabrėžtina, kad net ir skurdžiausia valstybė privalo garantuoti minimalų teisės į maistą lygį. Laipsniško įgyvendinimo koncepcija reikalauja iš valstybės imtis veiksmų, siekiant nuolat gerinti asmenų gebėjimą apsirūpinti maistu ir pašalinti badą. Ši koncepcija draudžia regresinius veiksmus, bloginančius asmenų padėtį ir apsunkinančius jiems prieigą prie maisto, todėl valstybės įpareigojamos sudaryti veiksmų planą su nustatytais tikslais ir terminais, tam kad būtų galima stebėti jų pažangą, progresyviai įgyvendinant teisę į maistą.²⁵⁴

²⁵¹ Bendrasis komentaras Nr. 12, para.15.

²⁵² VĮ Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų rinkos reguliavimo agentūra, žiūrėta 2016 03 01, <http://www.litfood.lt/paramos-priemones/pienas-vaikams/>

²⁵³ Interim report of the Special Rapporteur on the right to food. Doc. No. A/68/288, para. 12, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/421/78/PDF/N1342178.pdf?OpenElement>

²⁵⁴ Preliminary report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the right to food, Jean Ziegler. Doc. No. A/56/210, 2001, 8, prieiga per internetą: <http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/A56210.pdf>

Nors kai kurie teisės į maistą elementai gali būti įgyvendinami palaiapsniui, atsižvelgiant į turimus resursus ir biudžeto apribojimus, tai neatleidžia valstybės nuo vienos iš svarbiausių pareigų „užtikrinti kiekvienam jos jurisdikcijoje esančiam asmeniui priėjimą prie minimalių būtinausių maisto produktų, kurie turi būti pakankami, atitikti mitybos ir saugos reikalavimus, tam kad asmenis apsaugoti nuo bado“²⁵⁵. Pažymėtina, kad tam tikrais konkrečiais atvejais valstybė gali būti kaltinama tuo, kad vengia įgyvendinti asmens teisę į tinkamą maistą, jei ji, pavyzdžiui, stichinės nelaimės atveju neprašys tarptautinės pagalbos arba, naudodamasi turimais ištekliais, dėl kokių nors priežasčių nepajėgs apsaugoti žmonių nuo bado. Šiuo metu bandoma rasti konsensuą rengiant metodikas, kurias taikant būtų analizuojamos situacijos, kada socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimui panaudotus išteklius galima laikyti nepakankamais.²⁵⁶

Siekiant atskleisti teisės į maistą sampratą, būtina išskirti dvi sąvokas - badas ir neprievalgis. Badas yra susijęs su visišku kalorijų trūkumu, tuo tarpu neprievalgiui yra būdinga mikroelementų, daugiausia vitaminų ir mineralų, kurie yra gyvybiškai svarbūs žmogaus organizmui, stoka. Teisė į tinkamą maistą nereiškia, kad asmuo turi gauti tik minimalų kiekį kalorijų, proteinų ir kitų maistinių medžiagų. Asmens mityba privalo būti visavertė, leidžianti jam sveikai ir aktyviai gyventi.²⁵⁷

Analizuojant teisės į maistą sampratą, svarbu išskirti valstybių esminius įsipareigojimus, garantuojant asmenims teisę į tinkamą mitybą. Valstybės privalo užtikrinti:

- maisto prieinamumą kiekybine ir kokybine prasme, siekiant patenkinti asmenų mitybos poreikius, apsaugant juos nuo nepageidaujamų medžiagų ir priimtinius konkrečiai kultūrai. Reikalavimas apsaugoti nuo nepageidaujamų medžiagų yra suprantamas ne tik kaip saugaus maisto gamyba, bet ir kaip ekologinė švara;
- ekonominį ir fizinį maisto prieinamumą tokiais būdais, kurie netrukdytų naudotis kitomis žmogaus teisėmis. Ekonominis prieinamumas šiuo atveju yra suprantamas taip, kad finansinės ar namų ūkio išlaidos, įsigyjant maisto produktus, nesukeltų grėsmės kitų esminių poreikių užtikrinimui. Fizinis prieinamumas reiškia, kad maistas turi būti prieinamas kiekvienam žmogui, įskaitant fiziškai pažeidžiamus asmenis. Nukentėjusiems nuo stichinių

²⁵⁵ Bendrasis komentaras Nr. 12, para. 14.

²⁵⁶ Interim report of the Special Rapporteur on the right to food. Doc. No. A/68/288, para. 17, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/421/78/PDF/N1342178.pdf?OpenElement>

²⁵⁷ Preliminary report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the right to food, Jean Ziegler. Doc. No. A/56/210, 2001, 3-4, prieiga per internetą: <http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/A56210.pdf>

nelaimių arba didesnės rizikos rajonų ir apylinkių gyventojams turi būti skiriamas didesnis dėmesys, užtikrinant jų teisę į maistą.²⁵⁸

Be šių esminių įsipareigojimų valstybės privalo garantuoti kiekvieno teisę būti apsaugotam nuo bado ir prastos mitybos, siekiant visapusiškai vystyti asmens fizinę ir dvasinę būklę, patenkinant mitybos poreikius, būtinus asmens fiziniam ir dvasiniam augimui ir sveikatos palaikymui viso jo gyvenimo laikotarpiu bei uždraudžiant diskriminaciją.²⁵⁹

Tuo tarpu kai tam tikri teisės į tinkamą maistą turinio elementai yra progresyvaus įgyvendinimo objektas, diskriminacijos draudimas yra neatidėliotino pobūdžio reikalavimas. Nepaisant to, kokie yra valstybės turimi ištekliai, jie turi būti paskirstyti teisingai, neeliminuojuant specifinių ar labiau pažeidžiamų visuomenės grupių. Tai patvirtino ir Amerikos žmogaus teisių teismo sprendimas byloje *The Mayagna (Sumo) Indigenous Community of Awas Tigni v. Republic of Nicaragua*, nusprendęs, kad Nikaragvos vyriausybė pažeidė vietinės Mayagna bendruomenės teises, diskriminuodama vietinius gyventojus ir atiduodama jų žemes užsienio medienos kompanijai²⁶⁰.

Svarbu pažymėti ir tai, kad nacionalinis reguliavimas tam tikrais atvejais numato progresyvaus teisės į maistą įgyvendinimo apribojimus. Pavyzdžiui, teisė į maistą yra įtvirtinta Pietų Afrikos Respublikos Konstitucijoje, kurioje valstybei numatyta tiesioginė pareiga užtikrinti, kad kiekvienas vaikas ir kiekvienas suimtas turėtų teisę į tinkamą mitybą²⁶¹. Teisė į maistą šiuo atveju nėra progresyvaus įgyvendinimo objektas, kadangi vaikai ir sulaukantieji asmenys negali patys apsirūpinti maistu²⁶². Taigi, nacionalinis teisės aktas šioje situacijoje numato progresyvaus teisės į maistą įgyvendinimo apribojimą tam tikroms visuomenės grupėms.

Svarbiausias kiekvienos valstybės veiksmas, vykdant priimtus tarptautinius įsipareigojimus, yra jų perkėlimas į nacionalinę teisę. Teisės į maistą materialinis įtvirtinimas nacionaliniuose teisės aktuose yra vienas iš pirmųjų žingsnių, įrodančių, kad valstybė šią teisę pripažįsta. Tačiau vien to nepakanka, kad ji būtų visiškai įgyvendinta. Reikalingos ir procesinės priemonės, numatytos valstybės programose ir plėtros strategijose, kurios turėtų būti rengiamos atidžiai įvertinus galiojančius nacionalinius teisės aktus, identifikavus esamas kliūtis ir suvaržymus

²⁵⁸ Bendrasis komentaras Nr.12, para. 9-13.

²⁵⁹ Preliminary report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the right to food, Jean Ziegler, *supra note* 254, 6.

²⁶⁰ Case *The Mayagna (Sumo) Indigenous Community of Awas Tigni v. Republic of Nicaragua*, 2001 Inter-American Court of human rights.

²⁶¹ "Constitution of the Republic of South Africa," para 28 1c, ¶35 1e, prieiga per internetą: <http://www.gov.za/documents/constitution-republic-south-africa-1996>

²⁶² Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on human rights resolution 2001/25. Doc. No. E/CN.4/2002/58, para. 46, prieiga per internetą: <http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/ECN.4200258.pdf>

bei prieinamus išteklius. 2004 m. FAO tarptautinės darbo grupės priimtose Savanoriškose gairėse remiant progresyvų teisės į tinkamą maistą įgyvendinimą nacionalinio maisto saugumo kontekste²⁶³ yra pateiktos metodinės rekomendacijos vyriausybėms, rengiant progresyvaus teisės į maistą įgyvendinimo programas. Tokių programų sukūrimas yra svarbus procesinis rodiklis, vertinant teisės į maistą progresyvų įgyvendinimą valstybėje.

Komitetas savo komentare Nr. 12 išplėtė reikalavimą valstybėms pabrėždamas, kad tais atvejais, kai asmenys, dėl ne nuo jų priklausančių aplinkybių, negali naudotis teise į tinkamą maistą, valstybės privalo visomis jų žinioje esančiomis priemonėmis padėti asmeniui šią teisę įgyvendinti. Jeigu valstybė dėl ribotų resursų negali to padaryti, ji turi įrodyti, kad dėjo visas pastangas ir išnaudojo visas galimybes, tam kad šie minimalūs įsipareigojimai prioritetine tvarka būtų įgyvendinti. Nors valstybėms nėra nustatytas laiko terminas, per kurį teisė į maistą turi būti visiškai įgyvendinta, laiko terminas pateikti valstybės nesėkmingas pastangas pagrindžiančius įrodymus yra ribotas.²⁶⁴

Į teisės į maistą sampratą patenka ir sąvoka „saugus maistas“, apibrėžta 2004 m. FAO ataskaitoje, kurioje teigiama, kad maistas yra saugus tada, kai visi žmonės, bet kuriuo metu turi fizinių ir ekonominių galimybių gauti pakankamai saugaus ir maistingo maisto savo mitybos poreikiams patenkinti, tam kad užsitikrinti aktyvų ir sveiką gyvenimą. Maisto saugos keturi ramsčiai, implicitiškai pateikti šioje definicijoje, yra tinkamumas, stabilus aprūpinimas, prieinamumas ir naudojimas.²⁶⁵ Būtina paminėti ir Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 178/2002, dar vadinamo Europos Sąjungos maisto įstatymu, imperatyvią nuostatą „nesaugus maistas į rinką nepateikiamas“²⁶⁶. Šiame dokumente taip pat nurodoma nesaugaus maisto samprata: „Maistas laikomas nesaugus, jei manoma, kad jis: a) kenkia sveikatai; b) netinka žmonėms vartoti“²⁶⁷. Atsižvelgiant į tai, maisto tvarkymo subjektai, tiekdami maistą į rinką, turi atitikti reglamento nustatytus maisto saugos kriterijus. Tačiau į saugaus maisto koncepciją patenka ne tik maistas, kurio sudėtyje nėra kenksmingų medžiagų. Maistas laikomas saugiu ir tada, kai žmogus turi galimybę jo gauti nuolat, be apribojimų, pakankamai tam, kad jis jaustųsi sveikas ir galėtų aktyviai gyventi. Žmonės, turintys menkus pragyvenimo šaltinius, susiduria su lėtiniu maisto nesaugumu

²⁶³ FAO. Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security, prieiga per internetą: <http://www.fao.org/3/a-y7937e.pdf>

²⁶⁴ Bendrasis komentaras Nr. 12, para. 17.

²⁶⁵ FAO. Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security, para. 15, prieiga per internetą: <http://www.fao.org/docrep/009/y7937e/Y7937E02.htm>

²⁶⁶ Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 178/2002, *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* 463, 2002-01-28, 14 str. 1 d.

²⁶⁷ *Ibid*, 14 str. 2 d.

(angl. *chronic food insecurity*), kadangi jie negali patenkinti savo pagrindinio poreikio ir dėl to patiria badą, skurdą ir net anksti miršta.²⁶⁸ Kaip matyti iš saugaus maisto turinio analizės, sąvoka „saugus maistas“ yra kompleksinė sąvoka, turinti platesnę prasmę.

Teisės į tinkamą maistą apimtis yra plati, kadangi ji yra neatsiejamai susijusi su teise į vandenį²⁶⁹, su teise į tinkamą būstą²⁷⁰, su asmens teise į aukščiausią sveikatos lygį²⁷¹, su teise į pakankamą gyvenimo lygį²⁷². Analizuojant teisės į maistą ir teisės į vandenį ryšį, pastebima, kad vanduo yra būtinas maisto gamybai, beveik didžioji dalis šviežio vandens yra sunaudojama žemės ūkyje, todėl akivaizdu, kad nuo kokybiško vandens priklauso maisto sauga. Vanduo yra pripažįstamas teisės į tinkamą maistą komponentu²⁷³. Byloje *Social and Economic Action Centre and Others v. Nigeria* Afrikos žmogaus teisių komisija vertino vandens užteršimą Ogoni regione per teisės į maistą ir teisės į švarią aplinką įgyvendinimo perspektyvų prizmę²⁷⁴.

ESKT komiteto Bendrajame komentare Nr. 4 yra nurodyta, kad „tinkamas būstas turi apimti visus įrenginius, būtinus <...> mitybai“²⁷⁵. Įrenginiai šiame kontekste yra suprantami kaip maisto gaminimo, tinkamų sanitarinių sąlygų, maisto produktų saugojimo ir šalinimo sąlygų visuma. Galima daryti išvadą, kad maistas yra viena iš teisės į tinkamą būstą užtikrinimo sąlygų.

Maistas ir tinkama mityba yra pagrindiniai žmogaus sveikatą lemiantys veiksniai²⁷⁶, todėl teisė į sveikatą negali būti įgyvendinta, prioritetine tvarka neužtikrinus teisės į tinkamą mitybą bei saugų maistą.

Kad teisė į maistą yra susijusi su teise į gyvybę, įrodo ne tik Žmogaus teisių komiteto praktika²⁷⁷, bet ir nacionalinių teismų jurisprudencija. Indijos Aukščiausiasis teismas, pripažinęs ryšį tarp teisės į gyvybę ir kitų teisių, byloje *People's Union for Civil Liberties v. Union of India* patvirtino teisę į maistą kaip būtiną sąlygą teisės į gyvybę užtikrinimui²⁷⁸.

²⁶⁸ Committee on World Food Security, "A Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition 2012," 28, žiūrėta 2016 03 01, http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_Reports/HLPE-Report-3-Food_security_and_climate_change-June_2012.pdf

²⁶⁹ Bendrasis komentaras Nr. 15, para. 3.

²⁷⁰ Bendrasis komentaras Nr. 4, para. 8 b.

²⁷¹ Bendrasis komentaras Nr. 14, para 3- 4.

²⁷² "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002). 11 str.

²⁷³ Bendrasis komentaras Nr. 15, para. 3.

²⁷⁴ Communication 155/96, 2001, Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) / Nigeria

²⁷⁵ Bendrasis komentaras Nr. 4, para. 8 b.

²⁷⁶ Bendrasis komentaras Nr. 14, para. 4.

²⁷⁷ UN Human Rights Committee, General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life), para. 5.

²⁷⁸ *People's Union for Civil Liberties v. Union of India and Others*, 2001 Supreme Court of India.

Doktrinoje nemažai analizuojamas ir teisės į maistą ryšys su teise į darbą, kuris suteikia geriausią apsaugą nuo bado ir skurdo²⁷⁹. Teisės į maistą samprata nereikalauja, kad kiekvienas žmogus pats pasigamintų sau maistą, teisės į maistą norminis turinys suponuoja jo įsigijimą oriu būdu²⁸⁰.

Apžvelgus pateiktus pavyzdžius matyti, kad daugelis fundamentalių žmogaus teisių nebus įgyvendinta, jei visų pirma žmogus nebus apsaugotas nuo bado ar neprievalgio. Tinkama mityba yra tinkamo gyvenimo lygio užtikrinimo sąlyga. Akivaizdu, kad neužtikrinus teisės į tinkamą mitybą, asmuo negalės įgyvendinti kitų savo teisių. Tačiau būtina pabrėžti ir atvirkštinę teisės į maistą ryšį su kitomis teisėmis, kaip pavyzdžiui, su teise į darbą, kurios neįgyvendinus, asmeniui nebus suteikta prieiga prie maisto.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad teisės į tinkamą maistą samprata apima daug aspektų. Visų pirma, maistas turi būti prieinamas. Prieinamumo samprata apima fizines ir ekonomines galimybes nuolat įsigyti maisto bei nediskriminavimo nuostatų taikymą, t.y. maistas turi būti prieinamas visiems, nediskriminuojant jokiais pagrindais. Taip pat maistas turi atitikti kiekybės ir kokybės reikalavimus, būti saugus ir tinkamas vartoti. Be to, maistas turi būti priimtinas asmens išpažįstamos kultūros prasme. Ne mažiau svarbus reikalavimas - kad maistas garantuotų asmeniui fizinę ir dvasinę gerovę. Teisė į maistą yra būtina sąlyga kitų fundamentalių asmens teisių užtikrinimui.

3.3. Teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo praktiniai aspektai

3.3.1. Teisės į maistą įgyvendinimas Jungtinių Tautų sistemoje

Teisės į maistą praktinį įgyvendinimą tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai kitų teisių kontekste analizuoja tarptautinės ir regioninės institucijos. Kaip autorė minėjo anksčiau, TESKTP yra pagrindinis asmens teisės į maistą progresyvių įgyvendinimą *expressis verbis* įtvirtinantis dokumentas. Pakto Fakultatyvinis protokolai, suteikiantis galimybę asmenims pateikti individualius skundus, įsigaliojo visai neseniai, todėl ESKT komiteto praktika šiuo aspektu dar nėra suformuota. Šiuo metu Komitetas yra išnagrinėjęs tik vieną skundą dėl teisės į tinkamą būstą pažeidimo²⁸¹,

²⁷⁹ Pooja Ahluwalia, *supra note* 247, 15.

²⁸⁰ Asbjörn Eide, "The Human Right to adequate Food and Freedom from Hunger," žiūrėta 2016 03 18, <http://www.fao.org/docrep/w9990e/w9990e03.htm>

²⁸¹ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Communication No. 2/2014, žiūrėta 2016 03 04, <http://juris.ohchr.org/Search/Details/2010>

tačiau nors maistas yra pripažintas kaip teisės į tinkamą būstą įgyvendinimo viena iš būtinų sąlygų, sąsajų šioje byloje tarp šių teisių nėra. Kadangi Komitetas yra pagrindinė tarptautinė kvaziteisminė institucija, galinti vertinti progresyvų teisės į maistą įgyvendinimą, autorė vadovausis valstybių Komitetui pateiktomis ataskaitomis, jo išvadomis ir rekomendacijomis, specialiųjų teisės į maistą pranešėjų ataskaitomis, FAO, kaip svarbiausios JT specializuotos agentūros, tarptautiniu mastu kovojančios su badu, duomenimis, o taip pat JT Žmogaus teisių komiteto ir JT Komiteto prieš kankinimą praktika.

Analizuojant teisės į maistą įgyvendinimą universaliu lygiu, pastebimos valstybių pastangos ir daroma pažanga. Lotynų Amerika įvardinama kaip pirmaujanti priimant teisės aktus, numatančius teisės į maistą užtikrinimą. Maisto ir mitybos saugos įstatymai, įtvirtinantys teisę į maistą, 2003 m. buvo priimti Argentinoje, 2005 m. Gvatemaloje, 2006 ir 2009 m. Ekvadore, 2006 m. Brazilijoje, 2008 m. Venesueloje, 2009 m. Kolumbijoje, 2011 m. Hondūre. 2010 m. į Brazilijos konstituciją įtrauktos pataisos, pripažįstant asmens teisę į maistą. Teisinių reformų banga apima visą kontinentą: 2011 m. į Meksikos konstituciją įtraukta nuostata dėl teisės į maistą, 2013 m. Meksikoje sukurta nacionalinė sistema, remianti kovos prieš badą kampaniją. Šiuo metu teisinė bazė, siekiant priimti naujus įstatymus, peržiūrima Bolivijoje, Kosta Rikoje, Haityje, Panamoje, Paragvajuje, Peru. Lotynų Amerikos Parlamentas, kurį sudaro 23 Lotynų Amerikos valstybės, 2012 m. priėmė Teisės į maistą, į maisto saugumą ir suverenitetą pagrindų įstatymą, kuriame pabrėžė valstybių pareigą gerbti, ginti ir įgyvendinti teisę į maistą ir garantuoti jos gynimą teisme. Lotynų Amerikoje šis ženklus progresas buvo pasiektas pilietinių bendruomenių, visuomeninių organizacijų, parlamentarų ir nacionalinių žmogaus teisių institucijų bendrų pastangų dėka. Ypatingai svarbų vaidmenį šiame procese suvaidino FAO remiama iniciatyva “Lotynų Amerika ir Karibų jūros baseinas be bado”.²⁸²

Kituose regionuose taip pat pastebimas didelis progresas, plėtojant teisės į maistą reglamentavimo teisinę bazę. 2011 m. Zanzibaro priimtas Maisto ir mitybos saugos įstatymas patvirtina valstybės pareigą gerbti, ginti ir įgyvendinti teisę į maistą, įsteigia maisto saugos tarybą, numato pakankamai lėšų šios teisės įgyvendinimui. Ugandoje 2011 – 2016 m. į Mitybos veiksmų planą įtraukta nuostata dėl maisto saugą reglamentuojančio įstatymo priėmimo paspartinimo. Indonezijoje iki 2015 m. buvo planuojama sukurti nacionalinę maisto saugumo agentūrą.²⁸³ Pažymėtina, kad tokie pamatiniai įstatymai yra labiau procedūrinio pobūdžio: jais numatoma įsteigti tam tikras institucijas, apibrėžiama jų įkūrimo eiga, sukuriamos strategijos, tačiau pačių rezultatų

²⁸² Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, Doc. No. A/68/288, para. 34-36, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/421/78/PDF/N1342178.pdf?OpenElement>

²⁸³ *Ibid.*, para. 38.

vertinimas yra paliekamas šias strategijas įgyvendinantiems tiek vyriausybės subjektams, tiek pilietinėms bendruomenėms, kurios neretai atlieka konsultacinę funkciją.²⁸⁴

Kaip teigiamą pažangą teisės į maistą įgyvendinimo srityje reikia paminėti ir nacionalinių žmogaus teisių institucijų veiklą, kurių mandatas apima pažeistos teisės į maistą gynimą. Žmogaus teisių institucijos Venesueloje, Gondurase, Kamerūne, Malavyje, Slovėnijoje, Pietų Afrikoje vykdo teisės į maistą pažeidimų stebėseną. Norvegijos parlamento ombudsmeno viena iš funkcijų yra skundų, susijusių su socialinėmis garantijomis, nagrinėjimas. Gvatemaloje žmogaus teisių ombudsmenui suteiktas specialus mandatas stebėti nacionalinės maisto ir mitybos saugos programos įgyvendinimą. Šioms nacionalinėms institucijoms suteikti platūs įgaliojimai, apimantys ne tik pažeidimų stebėjimą ir ataskaitų rengimą, bet neretai apima ir teisinius įgaliojimus ir maisto saugumo tarybų pasitarimų bei įstatymų, reglamentuojančių teisę į tinkamą mitybą, inicijavimą.²⁸⁵

2015 m. FAO pateiktais duomenimis, maždaug 793 milijonai žmonių dar vis patiria maisto trūkumą, kuris įtakoja jų aktyvią ir sveiką gyvenseną. Tačiau svarbu yra tai, kad net ir ženkliai didėjant pasaulio gyventojų skaičiui, žmonių, patiriančių neprievalgį, skaičius 25 metų laikotarpyje sumažėjo 218 milijonų ir 169 milijonais per 10 metų laikotarpį.²⁸⁶ 2000 m. rugsėjo 8 d. JT Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta Tūkstantmečio deklaracija, kurios vienas iš tikslų buvo nuo 1990 m. iki 2015 d. perpus sumažinti nuo bado kenčiančių žmonių skaičių. 2015 metai žymi Tūkstantmečio plėtros tikslų įgyvendinimo pabaigą, todėl būtina atkreipti dėmesį į tai, kad tik 73 iš 129 besivystančių šalių pasiekė tikslą, perpus sumažinti neprievalgį patiriančių gyventojų skaičių. Kai kurie regionai, kaip Lotynų Amerika, Rytų ir Pietryčių Azijos regionai, Kaukazas ir Centrinė Azija, Šiaurės ir Vakarų Afrikos regionai padarė itin didelę pažangą. 2015 m. JT pateiktoje Tūkstantmečio vystymosi tikslų ataskaitoje kaip pagrindinės tarptautinės kovos su badu neįgyvendinimo priežastys buvo pateiktos gamtos stichijos arba žmonių sukeltos nelaimės, politinis nestabilumas, lėmęs krizių užsitęsimą, klimato kaita, moterų diskriminacija, realizuojant savo teises, o ypač teisę į darbą, kuris yra pagrindinis maisto įsigijimo šaltinis, didelis atotrūkis tarp vargingiausiai ir turtingiausiai gyvenančių asmenų bei tarp miesto ir kaimo regionų.²⁸⁷

Atlikus valstybių veiksmų, įgyvendinant teisę į maistą, analizę, galima konstatuoti, kad teisė į maistą vis labiau pripažįstama nacionaliniuose teisės aktuose, įtvirtinant ją konstitucijose, strateginėse programose bei numatant jos gynimo mechanizmus. Tai patvirtina struktūriniai

²⁸⁴ Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, *supra note* 282, para. 39.

²⁸⁵ *Ibid.*, 50-52.

²⁸⁶ The FAO Hunger Map 2015, žiūrėta 2016 03 19, <http://www.fao.org/hunger/en/>

²⁸⁷ The Millennium Development Goals Report 2015, žiūrėta 2016 01 27, http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf

rodikliai, kaip pavyzdžiui TESKTP, tiesiogiai įtvirtinančio teisę į maistą, ratifikavimas²⁸⁸, nacionalinių programų sukūrimas.

Nežiūrint į tai, kad pastaraisiais metais pasiekta didelė pažanga teisės į maistą įgyvendinimo srityje, visgi kai kurie įgyvendinimo aspektai dar išlieka problematiški. Ypač reikia atkreipti dėmesį į eksteritorinį šios teisės užtikrinimo elementą. Vadovaujantis ESKT komiteto suformuotais standartais, valstybės pareigos, susijusios su teisės į maistą užtikrinimu, yra išplėstos ir apima veikimo sritį ne tik valstybės teritorijoje, bet ir užsienio valstybėje, nepažeidžiant jos suvereniteto. Nors eksteritorinis teisės į maistą užtikrinimo principas yra įtvirtintas ESKT komiteto Bendrajame komentare Nr. 14²⁸⁹, įpareigojančiame valstybę gerbti asmenų teisę į sveikatą kitose šalyse ir teisinėmis bei politinėmis priemonėmis užkirsti kelią šios teisės pažeidimams, laikantis JT Chartijos ir tarptautinės teisės nuostatų, ir Bendrajame komentare Nr. 15²⁹⁰, kuriame yra įtvirtintas teisės į vandenį gerbimas kitoje valstybėje, tačiau asmenų, kurių teisė į maistą buvo pažeista užsienio valstybėse, gynimo mechanizmas kol kas neveikia. Tačiau tai, kad 2011 m. tarptautinės teisės ekspertai priėmė Maastrichto principus dėl eksteritorinių valstybių narių įsipareigojimų ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių srityje (angl. *the Maastricht principles on the extraterritorial obligations of States in the area of economic, social and cultural rights*), o 2012 m. Žmogaus teisių taryba pritarė Pagrindiniams principams dėl skurdo ir žmogaus teisių (angl. *the Guiding principles on extreme poverty and human rights*), jau reikia vertinti kaip didelę pažangą teisės į maistą įgyvendinimo srityje.²⁹¹

Būtina paminėti ir tai, kad daugelyje šalių socialinės apsaugos sistemos ir parama maisto gamintojams yra numatyta įstatyme, o teismai pašalina jų netinkamo įgyvendinimo trūkumus. Tačiau problema glūdi tame, kad žalos atlyginimo mechanizmai per teismines institucijas yra neprieinami skurde gyvenantiems, teisinio raštingumo neturintiems ir paramos iš valstybės ar nevalstybinių institucijų negaunantiems asmenims.²⁹² Tokiems asmenims turėtų būti suteikta prieiga prie alternatyvių žalos atlyginimo mechanizmų.

Tam kad teisė į maistą būtų tinkamai įgyvendinta, turi veikti visos valdžios sritys, tiek įstatymų leidžiamoji, tiek vykdomoji, tiek teisminė, kadangi šios teisės apsauga reikalauja atitinkamo teisinio reglamentavimo, aprūpinimo maistu strategijų bei priemonių ir jų vykdymo

²⁸⁸ Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto valstybės narės, žiūrėta 2016 03 21.

<http://indicators.ohchr.org/>.

²⁸⁹ Bendrasis komentaras Nr. 14, para. 39.

²⁹⁰ Bendrasis komentaras Nr. 15, para. 31.

²⁹¹ Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, Doc. No. A/68/288, para. 19, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/421/78/PDF/N1342178.pdf?OpenElement>

²⁹² *Ibid.*, para. 27.

užtikrinimo teisinėmis priemonėmis. Tačiau kaip svarbiausią ir visišką teisės į maistą įgyvendinimo aspektą specialusis JT teisės į maistą pranešėjas įvardina valstybės suteiktą garantiją, kad teisės į maistą pažeidimų aukos gali apginti savo pažeistus interesus.²⁹³

Vis didėjantis teisės į maistą pripažinimas teisinėmis priemonėmis parodo valstybinių ir nevalstybinių subjektų suvokimą, kad badas yra ne pasiūlos – paklausos problema, bet pirmiausia jis kyla dėl pagrindinių maisto gamybai reikalingų išteklių - žemės ir vandens stokos, dėl ribotų ekonominių galimybių vargingiausiam visuomenės sluoksniui, įskaitant įsidarbinimo ir užimtumo galimybes, dėl nesugebėjimo garantuoti asmenims tokį darbo užmokestį, kuris užtikrintų bent minimalų pragyvenimo lygį tiems asmenims, kuriems darbo užmokestis yra pagrindinis maisto produktų įsigijimo šaltinis²⁹⁴, dėl žemių konfiskavimo ir atidavimo užsienio investuotojams²⁹⁵, dėl nacionalinių maisto įgyvendinimo strategijų trūkumo besivystančiose valstybėse²⁹⁶. Pažymėtina, kad net ir išsivysčiusios valstybės²⁹⁷ vis dar kovoja su skurdu, kuris yra pagrindinė bado priežastis.

JT specialusis teisės į maistą pranešėjas pažymi, kad valstybių nacionaliniai teisės aktai per mažai reglamentuoja asmens teisę į maistą, todėl nepakankamas reguliavimas susilpnina šios teisės įgyvendinimo užtikrinimo mechanizmą²⁹⁸. Tačiau tinkamai įtvirtinus teisę į maistą nacionaliniuose teisės aktuose, asmenims suteikiama galimybė apginti savo pažeistus interesus. Pavyzdžiui, Šveicarijos Konstitucijoje numatyta, kad asmenys, kuriems reikalinga pagalba ir kurie negali tinkamai savimi pasirūpinti, turi teisę į pagalbą ir priežiūrą bei į finansinę paramą, būtiną tinkamam gyvenimo lygiui užtikrinti²⁹⁹. Ši teisės norma nepateikia tiesioginės nuorodos į asmeniui

²⁹³ Elver Hilal, Special Rapporteur on the right to food, 3, žiūrėta 2016 03 18,

<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Food/HRCStatementRightFood2014.pdf>

²⁹⁴ Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, Doc. No. A/68/288, *supra* note 291, para 47.

Taip pat žiūrėti Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. E/C.12/MAR/CO/4, para. 25, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>

²⁹⁵ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. E/C.12/SDN/CO/2, para. 11-12, prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>

²⁹⁶ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the combined second to fifth periodic reports of Kenya. E/C.12/KEN/CO/2-5, para. 44, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/KEN/E_C-12_KEN_CO_2-5_23230_E.pdf

Taip pat žiūrėti Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the initial report of Namibia. E/C.12/NAM/CO/1, para. 52, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/NAM/E_C-12_NAM_CO_1_23229_E.pdf

²⁹⁷ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the sixth periodic report of Canada. E/C.12/CAN/CO/6, para. 37, prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/CAN/E_C-12_CAN_CO_6_23228_E.pdf

²⁹⁸ Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on human rights resolution 2001/25. E/CN.4/2002/58, para. 51, prieiga per internetą:

<http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/ECN.4200258.pdf>

²⁹⁹ "Federal Constitution of the Swiss Confederation," para. 12, prieiga per internetą:

<http://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/201506140000/101.pdf>

garantuojamą teisę į maistą, tačiau įpareigojimas užtikrinti tinkamą gyvenimo lygį susijęs su įpareigojimu garantuoti teisę į maistą. Vadovaujantis šia Konstitucijos nuostata, Šveicarijos Federalinis Tribunolas 1996 m. pripažino asmens teisę į minimalias pagrindines sąlygas, įskaitant maistą, rūbus ir gyvenamąjį būstą, tam kad būtų užkirstas kelias elgetavimui. Tokiu būdu Šveicarijos Konstitucijoje buvo inkorporuota nuostata dėl tinkamo gyvenimo lygio užtikrinimo paramos reikalingiems asmenims.³⁰⁰

Analizuojant teisės į maistą įgyvendinimą universaliu lygiu, svarbu atkreipti dėmesį į globalizacijos sukeltas pasekmes. Viena pagrindinių globalizacijos problemų - klimato kaita, sukianti ne vien aplinkosaugos ar socialines, bet ir didžiąja dalimi teisingas problemas. Ryšys tarp klimato kaitos ir maisto sistemos yra sudėtingas. Klimato kaita neigiamai veikia žemės ūkį, kai tuo tarpu čia pastebimas paradoksas – dabartinės žemės ūkio ir maisto sistemos yra atsakingos už sukeltą žalą aplinkai, darančią didelę įtaką žmogaus sveikatai. Be to, klimato kaita neigiamai veikia asmens teisės į maistą įgyvendinimą, kadangi kelia grėsmę visiems maisto saugumo aspektams, įskaitant prieinamumą ir tinkamumą. Klimato kaitos apraiškos, kaip pavyzdžiui, kylanti temperatūra, gėlo vandens trūkumas, jūros lygio kilimas, potvyniai, sausros turi didelę įtaką dirvožemio kokybei, o atitinkamai šie reiškiniai sukelia maisto kainų svyravimus, turi įtakos maisto saugumui, o tuo pačiu ir žmogaus gyvybei.³⁰¹ Pažymėtina ir tai, kad klimato kaita turi neigiamą įtaką ne tik gamtos reiškiniams, sukeliantiems nepageidaujamą poveikį maisto pramonei, bet tuo pačiu įtakoja ir lyčių užimtumo galimybes. Pasaulio bankas, FAO ir Tarptautinės žemės ūkio plėtros fondas 2009 m. apskaičiavo, kad iš maisto gamyboje dalyvaujančių asmenų nuo 60 iki 90 % sudaro moterys. Besivystančiose šalyse moterys sudaro 43 % darbo jėgos žemės ūkyje³⁰², tai yra pagrindinis jų pragyvenimo šaltinis. Todėl akivaizdu, kad vykstanti klimato kaita, o ypač tokie reiškiniai kaip potvyniai ir sausros, labiau pažeidžia moterų interesus, užkirsdami joms kelią ne tik užsiauginti maisto produktus savo reikmėms ar juos parduoti, bet ir atimdami iš jų pragyvenimo šaltinį. Vadovaujantis teisės į maistą samprata, galima daryti išvadą, kad vykstant klimato kaitai, moterų teisių į maistą užtikrinimas šiuo aspektu yra labiau apribotas negu vyrų.

³⁰⁰ Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, *supra note* 298, para. 58.

³⁰¹ Statement by Hilal Elver, Special Rapporteur on the right to food at the 70th session of the General Assembly, žiūrėta 2016 03 18,

<http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16683&LangID=E>

³⁰² Committee on World Food Security. "A report by the high level panel of experts on food security and nutrition 2012," 33, žiūrėta 2016 03 01,

http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_Reports/HLPE-Report-3-Food_security_and_climate_change-June_2012.pdf

2012 m. JT Pasaulio maisto saugos komiteto (angl. *the United Nations Committee on world food security*) ekspertai, atlikę klimato kaitos ir maisto saugos tyrimą, dar kartą patvirtino tiesioginį ryšį tarp klimato kaitos ir maisto saugos. Tam, kad sumažinti neigiamą klimato kaitos įtaką, ekspertai kaip svarbiausias priemones valstybėms rekomendavo nedelsiant padidinti investicijas maisto saugumui, skatinti tokį tarptautinės prekybos režimą, kuris apimtų maisto saugos koncepciją, skatinti žmonių atsparumą klimato kaitai, suteikiant jiems lengvesnę prieigą prie geriamo vandens, kuris yra būtina sąlyga teisės į tinkamą maistą įgyvendinimui.³⁰³ Valstybės, siekdamos sumažinti klimato kaitos įtaką maisto saugai, turėtų vadovautis Vyriausybių atsakomybės savanoriškomis gairėmis naudojant žemę, žuvininkystę ir miškus nacionalinio maisto saugumo kontekste, kuriomis siekiama užtikrinti, kad teisėtos asmenų ar bendruomenių, ypač nedidelio masto maisto gamintojų ir pažeidžiamų visuomenės sluoksnių nuosavybės teisės į žemę, žvejybos išteklius ir miškus būtų gerbiamos ir saugomos įstatymų³⁰⁴. Kaip matyti iš šio pavyzdžio, klimato kaita ne tik skatina valstybes peržiūrėti esamą teisinį reguliavimą, įgyvendinant asmenų teisę į maistą, bet ir ragina priimti naujus teisės aktus, atsižvelgiant į vykstančius klimato pokyčius. Tai reiškia, kad nebepakanka iki šiol buvusios teisinės bazės, kadangi ji nebeatitinka šiandienos realybės ir tinkamai nebeužtikrina asmens teisių besikeičiančiomis aplinkos sąlygomis.

Analizuojant teisę į maistą globalizacijos kontekste būtina pažymėti, kad tarptautinės prekybos vystymasis ir plėtra daro neigiamą įtaką asmens teisės į maistą įgyvendinimui, kadangi pasaulinės prekybos nauda nėra tolygiai paskirstoma. Pripažįstama, kad daugelis neturtingų žmonių pasaulyje negauna pakankamai maisto, kadangi maisto gamyba ir jo įsigijimas yra orientuoti į asmenų disponuojamas lėšas, todėl čia vyrauja visiškai paprasta taisyklė: tie, kurie turi pinigų, gali įsigyti maisto, o neturintys pinigų kenčia nuo bado, ligų ir neretai miršta. Tarptautinės prekybos liberalizavimas ir globalizacija yra žalingi maisto saugumui, todėl atitinkamai nėra užtikrinama viena iš teisės į tinkamą maistą sąlygų – maisto sauga. Žemės ūkio liberalizavimas, ypač besivystančiose šalyse, padidino badaujančių ar prastą mitybą patiriančių žmonių skaičių. Išsivysčiusios šalys turi daugiau laisvės kontroliuoti savo šalies maisto saugumą negu besivystančios šalys, kadangi jos lėčiau liberalizuoja žemės ūkį, nepaisant Pasaulio prekybos organizacijos Susitarime dėl žemės ūkio įtvirtintų nuostatų sukurti vienodą lygį žemės ūkio prekybos sistemoje,

³⁰³ Committee on World Food Security, 14-17.

³⁰⁴ FAO. The Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security, para. 23.1, prieiga per internetą: <http://www.fao.org/docrep/016/i2801e/i2801e.pdf>

reguliuojant žemės ūkio produktų patekimą į rinką, eksporto subsidijas ir vidaus paramą.³⁰⁵ Susirūpinimą kelia ir per menka valstybių apsauga vietiniams maisto gamintojams, suteikiant užsienio investuotojams prieigą prie produktyvios žemės³⁰⁶.

Kai kurie kritikai skeptiškai vertina Pasaulio prekybos organizacijos susitarimus, kadangi jie turėjo neigiamą poveikį žmogaus teisėms. Susitarimas dėl žemės ūkio yra kritikuojamas dėl neigiamos įtakos besivystančių šalių ūkininkų pragyvenimui ir maisto saugumui, kadangi tos šalys buvo priverstos liberalizuoti ir atverti savo rinkas nelygiomis konkurencijos sąlygomis su išsivysčiusiomis šalimis.³⁰⁷ Pabrėžiama, kad PPO reformos turi būti vykdomos tokiu būdu, kad atitiktų daugiašalius tarptautinius įsipareigojimus, susijusius su teisės į maistą užtikrinimu. Kaip vienas iš tokių pasiūlymų įvardinamas produkcijos gamybos šalies viduje subsidijavimas, griežtinant į eksportą orientuotos produkcijos kontrolę, siekiant užkirsti kelią eksporto sektoriaus subsidijavimui.³⁰⁸

Specialusis teisės į maistą pranešėjas pažymi, kad žmogaus teisė į tinkamą ir saugų maistą turi būti apsaugota net ir globalizacijos iššauktų ekonominių pokyčių ir tarptautinės prekybos metu. Netoleruotina yra tai, kad tarptautinės prekybos taisyklių nesilaikymas yra laikomas didesniu pažeidimu negu žmogaus teisių pažeidimai. Į naujus pasaulinės prekybos susitarimus būtina įtraukti nuostatas dėl žmogaus teisių į maistą užtikrinimo.³⁰⁹

Kadangi ne visos TESKTP dalyvės yra tapusios Pakto Fakultatyvio protokolo narėmis, asmenys ieško alternatyvių galimybių ginti pažeistą teisę į maistą kitose tarptautinėse kvaziteisminėse institucijose, kaip pavyzdžiui, JT Žmogaus teisių komitete ar JT Komitete prieš kankinimą. ŽTK nagrinėja bylas dėl TPPTP įtvirtinto kankinimų ir žiauraus elgesio draudimo, kuriose minimi tam tikri teisės į maistą įgyvendinimo pažeidimai. Pareiškėjai skundžia blogos

³⁰⁵ Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on human rights resolution 2001/25. Doc. No. E/CN.4/2002/58, para. 109-111, prieiga per internetą:

<http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/ECN.4200258.pdf>

³⁰⁶ Kate Cook, "The Right to Food and the Environment, The Opinion," *Environmental law review* 12, 1 (2010): 9, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/envirlr12&div=4&start_page=1&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults#

³⁰⁷ Caroline Dommen, "Raising Human Rights Concerns in the World Trade Organization: Actors, Processes and possible Strategies," *Human rights quarterly* 24, 1 (2002): 14, 33, http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq24&div=8&start_page=1&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

³⁰⁸ WTO agriculture negotiations, Doc. No. G/AG/NG/W/101, para. 29, prieiga per internetą: https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/negoti_e.htm#proposals

³⁰⁹ Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2001/25. Doc. No. E/CN.4/2002/58, para. 129, prieiga per internetą: <http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/ECN.4200258.pdf> 129.

kokybės maistą, netinkamas maisto laikymo ir pateikimo sąlygas³¹⁰, nesubalansuotą ir mažai kalorijų turintį maistą³¹¹, o ŽTK atsižvelgia į šiuos aspektus, vertindamas žmogaus teisių pažeidimus.

2007 m. Žmogaus teisių komitetas pripažino Tadžikistaną³¹² pažeidus TPPTP 10 straipsnio nuostatas, kadangi tris dienas sulaikytiems pareiškėjams nebuvo tiekiamas maistas. Tadžikistano vyriausybė nepateikė savo pareigūnų veiksmus pagrindžiančių argumentų, todėl ŽTK vadovavosi išskirtinai pareiškėjų pateiktais duomenimis.

Teisės į maistą įgyvendinimo aspektai minimi ir JT Komiteto prieš kankinimą jurisprudencijoje. 2002 m. priimtame sprendime³¹³ Komitetas prieš kankinimą pateikė kankinimų ir žiauraus elgesio sulaikymo ar laisvės atėmimo įstaigose sampratą, kaip vieną iš elementų nurodydamas maisto atėmimą. Kitame sprendime³¹⁴ Komitetas prieš kankinimą pažymėjo, kad nelegalių migrantų išsiuntimas ir neįleidimas į Maroką, verčiant juos apsirūpinus tik minimaliu kiekiu maisto ir vandens keliauti 50 km, sukėlė pareiškėjams fizines ir psichines kančias, todėl gali būti pripažintas žiauriu ir nežmonišku elgesiu.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, teisė į maistą universaliu lygiu gali būti ginama JT kvaziteisminėse žmogaus teisių institucijose netiesiogiai kitų teisių kontekste.

Atsižvelgiant į tai, kad universaliu mastu pastebima nemažai teisės į maistą pažeidimų bei siekiant skatinti šios teisės įgyvendinimo progresyvumą, ESKT komitetas rekomenduoja valstybėms narėms „priimti nacionalines strategijas, siekiant užtikrinti visiems maisto ir mitybos saugumą, kurios būtų grindžiamos žmogaus teisių principais“³¹⁵. Panašiai ir FAO, kalbėdama apie teisės į maistą įgyvendinimo strategines gaires, skatina priimti „nacionalines žmogaus teisėmis grįstas strategijas, kuriomis vadovaujantis būtų progresyviai įgyvendinama teisė į tinkamą maistą, <...> ir apimančias tikslus, užduotis, gaires ir terminus, veiksmus, kuriais siekiama formuoti politiką, nustatyti išteklius, apibrėžti institucinius mechanizmus, paskirstyti atsakomybę, koordinuoti skirtingų subjektų veiklą ir numatyti stebėsenos mechanizmus“³¹⁶. Šios strategijos ne tik nustato priemones ir terminus, bet ir leidžia koordinuoti politiką įvairiose skirtingose srityse, kaip

³¹⁰ Communication No. 688/1996, 2000, Human Rights Committee. Para. 3.1.

³¹¹ Communication No. 1972/2010, 2014, Human Rights Committee. Para. 2.8.

³¹² Communications Nos. 1108/2002 and 1121/2002, 2007, Human Rights Committee. Para. 7.3.

³¹³ Complaint No. 193/2001, 2002, Committee against Torture. Para. 6 b

³¹⁴ Communication No. 372/2009, 2014, Committee against Torture. Para. 7.2.

³¹⁵ Bendrasis komentaras Nr. 12, para. 21.

Taip pat žiūrėti Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. Doc. No. E/C.12/SDN/CO/2, para. 50.

³¹⁶ FAO. Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security, 2004, Guideline 3. (3.1, 3.3), prieiga per internetą:

<http://www.fao.org/3/a-y7937e.pdf>

pavyzdžiui, sveikatos apsauga, švietimas, užimtumas ir socialinė apsauga, žemės ūkis, ir nustatyti sąveiką tarp programų. Puikus pavyzdys šiuo atveju yra Brazilija, kuri per pastaruosius 15 metų ženkliai sumažino neprievalgi patiriančių vaikų skaičių. Maisto politikos klausimus Brazilijos vyriausybė įtraukė į tokias daugiasektorines programas, kaip sveikatos apsauga, švietimas, lyčių lygybė, vandens resursai, sanitarija, vargingų visuomenės sluoksnių ekonominis vystymas, sudarant jiems galimybes įsidarbinti.³¹⁷ Be to, ilgalaikės strategijos padeda suderinti trumpalaikius tikslus su ilgalaikėmis priemonėmis, pavyzdžiui, pirmiausia aprūpinti maistu asmenis, kenčiančius nuo bado ir tik po to šalinti bado priežastis.³¹⁸

Tam kad teisė į maistą būtų efektyviai įgyvendinta, būtina teisinėmis priemonėmis mažinti badą ir neprievalgi. Valstybės privalo nedelsiant imtis priemonių, neatsižvelgiant į turimus išteklius, kurios apimtų:

- nacionalinių teisės aktų parengimą, siekiant apsaugoti asmens teisę į maistą. Kiekvienos valstybės pamatiniame įstatyme ši teisė turi būti pripažinta, suderinant ją su tarptautinės žmogaus teisių teisės ir tarptautinės humanitarinės teisės normomis;
- diskriminacijos visais pagrindais panaikinimą, realizuojant asmens teisę gauti maisto ir vandens;
- nacionalinių priežiūros institucijų įsteigimą, kurios stebėtų kaip palaipsniui yra įgyvendinamos galimybės gauti maisto ir vandens asmenims, kenčiantiems nuo ilgalaikės blogos mitybos;
- teisės į maistą teisingumo pripažinimą kartu su kitomis socialinėmis-ekonominėmis teisėmis. Būtina nacionaliniu lygiu stiprinti vykdymo užtikrinimo mechanizmą, tam kad teisę į maistą būtų galima apginti nacionaliniame teisme.
- minimalaus būtino teisės į maistą lygio užtikrinimą, nepriklausomai nuo valstybės turimų išteklių.

Atsižvelgiant į universaliu mastu atliktą progresyvaus teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo analizę darytina išvada, kad pastebimas ženklus šios teisės materialinis pripažinimas universaliu lygiu. Struktūrinis rodiklis, parodantis TESKTP ratifikavimo mastą, pagrindžia tai, kad didžioji dalis pasaulio valstybių pripažįsta jame įtvirtintų teisių, įskaitant teisę į maistą, progresyvų įgyvendinimą. Valstybių siekis užtikrinti šios teisės materialinį įtvirtinimą nacionaliniuose teisės aktuose, kaip ir

³¹⁷ Interim report of the Special Rapporteur on the right to food. No. A/68/288, para 48, prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/421/78/PDF/N1342178.pdf?OpenElement>

³¹⁸ *Ibid.*, para. 43-45.

procesinis rodiklis, apibūdinantis valstybių veiksmus, sudarant teisės į maistą įgyvendinimo strategines programas, vertintini kaip teigiamos valstybių priemonės. Tačiau vien jų nepakanka, kad būtų galima konstatuoti efektyvų teisės į maistą įgyvendinimą. Valstybių pasiektas rezultatas, mažinant badą ar neprievalgi patiriančių asmenų skaičių, yra per žemas, todėl galima teigti, kad tarptautinė bendruomenė kol kas neįvykdė minimalių esminių įsipareigojimų pagal Pakta, garantuoti asmenims fundamentalią žmogaus teisę – teisę būti apsaugotam nuo bado. Be to, globalizacijos iššaukti pokyčiai reikalauja tobulinti teisinį reguliavimą, užtikrinanti asmenų teisę į tinkamą mitybą. Būtina stiprinti ne tik nacionalinį, bet ir eksteritorinį šios teisės užtikrinimo mechanizmą. Lėtas valstybių progresas, pripažįstant TESKTP Fakultatyviniame protokole įtvirtintą teisės į maistą gynimo mechanizmą universaliu lygiu, rodo tai, kad valstybės dar nėra pasirengusios pripažinti jų jurisdikcijoje esančių asmenų procesines teisės į maistą įgyvendinimo garantijas. Teisę į maistą kitų teisių kontekste netiesiogiai gina JT Žmogaus teisių komitetas ir JT Komitetas prieš kankinimą.

3.3.2. Teisės į maistą įgyvendinimas Europos Tarybos mastu

Kaip minėta anksčiau, nei EŽTK, nei jos papildomi protokolai tiesiogiai negarantuoja teisės į maistą ir nenustato jokių įsipareigojimų valstybėms, susijusių su šios teisės įgyvendinimu. Konvencija nenumato ir progresyvaus šios teisės įgyvendinimo. Atsižvelgiant į tai, EŽTT galėtų pripažinti pareiškėjų skundus dėl netinkamo jų teisės į maistą įgyvendinimo nepriimtinais *ratione materiae* pagrindu. Tačiau kaip autorė minėjo anksčiau, EŽTT praktikoje galima pastebėti svarbias tendencijas teisės į maistą apsaugos srityje. Šios teisės įgyvendinimas yra atskleistas EŽTT jurisprudencijoje daugiausia per EŽTK 2, 3, 9 straipsnių prizmę, todėl teisės į maistą įgyvendinimo analizė bus atliekama šių straipsnių pagrindu. Dėl EŽTT pateiktų individualių skundų, kuriuose nagrinėjami tam tikri teisės į maistą įgyvendinimo klausimai, gausos autorė apžvelgs tik svarbiausius šios teisės įgyvendinimo aspektus. EŽTT praktika, valstybėms garantuojant teisę į tinkamą maistą EŽTK 5 straipsnio kontekste, nėra plačiai išvystyta, tačiau autorė aptars ir šią teisės į maistą įgyvendinimo specifiką.

Konvencijos 2 straipsnis nustato valstybei pozityvų reikalavimą - nacionaliniuose teisės akuose įtvirtinti gyvybės apsaugą ir įpareigoja valstybes ne tik nepažeisti asmens teisės į gyvybę, bet ir imtis veiksmų, žinant apie jam gresiantį pavojų. *Nencheva and Others v. Bulgaria*³¹⁹ atveju valstybė neįvykdė pareigos imtis prevencinių priemonių, kai fizinę ir psichinę negalią turinčių

³¹⁹ Case 48609/06, *Nencheva and Others v. Bulgaria*, 2013 ECHR.

asmenų namuose žiemą didelės ekonominės krizės metu mirė 15 vaikų ir jaunų asmenų, kadangi atsakingi valstybės pareigūnai neap rūpino negalią turinčių asmenų tinkamu maistu, nepasirūpino jų sveikata ir kitais būtinaisiais poreikiais.

EŽTT jurisprudencija apima ir skundų nagrinėjimą dėl medicinos įstaigose mirusių asmenų, kuriuose minimas teisės į maistą aspektas. Kadangi į sveikatos priežiūros įstaigas patekę asmenys yra itin pažeidžiami, valstybė privalo pasirūpinti jų saugumu, sudarant pacientams būtinas sąlygas, kaip pavyzdžiui, šildymas žiemą ar tinkamas maistas. Byloje *Centre for legal resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania*³²⁰ valstybė buvo kaltinama nesugebėjusi tinkamai pasirūpinti jaunu protinę negalią turinčiu ŽIV infekuotu beglobiu asmeniu. V. Câmpeanu mirties priežastimi buvo pripažintas išsekimas, sukeltas pneumonijos, progresuojantis ŽIV virusas ir personalo nesugebėjimas pasirūpinti specialiuju poreikiu sergančiu asmeniu. EŽTT bylos nagrinėjimo metu atkreipė dėmesį į Europos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą tyrimo, atlikto neuropsichiatrinėje ligoninėje, išvadas, kuriose buvo nurodyta, kad 1995 m. dvidešimt vienam iš 61 toje ligoninėje mirusių pacientų mirties priežastimi buvo nustatytas „labai blogas maitinimas“³²¹. Komitetas taip pat neatmetė galimybes, kad bendras sunkių gyvenimo sąlygų poveikis, ypač maisto ir šildymo trūkumas, lėmė silpniausių pacientų laipsnišką sveikatos būklės blogėjimą. Bylą nagrinėjusi Didžioji Kolegija pažymėjo, kad valstybė privalo imtis priemonių, siekiant apsaugoti pažeidžiamus asmenis nuo netinkamo trečiųjų asmenų elgesio, apie kurį jos žino ar turėjo žinoti. Teismas konstatavo, kad atsakingų pareigūnų veiksmai, patalpinant V. Câmpeanu į gydymo įstaigą, kurioje, kaip jie žinojo, dėl būtinų gyvenimui sąlygų neužtikrinimo yra padidėjęs pacientų mirtingumas, sukėlė jo ankstyvą mirtį. Didžioji Kolegija nustatė tiesioginį ryšį tarp netinkamų sąlygų ligoninėje, įskaitant tinkamo maisto trūkumą, ir V. Câmpeanu mirties ir pripažino Rumuniją pažeidus EŽTK 2 straipsnį.

Viena iš seniausių EŽTT bylų, kurioje teisės į maistą pažeidimai yra laikomi Konvencijos 3 straipsnio pažeidimais, yra byla *Ireland v. United Kingdom*. Šioje byloje EŽTT pabrėžė, kad penki kankinimo būdai, iš kurių vienas yra maisto ir gėrimo atėmimas, yra priskiriami Konvencijos 3 straipsnyje nustatytai nežmoniško elgesio kategorijai, o taip pat ir žeminantys orumą bei paniekinantys ir palaužiantys asmenų fizinį ir moralinį pasipriešinimą.³²²

Sąsajos su teise į maistą EŽTT jurisprudencijoje pastebimos ir tada, kai sprendžiamas klausimas dėl kalinių priverstinio maitinimo, jiems paskelbus bado akciją. Byloje *Ciorap v.*

³²⁰ Case 47848/082014, *Centre for legal resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania*, 2014 ECHR

³²¹ *Ibid.*, para. 75

³²² Case 5310/71, *Ireland v. The United Kingdom*, 1978 ECHR, para. 96 (e).

*Moldova*³²³ pareiškėjas kalėjimo administracijai skundėsi blogomis kalinimo sąlygomis, o nesulaukęs situacijos pagerėjimo, paskelbė bado akciją. Kadangi jis atsisakė jam tiekiamo maisto bei pats save sužalojo, buvo nuspręsta jį maitinti per prievartą. Priverstinis maitinimas pareiškėjui buvo taikomas, vadovaujantis Moldovos Kardomojo kalinimo įstatymu. Pareiškėjas skundė priverstinį maitinimą EŽTT, kadangi tokios procedūros metu jis buvo priverstas kęsti skausmą ir pažeminimą, o kaip priverstinio maitinimo pasekmes jis įvardino sveikatos sutrikdymą. Valstybės atstovas tokią procedūrą įvertino kaip skausmingą, tačiau būtiną pareiškėjo sveikatai ir gyvybei. EŽTT konstatavo, kad pareiškėjui priverstinis maitinimas buvo taikomas ne dėl medicininių priežasčių, bet siekiant sustabdyti jo protestą, verčiant asmenį kęsti skausmą ir pažeminimą, kuris vertintinas kaip kankinimas pagal EŽTK 3 straipsnio sampratą. Tuo tarpu byloje *Jalloh v. Germany*³²⁴ EŽTT pabrėžė, kad priverstinio maitinimo atveju asmuo ne tik neturi kęsti skausmo ir patirti žeminantį elgesį, bet ir valstybei nustato pareigą įrodyti medicininę tokio maitinimo būtinybę.

Byloje *Lambert and Others v. France*³²⁵ EŽTT nagrinėjo teisės į maistą įgyvendinimo aspektus itin specifinėje situacijoje. V. Lambert dėl patirtos galvos traumos buvo lėtinės vegetacinės būklės, todėl visiškai priklausė nuo kitų asmenų priežiūros. Kadangi V. Lambert buvo nesąmoningas, jam buvo paskirtas enterinis maitinimas ir girdymas. Paciento būklei blogėjant, gydytojai priėmė sprendimą nutraukti V. Lambert dirbtinį maitinimą ir sumažinti hidrataciją, motyvuojant tuo, kad paciento būklę sukėlė negrįžtami smegenų pažeidimai, jo gydymas yra beprasmiškas, o paciento gyvenimo trukmės pailginimas dirbtiniu maitinimu yra neprotingas artimųjų užsispyrimas. Pareiškėjai kreipėsi į EŽTT nurodydami, kad dirbtinio maitinimo ir girdymo nutraukimas pažeistų V. Lambert teisę į gyvybę, reikštų kankinimą EŽTK 3 straipsnio prasme ir jo privataus gyvenimo negerbimą. EŽTT teigė, kad nors V. Lambert yra gyvas, nekyla jokių abejonių dėl to, kad nutraukus jam dirbtinį maitinimą ir girdymą, mirtis jį ištiktų per trumpą laiką, tačiau teismas neįžvelgė EŽTK 2 straipsnio pažeidimo. Teisėjų kolegija motyvavo tuo, kad Prancūzija įvykdė visas pozityvias pareigas, numatytas EŽTK 2 straipsnyje: dirbtinis maitinimas šioje byloje buvo pripažintas kaip viena iš gydymo formų, kurią nutraukti, esant lėtinei paciento vegetacinei būklei, leidžia Prancūzijos įstatymai, prieš tai perėjus griežtą tokio sprendimo priėmimo procedūrą pagal nacionalinę teisę. Pareiškimo dalis dėl EŽTK 3 ir 8 straipsnių teismas paskelbė nepriimtinais. Tuo tarpu teisėjai Hajiyev, Šikuta, Tsotsoria, De Gaetano and Gričco, remdamiesi

³²³ Case 12066/02, *Ciorap v. Moldova*, 2007 ECHR.

³²⁴ Case 54810/00, *Jalloh v. Germany*, 2006 ECHR, para. 69.

³²⁵ Case 46043/14, *Lambert and Others v. France*, 2015 ECHR.

JT ESKT komiteto Bendraisiais komentarais Nr. 12 ir 15, pareiškė atskirąją nuomonę³²⁶, teigdami, kad maistas ir vanduo yra du pagrindiniai asmens poreikiai, palaikantys jo gyvybę ir susiję su žmogaus orumu, todėl niekam negali būti suteikta teisė atimti juos iš žmogaus. Teisėjų teigimu, mityba, nesvarbu, ar ji laikoma viena iš gydymo ar priežiūros formų, yra būtina asmens gyvybei palaikyti, todėl valstybė visais atvejais privalo imtis veiksmų, išsaugoti paciento gyvybę. Autorė pritaria teisėjų išsakytai pozicijai motyvuodama tuo, kad teisė į maistą yra fundamentali žmogaus teisė, kuri negali būti atimama ar ribojama jokiais pagrindais.

Nemažai skundų EŽTT yra išnagrinėjęs dėl blogų sąlygų kalinimo įstaigose EŽTK 3 straipsnio pagrindu, kuriose yra minimas teisės į tinkamą maistą aspektas. Dažniausiai pareiškėjai valstybes kaltina tuo, kad sulaikymo ar kalinimo įstaigose maistas yra nekokybiškas³²⁷, per mažos porcijos³²⁸, valgiaraštis nuolat kartojasi³²⁹, per retai maitinama³³⁰, maisto apribojimas taikomas kaip baudimo priemonė³³¹, sulaikymo įstaigose suimti asmenys net kelias dienas negauna maitinimo³³². EŽTT, vertindamas sąlygas sulaikymo įstaigose, atsižvelgia į Europos Komiteto prieš kankinimą komentarus. EŽTT ypač atkreipia dėmesį į minėto komiteto išaiškinimą, analizuodamas kalinių laikymo vienutėse sąlygas „Vienutės turi atitikti tuos pačius minimalius standartus, kurie yra taikomi kitų kalinių apgyvendinimui. <...> jiems tiekiamas maistas turi atitikti įprastą kalėjimo maitinimą, įskaitant specialią dietą, jei tai yra būtina“³³³. Pabrėžtina, kad EŽTT vertina sąlygų kumuliatyvinį pobūdį ir laiko trukmę, praleistą tokiose sąlygose³³⁴. Kaip vieną iš kumuliatyviųjų elementų EŽTT įvardina nepakankamo kiekio ir blogos kokybės maistą ir, vertindamas jį sąveikoje su kitais pareiškėjų įvardintais žiauraus elgesio elementais, pripažįsta tokias kalinimo sąlygas kaip pažeidžiančias EŽTK 3 straipsnį³³⁵.

*A.L. (X.W.) v. Russia*³³⁶ atveju pareiškėjas skundėsi blogomis sulaikymo sąlygomis policijos komisariate ir užsieniečių sulaikymo centre, kaip pagrindinius pažeidimus, įskaitant netinkamas sanitarines ir higienines sąlygas, nurodydamas priegios prie maisto nesuteikimą, kadangi užsieniečių

³²⁶ Case 46043/14, *Lambert and Others v. France*, 2015 ECHR. Joint partly dissenting opinion of judges Hajiyeu, Šikuta, Tsotsoria, De Gaetano and Gričco, para. 4, 6.

³²⁷ Case 48787/99, *Ilașcu and Others v. Moldova and Russia*, 2004 ECHR, para. 16, 28.

³²⁸ *Ibid.*

³²⁹ Case 42119/04, *Firstov v. Russia*, 2014 ECHR, para. 11

³³⁰ Case 14146/02, *Artyomov v. Russia*, 2010 ECHR, para. 75.

³³¹ *Ibid.*

³³² Case 63332/00, *Rytsarev v. Russia*, 2005 ECHR, para. 21,24.

³³³ Case 44095/14, *A.L. (X.W.) v. Russia*, 2016 ECHR, para. 58.

³³⁴ Case 47095/99, *Kalashnikov v. Russia*, 2002 ECHR, para. 101-102. Taip pat žiūrėti: Case 14437/05, *Modarca v. Moldova*, 2007 ECHR, para. 68.

³³⁵ Case 14437/05, *Modarca v. Moldova*, 2007 ECHR, para. 68.

³³⁶ Case 44095/14, *A.L. (X.W.) v. Russia*, 2016 ECHR, para. 87-90.

sulaikymo centre tris dienas jam buvo uždėti antrankiai, tokiu būdu atimant iš jo galimybę pavalgyti. Patalpinus pareiškėją į vienutę, jis buvo maitinamas šaltu maistu, racione nebuvo daržovių, vaisių, mėsos, pieno produktų, nebuvo tiekiamas geriamas vanduo. Teismas, vertindamas šią situaciją, atsižvelgė į pareiškėjo praleisto laiko policijos nuovadoje trukmę ir pažymėjo, kad sulaikymas policijos nuovadoje negali tęstis ilgiau negu trys valandos, kadangi kameros yra pritaikytos tik trumpalaikiams sulaikymams, nenumatant jose sąlygų tiekti maistą ir geriamą vandenį. Tuo tarpu, įvertinęs tai, kad sulaikymas policijos nuovadoje truko 22 valandas, EŽTT pripažino, kad Rusija pažeidė EŽTK 3 straipsnį. Teismas pabrėžė, kad valstybė neužtikrino sulaikyto asmens pagrindinių poreikių, tuo pažemindama jo orumą, sukeldama jam kančią ir sunkumus, kurių intensyvumas viršija kalinimui būdingą kentėjimo lygį.

Pažymėtina, kad Lietuva taip pat patenka tarp tų valstybių, kurios nesugebėjo užtikrinti tinkamų kalinimo sąlygų, įskaitant tinkamo maisto nesuteikimą, ir pažeidusių EŽTK 3 straipsnį. 2015 m. EŽTT išnagrinėjo 7 pareiškėjų bylas prieš Lietuvą³³⁷, kuriose 4 pareiškėjų atveju buvo nustatyti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimai. Šiose bylose teismas taip pat vertino kalinimo sąlygų kumuliatyvinį pobūdį, kaip vieną iš elementų išskirdamas tinkamos mitybos neužtikrinimą.

Gana gausi EŽTT praktika suformuota nagrinėjant peticijas dėl religijos laisvės, kuriose neretai kaip vienas iš religijos išpažinimo elementų yra minimas maisto aspektas. Teisės į maistą tinkamas įgyvendinimas šiose bylose yra atskleidžiamas per tikėjimo prizmę, kai pareiškėjo išpažįstama religija draudžia vartoti arba pripažįsta nesuderinamais su tikėjimo tiesomis tam tikrų maisto produktų vartojimą. Byloje *Vartic v. Romania*³³⁸ pareiškėjas skundėsi tuo, kad kalėjime jam nebuvo teikiama vegetariška dieta, atsižvelgiant į jo išpažįstamus budistinius įsitikinimus. Teismas konstatavo, kad kalintys asmenys turi būti aprūpinti maistu, atsižvelgiant į jų religinius įsitikinimus, tačiau išlaikant pusiausvyrą tarp kalėjimo ir jame kalinčių kitų nuteistųjų asmenų ir pareiškėjo interesų. Galima daryti išvadą, kad teisės į maistą įgyvendinimas koreliuoja su asmens išpažįstamos religijos laisve, kadangi žmogui nesudarius sąlygų tinkamai įgyvendinti teisę į maistą pagal jo religinius įsitikinimus, nebus tinkamai užtikrinta ir jo religijos laisvė.

Autorė šioje byloje pastebi panašumus tarp EŽTT ir ESKT komiteto suformuotos praktikos. Komitetas savo Bendrajame komentare Nr. 12, aiškindamas teisės į tinkamą maistą sampratą, teigia, kad šios teisės įgyvendinimas pripažįstamas tinkamu, jei asmuo turi galimybių gauti pakankamai

³³⁷ Cases 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13 and 70065/13, *Mironovas and Others v. Lithuania*, 2015 ECHR.

³³⁸ Case 14150/08, *Vartic v. Romania*, 2013 ECHR.

tinkamo ir *toje kultūroje* priimtino maisto³³⁹ (paryškinta autorės). Sąvoka “kultūra” neretai yra siejama su religijos kultūra, kuri apima tam tikrus simbolius, procedūras, ritualus³⁴⁰. EŽTT, analizuodamas religijos laisvės įgyvendinimo aspektus, didelę reikšmę suteikia tam tikros religijos suformuotiems mitybos papročiams³⁴¹, t.y. EŽTT pripažįsta, kad asmens religijos laisvė nebus pažeista, jei asmuo išpažindamas tam tikrą religiją, galės be apribojimų laikytis jos suformuotų mitybos papročių bei taisyklių. Analogiškai ir Komiteto Bendrajame komentare įtvirtinta, kad teisė į maistą bus laikoma tinkamai įgyvendinta, jei asmuo galės gauti jo kultūrai priimtino maisto. Taigi, tiek EŽTT, tiek Komiteto praktika šiuo atžvilgiu sutampa.

Negausi EŽTT jurisprudencija, kurioje būtų atskleistas teisės į maistą aspektas, yra šios teisės įgyvendinimas EŽTK 5 straipsnio kontekste. Viena iš svarbesnių bylų yra *Austin v. UK*³⁴², kurioje teismas aiškino sulaikymo ir laisvės atėmimo turinį. Pareiškėjus, protestuotoją ir praeivį, vienoje Londono gatvių 5 – 7 valandas prieš jų valią laikė policijos pareigūnai. Jų prašymą paleisti policijos pareigūnai ignoravo, kadangi tuo metu vyko antiglobalizacijos protesto demonstracija, o šie asmenys buvo per prievartą laikomi, siekiant suvaldyti minią. EŽTT pažymėjo, kad priverstinis sulaikymas, jo trukmė, pareiškėjų patirtas diskomfortas, nesuteikiant jiems galimybės patenkinti minimalius poreikius, nesuteikiant jiems maisto, pastogės, nesudarant sąlygų higieninių poreikių tenkinimui, atitinka laisvės atėmimo sampratą. Teisės į maistą neužtikrinimas šiuo atveju buvo vienas iš esminių požymių, apibūdinantis laisvės atėmimo sąvoką.

Atsižvelgiant į atliktą EŽTT jurisprudencijos analizę, darytina išvada, kad teisės į maistą įgyvendinimas nėra savarankiškas EŽTT nagrinėjimo objektas. Teismas negali vertinti progresyvaus šios teisės įgyvendinimo pobūdžio, kadangi tam nėra norminio pagrindo. Nors EŽTK įtvirtina pilietines ir politines teises, tačiau nemaža šių teisių dalis yra socialinio-ekonominio pobūdžio, todėl natūralu, kad teisė į maistą yra ginama per EŽTK įtvirtintų teisių prizmę. Aptariant valstybių minimalius bazinius įsipareigojimus, įgyvendinant asmens teisę į maistą, autorė pastebi panašumus tarp ESKT komiteto suformuotos praktikos ir EŽTT jurisprudencijos, kadangi tiek Komitetas, tiek EŽTT minimalaus teisės į maistą užtikrinimo lygį pripažįsta kaip esminį valstybių įsipareigojimą. Taip pat galima daryti išvadą, kad visais laisvės apribojimo atvejais, nepriklausomai nuo to, ar asmuo yra sulaikymo, kalinimo ar socialinės globos įstaigoje valstybei kyla pozityvi pareiga

³³⁹ Bendrasis komentaras Nr. 12, para 6-7.

³⁴⁰ Dalia Vitkauskaitė – Meurice, "Religinių mažumų apsaugos režimas ir jo įgyvendinimas tarptautinėje teisėje," iš *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai: mokslo studija*, Saulius Katuoka, Pavelas Ravluševičius, Edita Žiobienė et al (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 180.

³⁴¹ Case 27417/95, *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*, 2000 ECHR, para. 73.

³⁴² Cases 39692/09, 40713/09 and 41008/09, *Austin and others v. UK*, 2012 ECHR.

pasirūpinti tokio asmens teisės į maistą įgyvendinimu. Analogiška pareiga valstybei kyla ir asmens gydymo sveikatos priežiūros įstaigoje metu. Tačiau būtina pažymėti, kad kai sprendžiamas klausimas dėl asmens maitinimo prieš jo valią, visais atvejais turi būti įrodyta maitinimo būtinybė, suderinta su priverstinio maitinimo tikslu.

Europos socialinių teisių komitetas, taip pat kaip ir EŽTT, netiesiogiai gina asmenų teisę į maistą kitų teisių kontekste. Byloje *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) v. Italy*³⁴³ EST komitetas, aiškindamas teisės į sveikatą sampratą, tinkamą ir saugų maistą įvardino kaip geros sveikatos sudėtinę dalį. 2015 m. pateiktoje išvadoje³⁴⁴ EST komitetas maistą, būstą ir sveikatos priežiūrą priskyrė prie asmens bazinių poreikių ir įpareigojo Gruziją juos tinkamai užtikrinti darbuotojams migrantams. 2015 m. Slovėnijai pateiktoje išvadoje³⁴⁵ EST komitetas, vertindamas šalies švietimo sistemą, kaip vieną iš vertinimo rodiklių išskyrė mokinių maitinimo mokyklose kokybę.

Apžvelgus Europos socialinių teisių komiteto praktiką, galima daryti išvadą, kad teisė į tinkamą maistą yra pripažįstama kaip teisės į sveikatą ir į ugdymą sudėtinė dalis, todėl gali būti ginama šių teisių kontekste.

3.3.3. Teisės į maistą įgyvendinimas Lietuvoje

Kaip anksčiau minėta, nė vienas Lietuvos teisės aktas tiesiogiai neįtvirtina teisės į maistą. Tačiau Lietuva privalo laikytis tarptautinių įsipareigojimų pagal TESKTP, *expressis verbis* nustatanti progresyvų teisės į maistą įgyvendinimą, kuris Lietuvai galioja nuo 1992 m. vasario 20 d. Lietuva Pakto priežiūros mechanizmą vykdančiam ESKT komitetui yra pateikusi dvi ataskaitas, todėl teisės į maistą progresyvaus įgyvendinimo analizė bus atliekama šių ataskaitų ir Komiteto pateiktų išvadų ir rekomendacijų pagrindu. Lietuva iki šiol nėra ratifikavusi TESKTP Fakultatyvinio protokolo, numatančio individualių peticijų teisę dėl Pakto nuostatų pažeidimų, todėl asmenys negali pateikti skundų Komitetui dėl valstybės galimai padarytų pažeidimų, įgyvendinant jos jurisdikcijoje esančių asmenų teisę į maistą.

2002 m. Lietuva pateikė Komitetui pirmąją ataskaitą, kurioje didžiausias dėmesys skiriamas Pakto nuostatų diegimui³⁴⁶. Tam kad būtų galima įgyvendinti Pakto nuostatas bei laikantis

³⁴³ Complaint No. 91/2013, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) v. Italy*, 2013 ESCR. Para. 69.

³⁴⁴ Conclusion 2015/def/GEO/19/2/EN, 2015 ESCR.

³⁴⁵ Conclusion 2015/def/SVN/17/2/EN, 2015 ESCR.

³⁴⁶ Initial report of Lithuania under articles 16 and 17 of the Covenant, 2002, žiūrėta 2016 01 17,

įsipareigojimo nedelsiant imtis priemonių, pirmiausia turi būti sukurta nacionalinė teisės aktų bazė, todėl Pakto nuostatų įgyvendinimą Lietuva pradėjo nuo teisės aktų, reglamentuojančių asmenų teisės į tinkamą mitybą užtikrinimą, kūrimo. 1998 m. patvirtinta Lietuvos sveikatos programa, kurioje didelis dėmesys skirtas maisto saugos klausimams, 2000 m. priimtas LR maisto įstatymas, Žemės ūkio ir maisto produktų kokybės valdymo problemų strateginiai sprendimai nurodyti 2000 m. Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijoje³⁴⁷, patvirtintos įvairios higienos normos, reglamentuojančios maisto produktų gamybos, perdirbimo, pateikimo vartotojui sritis.

Pirmojoje ataskaitoje Lietuva ne tik įvardino teisės aktus, reglamentuojančius teisės į maistą įgyvendinimą, bet ir atkreipė dėmesį į problemines sritis. Kaip aktualiausia iš jų Lietuva nurodė gyventojų neteisingą mitybą, suvartojant per didelį kiekį riebalų, lemiančių nutukimą, ir nepakankamą normą ląstelienos bei kalcio trūkumą mityboje³⁴⁸. Lietuva pažymėjo, kad pagrindinių maisto produktų suvartojimo lygis, lyginant su ES šalių maisto produktų suvartojimo lygiu, nesiekia net vidurkio, tačiau gyventojų mitybą apibūdino kaip pakankamą, bet neracionalią. Kaip probleminę sritį Lietuvos atstovai išskyrė ir nepakankamą kūdikių natūralų maitinimą.³⁴⁹ ESKT komitetas, vertindamas Lietuvos pateiktą informaciją, atkreipė dėmesį į tai, kad dėl žemės ūkio reformų stokos beveik ketvirtadalis Lietuvos gyventojų liko be ekonominių perspektyvų³⁵⁰. Komitetas taip pat pabrėžė, kad Lietuva turėtų imtis priemonių, siekiant informuoti visuomenę apie tai, kad socialinės – ekonominės teisės gali būti ginamos tiesiogiai nacionaliniame teisme³⁵¹. Atsižvelgiant į šią Komiteto pateiktą rekomendaciją, autorė daro išvadą, kad Lietuvos gyventojai neaktyviai gina pažeistas teises pagal Paktą Lietuvos teismuose. Be to Komitetas paskatino valstybę apsvarstyti nepriklausomos nacionalinės žmogaus teisių institucijos įkūrimą, kurios mandatas apimtų ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių priežiūrą³⁵².

2009 m. Lietuva Komitetui pateikė antrąją Pakto nuostatų įgyvendinimo ataskaitą, kurią Komitetas teigiamai įvertino, tačiau atkreipė dėmesį ir į keletą susirūpinimą keliančių klausimų. Pirmiausia Komitetas pažymėjo, kad Lietuva nepadarė pažangos, steigiant nacionalinę žmogaus teisių instituciją pagal principus dėl nacionalinių žmogaus teisių skatinimo ir apsaugos institucijų

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/462/37/PDF/G0246237.pdf?OpenElement>

³⁴⁷ "Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategija," *Valstybės žinios* 50, 1435 (2000).

³⁴⁸ Initial report of Lithuania under articles 16 and 17 of the Covenant, *supra note* 346, para. 2a.

³⁴⁹ *Ibid.*, para. 2b

³⁵⁰ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Lithuania. Doc. No. E/C.12/1/Add.96. 2004, para. 23, prieiga per internetą:

https://www.urm.lt/uploads/default/documents/uzienio_politika/zmogaus_teises/zmogaus_teises_EN/25_en.pdf

³⁵¹ *Ibid.*, para. 30

³⁵² UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Lithuania. Doc. No. E/C.12/1/Add.96. 2004, para. 52, prieiga per internetą:

https://www.urm.lt/uploads/default/documents/uzienio_politika/zmogaus_teises/zmogaus_teises_EN/25_en.pdf

statuso - Paryžiaus principus³⁵³. Antra, Komitetui susirūpinimą kėlė gana aukštas skurdo lygis, ypač tarp vaikų ir kaimo gyventojų. Komitetas pažymėjo, kad jeigu Lietuvoje nebūtų mokamos socialinės pašalpos, pusė gyventojų gyventų žemiau skurdo ribos, todėl paragino Lietuvą stiprinti pastangas kovoje su skurdu, sukurti veiksmingą stebėsenos sistemą, vertinant kovos su skurdu rezultatus bei mažinti regioninius skirtumus tarp kaimo ir miesto.³⁵⁴ Trečia, nors Komitetas palankiai įvertino Lietuvos suteiktą prioritetą maisto kokybei gerinti, tačiau atkreipė dėmesį į didelį nutukusių gyventojų, ypač moterų, skaičių. Atsižvelgiant į tai, Lietuvai rekomenduojama skatinti sveikos, subalansuotos ir aplinkai tvarios mitybos įpročius visuose gyventojų sluoksniuose bei nustatyti stebėsenos mechanizmą nutukimo lygiui vertinti.³⁵⁵

Lygindama pateiktas ataskaitas ir vertindama Lietuvos padarytą pažangą, įgyvendinant asmenų teisę į maistą, autorė pastebi šias teigiamas tendencijas:

1. Lietuva sukūrė pakankamą teisinę bazę, reglamentuojančią maisto kokybės ir saugos standartus. 2003 m. LR Vyriausybė patvirtino Valstybinę maisto ir mitybos strategiją ir Valstybinės maisto ir mitybos strategijos įgyvendinimo priemonių 2003–2010 metų planą. Strategijoje numatytos prioritetingos kryptys, susijusios su maisto saugos ir kokybės gerinimu.³⁵⁶ 2002 m. priimtas Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymas³⁵⁷, reglamentuojantis žemės ūkio srities politikos klausimus. Apie tai kad Lietuvoje ypač didelis dėmesys skiriamas maisto saugai ir kokybei, Lietuvos Vyriausybė antrojoje ataskaitoje³⁵⁸ informavo ir Europos socialinių teisių komitetą, vykdančią Europos socialinės chartijos (pataisytos) vykdymo priežiūros funkcijas. Maisto saugos ir kokybės reikalavimų tinkamą įgyvendinimą pagrindžia ir sumažėjęs Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos pagrįstais pripažintų skundų skaičius³⁵⁹.

³⁵³ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Lithuania. Doc. No. E/C.12/LTU/CO/2. 2014, para 6, prieiga per internetą:

http://www.refworld.org/type_CONCOBSERVATIONS..LTU.53c789b94.0.html

³⁵⁴ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Lithuania, *supra note* 353, para. 18.

³⁵⁵ *Ibid.*, para. 19.

³⁵⁶ "Valstybinė maisto ir mitybos strategija," *Valstybės žinios* 101, 4556 (2003).

³⁵⁷ "Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymas," *Valstybės žinios* 72, 3009 (2002).

³⁵⁸ Antroji Lietuvos Respublikos ataskaita dėl Europos socialinės chartijos (pataisytos) įgyvendinimo (2004 m.), 139-141, žiūrėta 2016 02 04,

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

³⁵⁹ Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba. 2015 m. vartotojų skundų dėl maisto produktų ir viešojo maitinimo paslaugų analizė, žiūrėta 2016 03 14, http://vmvt.lt/sites/default/files/vartotoju_skundu_ataskaita_2015.pdf

2. Nors Lietuva neįsteigė nacionalinės žmogaus teisių institucijos pagal Paryžiaus principus, į ką Komitetas savo išvadose atkreipė dėmesį³⁶⁰, tačiau ji ėmėsi priemonių pakeisti LR Seimo kontrolierių (ombudsmenų) įstatymą, išplečiantį Seimo kontrolierių įgaliojimus³⁶¹.
3. Lietuva visiškai įgyvendino ES teisę maisto gamybos ir saugos klausimais. Į tai dėmesys atkreiptas ir Europos socialinių teisių komitetui pateiktoje šeštojoje ataskaitoje³⁶².
4. Sukurta Lietuvos gyventojų sveikatos būklės stebėsenos sistema.
5. Paskirstyta valstybės institucijų kompetencija ir atsakomybė teisės į maistą įgyvendinimo srityje pagal kuruojamas sritis.
6. Asmenims, neturintiems pakankamai lėšų, teisė į maistą užtikrinama per šalpos išmokas ir socialinę paramą, kuri veikia tiek *de jure*, tiek *de facto*. Svarbu pažymėti, kad Europos socialinių teisių komitetas, 2011 m. vertindamas Lietuvos ataskaitą dėl Europos socialinės chartijos (pataisytos) 17 straipsnio 2 punkto įgyvendinimo, vaikų iš nepasiturinčių šeimų nemokamą maitinimą mokyklose įvertino kaip itin reikšmingą rodiklį, turėjusį įtakos 2003 – 2007 metais pagrindinį bei vidurinį išsilavinimą įgijusių žmonių skaičiaus išaugimui³⁶³.
7. Patebimi teigiami pokyčiai kūdikių žindymo srityje, tačiau žindančių motinų skaičius atsilieka nuo kitų ES šalių. Autorės nuomone, valstybė turėtų peržiūrėti teisinę bazę, numatančią motinystės socialinę apsaugą, kadangi viena iš ankstyvo žindymo nutraukimo priežasčių yra ankstyvas moterų grįžimas į darbą.
8. Lietuvos žemės ūkio sistema yra pajėgi aprūpinti šalies gyventojus visais svarbiausiais maisto produktais bei turi galimybes dalį maisto produktų eksportuoti³⁶⁴.

Tačiau nors pastebimas nemažas progresas, valstybei įgyvendinant jos jurisdikcijoje esančių asmenų teisę į maistą, visgi dar yra nemažai probleminių sričių. Lietuva nesiėmė jokių priemonių arba jų panaudojimas nepadarė ryškių teigiamų pokyčių šiose srityse:

³⁶⁰ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Lithuania. Doc. No. E/C.12/LTU/CO/2. 2014, para 6, prieiga per internetą:

<http://www.refworld.org/type,CONCOBSERVATIONS,,LTU,53c789b94,0.html>

³⁶¹ "Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimo įstatymas (projektas)," prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429401&p_tr2=2

³⁶² Lietuvos Respublikos šeštoji ataskaita pagal Europos socialinės chartijos (pataisytos) 2 grupę "Sveikata, socialinė apsauga" priklausančius straipsnius: 3, 11, 12 (1 dalies 1, 3 ir 4 punktai), 13 (1 dalies 1-3 punktai), 14 (2008), p. 85, žiūrėta 2016 02 04,

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

³⁶³ European Committee of Social Rights, Conclusions 2011 - Lithuania - Article 17-2. 2011/def/LTU/17/2/EN, žiūrėta 2016 03 04, <http://hudoc.esc.coe.int/eng#%7B%22ESCDcIdentifier%22:%5B%222011/def/LTU/17/2/EN%22%7D>

³⁶⁴ Lietuvos Respublikos antroji ataskaita. Jungtinių Tautų tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto nuostatų įgyvendinimas, 201, žiūrėta 2016 02 15,

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/jt-esk-paktas.html>

1. Nė vienoje ataskaitoje Lietuva nenurodė valstybės skiriamų asignavimų teisės į maistą įgyvendinimo sričiai, nepateikė finansavimo šaltinių, todėl sudėtinga vertinti, ar Lietuva panaudojo visus turimus išteklius, kad ši teisė būtų visiškai įgyvendinta.
2. Tiek pirmojoje, tiek antrojoje ataskaitoje nurodoma, kad Lietuvoje nėra oficialiai teisės aktais patvirtintos skurdo ribos, nors iš antrojoje ataskaitoje pateiktų duomenų matyti, kad žemiau skurdo rizikos ribos buvo 34 % kaimo gyventojų, mieste - 13,1 %³⁶⁵. Kyla klausimas, ar pateikti statistiniai duomenys atitinka faktinę situaciją, jei nėra oficialiai patvirtinta skurdo riba, bei ar visi šį rodiklį analizuojantys subjektai taiko vienodą vertinimo metodiką.
3. Gyventojų mityba vis dar yra nepalanki sveikatai, nors atsakingos valstybės institucijos vykdo šviečiamąjį darbą, formuojant asmenų tinkamos mitybos įpročius, o teisės aktuose ypatingai daug dėmesio skiriama maisto kokybei užtikrinti. Nepastebėta teigiamų pokyčių mažinant gyventojų nutukimą. 1998 m. LR Seimas patvirtino Lietuvos sveikatos programą, kurioje užsibrėžė tikslą iki 2010 m. sumažinti iš riebalų gaunamos energijos dalį iki 30 % bei užtikrinti maisto saugumą. Atitinkamai programoje numatyti jos įgyvendinimo rodikliai bei jų vertinimas.³⁶⁶ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 2011 m. pateiktoje Lietuvos sveikatos programos ataskaitoje šis rodiklis įgyvendintas tik 2 %³⁶⁷.
4. Komitetui pateiktose ataskaitose nurodoma, kad mokyklinio amžiaus vaikų ir pagyvenusių asmenų kolektyvuose mityba nėra subalansuota, tačiau Lietuva nesiėmė jokių priemonių, kad pagerintų šią situaciją, nors valstybė yra tiesiogiai atsakinga už pažeidžiamų visuomenės grupių teisės į tinkamą mitybą užtikrinimą.

Vertindama abiejose ataskaitose pateiktus duomenis, autorė nepastebi valstybės regresinių veiksmų, įgyvendinant Lietuvos gyventojų teisę į maistą. Tai yra svarbus Lietuvos pasiekimas, kadangi regresą draudžia Pakto nuostatos, o tokios priemonės yra laikomos *prima facie* Pakto pažeidimu.

Lietuva iki šiol netapo TESKTP Fakultatyvinio protokolo nare. 2011 m. JT Žmogaus teisių taryba rekomendavo Lietuvai prisijungti prie minėto fakultatyvinio protokolo³⁶⁸, tačiau Lietuva šiuo klausimu išreiškė aiškia poziciją: „Lietuva nepritaria 90.3 ir 90.5 rekomendacijoms dėl tapimo Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto fakultatyvaus protokolo dalyve.

³⁶⁵ Lietuvos Respublikos antroji ataskaita, *supra note* 364, 189.

³⁶⁶ "Lietuvos sveikatos programa," *Valstybės žinios* 64, 1842 (1998), para. 1.2.

³⁶⁷ Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas. Lietuvos sveikatos programa: rezultatai ir išvados. 2011, 49, žiūrėta 2016 03 04, <http://www3.lrs.lt/docs2/PZACLURH.PDF>

³⁶⁸ JT Žmogaus teisių taryba, "Visuotinės periodinės peržiūros darbo grupės ataskaita Lietuvai," para. 90.3 ir 90.5, žiūrėta 2016 03 01, http://www.tm.lt/dok/ataskaita_Lietuva.pdf

Lietuva yra prisiėmusi įsipareigojimus pagal Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą ir, kaip reikalauja šis paktas, pagal turimus išteklius imasi visų priemonių, kad jame pripažįstamos teisės palaipsniui būtų visiškai įgyvendintos. Šiuo metu nenumatoma prisiimti tokių tarptautinių įsipareigojimų, kuriais valstybės įstatymų leidžiamosios valdžios nuožiūra paskirstant valstybės išteklius galėtų susiaurėti dėl kvaziteisminių tarptautinių institucijų sprendimų³⁶⁹. Autorės nuomone, jei Lietuva taptų Fakultatyvinio protokolo nare, tai būtų vertinama kaip didelė pažanga, įgyvendinant asmenų socialines-ekonomines teises. Asmenys šiuo metu šias teises gali ginti tik Lietuvos nacionaliniuose teismuose, nacionalinėse kvaziteisminėse institucijose, kaip pavyzdžiui, kreipdamiesi į Seimo kontrolierių įstaigą, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą. Tuo tarpu tarptautinės kvaziteisminės institucijos gynyba dėl Lietuvos jurisdikcijoje esančių asmenų pažeistų teisių kol kas yra negalima.

Nors Europos socialinė chartija (pataisyta) tiesiogiai neįtvirtina teisės į maistą, asmenys šią teisę įgyvendina per Chartijos 11 ir 13 straipsnių prizmę. Laipsniškas socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas Chartijoje nėra numatytas, tačiau tam tikrus teisės į maistą įgyvendinimo aspektus galima pastebėti Europos socialinių teisių komitetui pateiktose ataskaitose. Iš jose pateiktų duomenų matyti, kad kai kurios teisės į maistą įgyvendinimo sritys turi panašumų su ESKT komitetui pateiktų ataskaitų duomenimis. Pavyzdžiui, antrojoje³⁷⁰ ir ketvirtojoje³⁷¹ ataskaitose ypač pabrėžiami maisto saugos ir kokybės klausimai, trečiojoje ataskaitoje daug dėmesio skiriama nepasiturinčių gyventojų socialinės paramos sričiai, tiek teisiškai, tiek faktiškai užtikrinant jiems teisę į tinkamą mitybą³⁷², šeštojoje ataskaitoje analizuojami racionalios mitybos vaikų ugdymo įstaigose klausimai, pabrėžiant probleminę sritį - per didelį riebalų kiekį maisto racione³⁷³. Šeštojoje ataskaitoje, atsakant į Europos socialinių teisių komiteto klausimą apie maisto saugą, Lietuva nurodo plačią maisto saugą

³⁶⁹ Jungtinių Tautų Žmogaus teisių tarybos visuotinės periodinės peržiūros metu Lietuvos Respublikai pateiktų rekomendacijų vertinimas, para. 4, žiūrėta 2016 03 05, <http://www.tm.lt/dok/Rekomendacij%C5%B3%20vertinimas.pdf>

³⁷⁰ Antroji Lietuvos Respublikos ataskaita dėl Europos socialinės chartijos (pataisytos) įgyvendinimo (2004 m.), 139-141, žiūrėta 2016 02 04,

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

³⁷¹ Ketvirtoji Lietuvos Respublikos ataskaita dėl Europos socialinės chartijos įgyvendinimo, (2006 m.), 200-204, žiūrėta 2016 02 28,

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

³⁷² Trečioji Lietuvos Respublikos ataskaita dėl Europos socialinės chartijos įgyvendinimo, (2005 m.), 221, 222, 305, žiūrėta 2016 02 28,

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

³⁷³ Lietuvos Respublikos šeštoji ataskaita pagal Europos socialinės chartijos (pataisytos) 2 grupę "Sveikata, socialinė apsauga" priklausančius straipsnius: 3, 11, 12 (1 dalies 1, 3 ir 4 punktai), 13 (1 dalies 1-3 punktai), 14 (2008), 60, žiūrėta 2016 02 04,

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

reglamentuojančią teisinę bazę³⁷⁴. Taigi, tiek JT rėmuose, tiek regioniniu lygiu teikiamose ataskaitose yra akcentuojami teisinės bazės, reglamentuojančios asmenų tinkamą mitybą, sukūrimo, maisto saugos ir kokybės, maisto užtikrinimo pažeidžiamiesiems asmenims, nesubalansuotos gyventojų mitybos klausimai.

Nacionalinės žmogaus teisių institucijos, kaip pavyzdžiui Seimo kontrolieriai, neretai atlieka tyrimus savo iniciatyva, kurių nemažą dalį sudaro tyrimai dėl suimtųjų ar nuteistųjų asmenų teisių pažeidimų, apimantys ir teisės į maistą užtikrinimo aspektus laisvės atėmimo vietose. 2009 m. Seimo kontrolierius nustatė, kad suimtieji asmenys atvykimo į Laisvės atėmimo vietų ligoninę dieną negaudavo maitinimo, kadangi dėl didelio hospitalizuojamų suimtųjų skaičiaus, dėl kratų ir sveikatos patikrinimų į ligoninės skyrius jie būdavo paguldomi pasibaigus grafike numatytam maitinimo laikui³⁷⁵. 2012 m. Seimo kontrolierius, atlikęs teisinio reguliavimo, nustatančio kalintiems asmenims leidžiamų įsigyti ir laikyti maisto produktų tvarką, nustatė, kad šie teisės aktai pažeidžia nuteistųjų teisę į tinkamą mitybą, kadangi apribojus jų galimybę įsigyti pageidaujamą maisto produktų kiekį, neužtikrinama jų racionali mityba³⁷⁶. 2014 m. Seimo kontrolieriai, atlikę tyrimą dėl teisės aktų nuostatų, reglamentuojančių dietinį maitinimą suimtiesiems ir nuteistiesiems, įgyvendinimo, rekomendavo Teisingumo ministerijai peržiūrėti teisinį reglamentavimą, numatantį suimtųjų ir nuteistųjų asmenų maitinimo normas ir organizavimo taisykles³⁷⁷.

2016 m. Seimo kontrolieriai išnagrinėjo Lukiškių tardymo izoliatoriuje – kalėjime kalinčio pareiškėjo skundą dėl kalėjimo pareigūnų veiksmų (neveikimo), susijusių su galimybės įsigyti maisto produktų ir būtinausių reikmenų kalėjimo teritorijoje esančioje parduotuvėje neužtikrinimu³⁷⁸. Skundas buvo pripažintas pagrįstu, kadangi Lukiškių tardymo izoliatoriaus – kalėjimo vidaus teisės aktuose nebuvo nustatyta tvarka, kuria vadovaujantis kalintys asmenys galėtų

³⁷⁴ Lietuvos Respublikos šeštoji ataskaita pagal Europos socialinės chartijos (pataisytos) 2 grupei "Sveikata, socialinė apsauga" priklausančius straipsnius: 3, 11, 12 (1 dalies 1, 3 ir 4 punktai), 13 (1 dalies 1-3 punktai), 14 (2008), *supra* note 373, 84-88.

³⁷⁵ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 m. veiklos ataskaita, žiūrėta 2016 02 17, <http://www.lrski.lt/images/dokumentai/373.pdf>

³⁷⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2012 m. veiklos ataskaita, 19, žiūrėta 2016 02 17, <http://www.lrski.lt/images/dokumentai/Seimo%20kontrolieriu%20ataskaita%202012.pdf>

³⁷⁷ Metinė Seimo kontrolierių veiklos ataskaita 2014, 24, žiūrėta 2016 02 17,

<http://www.lrski.lt/lt/seimo-kontrolieriu-veikla/metines-seimo-kontrolieriu-veiklos-ataskaitos/276-metine-seimo-kontrolieriu-veiklos-ataskaita-2014.html>

³⁷⁸ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius. Pažyma dėl skundo prieš kalėjimų departamentą prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos ir Lukiškių tardymo izoliatorių-kalėjimą Nr. 4D-2015/1-1329, žiūrėta 2016 02 17, <http://www.lrski.lt/lt/seimo-kontrolieriu-pazymos/send/2-seimo-kontrolieriu-pazymos/12435-pazyma-del-skundo-pries-kalejimu-departamenta-prie-lietuvos-respublikos-teisingumo-ministerijos-ir-lukiskiu-tardymo-izoliatoriu-kalejima.html>

pirkti maisto produktus ir būtiniausias reikmenis kalėjimo parduotuvėje, kai jie dėl objektyvių priežasčių negali šios teisės realizuoti direktoriaus patvirtintame grafike numatyta dieną³⁷⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad nors į Seimo kontrolierių veiklos sritį patenka pareigūnų, viešojo administravimo subjektų veiksmų ar neveikimo, piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi ar biurokratizmo kontrolė, per šios kontrolės prizmę netiesiogiai yra ginama ir pažeidžiamų asmenų teisė į tinkamą mitybą.

Dar viena nacionalinė institucija, į kurią kreipiasi pareiškėjai dėl teisės į maistą pažeidimų yra Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Kaip jau aptarta anksčiau, Pakto 2 straipsnio 2 punkte yra įtvirtintas nediskriminavimo įvairiais pagrindais principas³⁸⁰, asmenims įgyvendinant socialines – ekonomines teises, įskaitant ir teisę į maistą. Vienas iš minėtų pagrindų apima diskriminacijos draudimą religijos pagrindu. Nediskriminavimo principas nėra progresyvaus įgyvendinimo objektas, todėl turi būti įgyvendinamas nedelsiant ir neatsižvelgiant į valstybės turimus išteklius. Lietuvos lygių galimybių kontrolierius ne kartą nagrinėjo pareiškėjų skundus³⁸¹ dėl galimos diskriminacijos religijos ir įsitikinimų pagrindu, asmenims įgyvendinant teisę į maistą. 2014 m. Lygių galimybių kontrolieriaus išnagrinėtas Užsieniečių registracijos centre apgyvendintų pareiškėjų skundas³⁸² dėl diskriminacijos religijos pagrindais, maitinimą organizuojant neatsižvelgiant į jų praktikuojamą religiją, buvo pripažintas pagrįstu. Lygių galimybių kontrolierius kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją su siūlymu pakeisti teisės aktus, užtikrinant, kad maitinimas Užsieniečių registracijos centre būtų tiekiamas atsižvelgiant į apgyvendintų asmenų religinius įsitikinimus.

2015 m. Lygių galimybių kontrolierius atliko tyrimą³⁸³ pagal 45 pareiškėjų skundą dėl galimos diskriminacijos religijos bei įsitikinimų pagrindu švietimo srityje. Skunde pareiškėjai nurodė, kad LR ikimokyklinio ugdymo įstaigose maitinimas organizuojamas neatsižvelgiant į vaikų ir jų tėvų išpažįtamą religiją, t.y. vaikai yra maitinami produktais, kurie dėl religinių įsitikinimų

³⁷⁹ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius, *supra note* 378, para. 12 -13.

³⁸⁰ "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas," *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002).

³⁸¹ Lygių galimybių kontrolieriaus pažyma dėl galimos diskriminacijos religijos ir įsitikinimų pagrindu atliekant nuolatinę pradinę privalomąją karo tarnybą 2016. Nr. (15) SN-245)SP-3, žiūrėta 2016 02 17, <http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/01/pazyma-del-galimos-diskriminacijos-religijos-ir-isitikinimu-pagrindu-atliekant-nuolatine-pradine-privalomaja-karo-taryba.pdf>

Taip pat žiūrėti: Lygių galimybių kontrolieriaus pažyma dėl N. M. M. ir kitų užsieniečių registracijos centro gyventojų skundo tyrimo Nr.(13-SN-260), žiūrėta 2016 03 03, <http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/01/pazyma-del-uzsienieciu-registracijos-centro-gyventoju.pdf>

³⁸² Lygių galimybių kontrolieriaus pažyma dėl N. M. M. ir kitų užsieniečių registracijos centro gyventojų skundo tyrimo Nr.(13-SN-260), žiūrėta 2016 03 03,

<http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/01/pazyma-del-uzsienieciu-registracijos-centro-gyventoju.pdf>

³⁸³ Lygių galimybių kontrolieriaus pažyma dėl diskriminacijos religijos ir įsitikinimų pagrindu švietimo srityje 2015 Nr. (14) SN-211)SP-28, žiūrėta 2016 02 17, <http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2015/11/pazyma-del-diskriminacijos-religijos-ir-isitikinimu-pagrindu-svietimo-srityje.pdf>

jiems yra nepriimtini. Pagrindiniai vaikų maitinimą ikimokyklinėse įstaigose reglamentuojantys dokumentai yra LR Sveikatos apsaugos ministro įsakymais patvirtintas vaikų maitinimo organizavimo ikimokyklinio ugdymo, bendrojo ugdymo mokyklose ir vaikų socialinės globos įstaigose aprašas³⁸⁴ ir higienos norma³⁸⁵, nustatanti sveikatos saugos reikalavimus įstaigoms, vykdančioms ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programą. Lygių galimybių kontrolierius, išanalizęs nacionalinį teisinį reguliavimą, tarptautinius teisės aktus, EŽTT praktiką, medicinos atstovų išvadas dėl vaikų mitybos, nenustatė diskriminacijos religijos pagrindu, įgyvendinant vaikų ir jų šeimos narių teisę į maistą ikimokyklinio ugdymo įstaigose. Lietuvos teisės aktai, nustatantys maitinimo organizavimą ugdymo įstaigose, nediskriminuoja vaikų religijos pagrindu, kadangi jose yra įtvirtintos fiziologinės paros mitybos normos, tačiau nėra nurodyti privalomi maisto produktai.

Apžvelgus Lygių galimybių kontrolieriaus išnagrinėtus skundus galima daryti išvadą, kad Lietuvos teisės aktai ne visais atvejais užtikrina nediskriminavimo nuostatų taikymą, įgyvendinant asmenų teisę į tinkamą mitybą.

Atsižvelgiant į atliktą progresyvaus teisės į maistą įgyvendinimo analizę Lietuvoje, galima daryti išvadą, kad Lietuva imasi veiksmų, tam kad laipsniškai įgyvendintų prisiimtus įsipareigojimus pagal Paktą. Pirmiausia, ji ėmėsi visų teisinių priemonių, teisės į maistą reglamentavimo sričiai sureguliuoti, paskirstė nacionalinių subjektų, padedančių asmenims šią teisę įgyvendinti, kompetenciją ir atsakomybę, teisės aktais nustatytos norminė ir institucinė sistemos sėkmingai veikia praktikoje, valstybė laikosi įsipareigojimo periodiškai teikti ataskaitas. Tačiau trūksta informacijos apie šiai sričiai skirtus asignavimus ir jų panaudojimo efektyvumą, todėl vertinti, ar Lietuva panaudojo visus turimus išteklius, siekdama palaipsniui visiškai įgyvendinti asmenų teisę į maistą, yra per anksti. Be to, Lietuva kol kas neįsteigė nacionalinės žmogaus teisių gynimo institucijos, kurios mandatas apimtų socialinių-ekonominių teisių gynimą. Lietuva iki šiol netapo TESKTP Fakultatyvinio protokolo dalyve, todėl pareiškėjai negali pasinaudoti JT ribose veikiančiu socialinių-ekonominių teisių gynimo mechanizmu, o tai taip pat apsunkina progresyvaus teisės į maistą įgyvendinimo objektyvų vertinimą. Atsižvelgiant į tai, kad diskriminavimo draudimas įgyvendinant asmenų teisę į maistą yra neatidėliotino pobūdžio įsipareigojimas pagal Paktą, Lietuva

³⁸⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2011 m. lapkričio 11 d. įsakymas Nr. V - 964 "Dėl maitinimo organizavimo ikimokyklinio ugdymo, bendrojo ugdymo mokyklose ir vaikų socialinės globos įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo," *Valstybės žinios* 140, 6573 (2011).

³⁸⁵ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. V – 313 "Dėl Lietuvos higienos normos HN 75:2010 "Įstaiga, vykdanči ikimokyklinio ir (ar) priešmokyklinio ugdymo programą. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai" patvirtinimo," *Valstybės žinios* 50, 2454 (2010).

turėtų daugiau dėmesio skirti jo užtikrinimui. Taip pat efektyviau garantuoti pažeidžiamiems asmenims teisę į tinkamą maistą.

IŠVADOS

1. Valstybių veiksmus, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, nulemia šių teisių specifiškumas, skiriantis jį nuo pilietinių-politinių teisių. Socialinių-ekonominių teisių garantijos priklauso nuo valstybės turimų išteklių, jų įgyvendinimo lygis atspindi valstybės išsivystymo lygį, todėl šios teisės vadinamos gyvenimo lygio teisėmis. Socialinės-ekonominės teisės suformuoja valstybėms pozityvias ir negatyvias pareigas, todėl kiekviena tarptautinės sutarties, įtvirtinančios socialines-ekonomines teises, valstybė narė privalo nepriklausomai nuo turimų išteklių užtikrinti šių teisių įgyvendinimą trim lygiais: pareigą *gerbti*, *ginti* ir *įgyvendinti*.

2. Socialinių-ekonominių teisių progresyvaus įgyvendinimo norminis pagrindas yra įtvirtintas universaliose ir regioninėse žmogaus teisių sutartyse. Progresyvaus įgyvendinimo koncepcija apima 4 esminius vienas nuo kito priklausančius elementus: laiko, turimų išteklių ir priemonių maksimalus panaudojimo bei regresinių priemonių draudimą. Laiko kriterijus suteikia valstybėms galimybę įgyvendinti socialines-ekonomines teises ne iš karto po tarptautinės sutarties įsigaliojimo valstybei narei. Turimų išteklių kriterijus leidžia įgyvendinti šias teises laipsniškai, ne visa apimtimi iš karto, atsižvelgiant į valstybės turimus išteklius, į kurių sampratą patenka ne tik nacionaliniai ištekliai, bet ir tarptautinė parama. Valstybės privalo sudaryti strategines socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą įtvirtinančias programas, kuriose atsispindėtų tarpusavyje suderinti laiko terminai, planuojami panaudoti ištekliai ir priemonės. Nepaisant to, kad valstybėms suteikta santykinė socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo laisvė, įpareigojimai, kuriems nėra taikomos laipsniško įgyvendinimo nuostatos, turi būti įgyvendinti nedelsiant. Socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo progresyvumą geriausiai atskleidžia struktūrinė-proceso-rezultato vertinimo sistema, kadangi ji ne tik leidžia įvertinti valstybės veiksmus ir priemones, bet ir fiksuoja pasiektus rezultatus.

3. Minimalūs esminiai valstybės įsipareigojimai yra kiekvienos iš Pakte įtvirtintų teisių bazinio lygio užtikrinimas - prieigos prie svarbiausių maisto produktų garantavimas, nemokamo pradinio ugdymo užtikrinimas, būsto, atitinkančio pagrindinius higienos reikalavimus, garantavimas, minimalaus sveikatos lygio užtikrinimas. Tarptautiniai teismai pripažįsta absoliutų minimalių įsipareigojimų įgyvendinimo požiūrį. Tuo tarpu nacionaliniai teismai minimalių esminių įsipareigojimų užtikrinimą derina tarpusavyje su protingumo standartais. Minimalių esminių įsipareigojimų vykdymas yra progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo koncepcijos dalis. Valstybės privalo pirmiausia garantuoti kiekvienos teisės minimalų lygį, o tik po to strateginių

priemonių ir maksimalių išteklių pagalba eiti link visiško šių teisių įgyvendinimo. Atliktas tyrimas patvirtino teiginį, kad kiekvienos teisės bazinis lygis privalo būti užtikrintas nedelsiant ir nepriklausomai nuo turimų išteklių. Valstybės nesugebėjimas užtikrinti kurios nors iš socialinių-ekonominių teisių minimalų lygį yra laikomas tarptautinių įsipareigojimų pažeidimu.

4. Pagrindinės priežastys, lemiančios neefektyvų socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimą, yra nepakankamas šių teisių nacionalinis reglamentavimas, išteklių stoka ir neracionalus jų panaudojimas, valstybių neįsigilinimas į progresyvaus įgyvendinimo koncepciją, nesugebėjimas panaikinti diskriminaciją, ypač lyties pagrindais, nacionalinės žmogaus teisių institucijos, atitinkančios Paryžiaus principus ir atsakingos už visų žmogaus teisių gynimą, neįsteigimas. Didžiausia problema, įgyvendinant socialines-ekonomines teises, yra valstybių nesugebėjimas užtikrinti kiekvienos iš Pakte įtvirtintų teisių minimalaus pagrindinio įgyvendinimo lygio.

5. TESKTP ratifikavimo mastas universaliu lygiu įrodo jame įtvirtintų teisių, įskaitant teisės į maistą, progresyvaus įgyvendinimo pripažinimą. Valstybių siekis užtikrinti šios teisės materialinį įtvirtinimą nacionaliniuose teisės aktuose vertintinas kaip teigiamas valstybių veiksmas. Valstybių pasiektas rezultatas, mažinant bādą ar neprievalgį patiriančių asmenų skaičių, yra per žemas, todėl universaliu mastu kol kas neįvykdytas minimalus esminis įsipareigojimas pagal Paktą, garantuoti asmenims teisę būti apsaugotam nuo bado. Teisės į maistą įgyvendinimui neigiamos įtakos turi klimato kaita ir ekonominė globalizacija. Lėtas progresas pripažįstant TESKTP Fakultatyviniame protokole įtvirtintą teisės į maistą gynimo mechanizmą tarptautiniu lygiu rodo valstybių nepasirengimą pripažinti jų jurisdikcijoje esančių asmenų procesines teises į maistą įgyvendinimo garantijas. Teisė į maistą universaliu lygiu netiesiogiai yra ginama JT Žmogaus teisių komitete ir JT Komitete prieš kankinimą.

6. Teisės į maistą pažeidimai nėra savarankiškas EŽTT nagrinėjimo objektas. Teismas negali vertinti progresyvaus šios teisės įgyvendinimo pobūdžio, kadangi tam nėra jokio norminio pagrindo. Teisė į maistą yra ginama per EŽTK įtvirtintų teisių prizmę. Daugelyje bylų EŽTT nustatė Konvencijos 3 straipsnio pažeidimus, tinkamos kokybės ir kiekybės maisto nesuteikimą laisvės atėmimo vietose prilygindamas žiauriam ir nežmoniškam elgesiui. Teisės į tinkamą maistą neužtikrinimas sveikatos priežiūros ar socialinės globos įstaigose apgyvendintiems asmenims, negalintiems savarankiškai apsirūpinti maistu, pažeidžia asmens teisę į gyvybę, įtvirtintą EŽTK 2 straipsnyje. Teisę į maistą EŽTT gina ir religijos laisvės kontekste.

Europos socialinių teisių komitetas taip pat gina teisę į maistą netiesiogiai, analizuodamas šios teisės pažeidimus Europos socialinėje chartijoje įtvirtintų teisių kontekste. EST komitetas pripažįsta teisę į maistą kaip sudėtinę teisių į sveikatą ir į ugdymą dalį.

7. Lietuva pripažįsta teisės į maistą įgyvendinimo materialines garantijas, tačiau procesinės garantijos užtikrinamos tik iš dalies. Lietuva kol kas neįsteigė nacionalinės žmogaus teisių gynimo institucijos, kurios mandatas apimtų socialinių-ekonominių teisių gynimą. Taip pat Lietuva iki šiol netapo TESKTP Fakultatyvinio protokolo dalyve, todėl pareiškėjai negali pasinaudoti Jungtinių Tautų ribose veikiančiu socialinių-ekonominių teisių gynimo mechanizmu. Alternatyvias socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo priežiūros galimybes Lietuvoje užtikrina Lygių galimybių kontrolierius ir Seimo kontrolierius, kurie teisę į maistą gina netiesiogiai kitų teisių kontekste. Lietuva turėtų peržiūrėti teisinį reguliavimą, į teisės aktų nuostatas įtraukiant diskriminacijos draudimą ir priimančias teisės normas, užtikrinančias pažeidžiamų asmenų, negalinčių savarankiškai pasirūpinti teisės į maistą įgyvendinimu, interesus.

PASIŪLYMAI

1. Nacionalinėse strategijose ir programose nustatyti kiekvienos iš socialinių-ekonominių teisių minimalaus įgyvendinimo standartus, suderintus su tarptautinės teisės normomis.
2. Įsteigti nacionalines žmogaus teisių gynimo institucijas, kurių įgaliojimai apimtų socialinių – ekonominių teisių gynimą.
3. ESKT komitetas, nagrinėdamas individualias peticijas, galėtų vadovautis struktūrinių – proceso – rezultato rodiklių sistema, įrodančia tiek teorinį, tiek praktinį socialinių-ekonominių teisių užtikrinimo lygį. Kadangi Komitetas dar tik pradeda plėtoti savo jurisprudenciją, kol kas nėra sukurta valstybių veiksmų vertinimo metodika. Pritaikius struktūrinių – proceso – rezultato rodiklių sistemą, ESKT komitetas galėtų analizuoti ne tik asmens socialinių-ekonominių teisių pažeidimus, bet ir vertinti šių teisių įgyvendinimo progresyvumą.

LITERATŪRA

Tarptautiniai teisės aktai

1. "Europos socialinė chartija (pataisyta)." *Valstybės žinios* 49, 1704 (2001).
2. "European charter on water resources." Prieiga per internetą:
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=231615>
3. "International Convention on the protection of the rights of all migrant workers and members of their families." Doc. No. A/RES/45158.
4. "Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija." *Valstybės žinios* 60, 1501 (1995).
5. "Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas." *Valstybės žinios* 71, 3561 (2010).
6. "Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims." *Valstybės žinios* 21, 549 (1996).
7. "Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas." *Valstybės žinios* 77, 3290 (2002).
8. "Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas." *Valstybės žinios* 77, 3288 (2002).
9. "Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo." *Valstybės žinios* 108, 2957 (1998).
10. "Visuotinė žmogaus teisių deklaracija." *Valstybės žinios* 68, 2497 (2006).
11. "Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais." *Valstybės žinios* 63, 1907 (2000).
12. "Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu." *Valstybės žinios* 63, 1908 (2000).
13. "Ženevos konvencijų papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas)." *Valstybės žinios* 63, 1909 (2000).
14. "Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija." *Valstybės žinios* 40, 987 (1995).
15. "Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas protokolu Nr. 11." *Valstybės žinios* 156, 7391 (2011).

Europos Sąjungos dokumentai

16. "Europos Parlamento rezoliucija dėl vaikų neprievalgio besivystančiose šalyse." 2014/2853(RSP). (2014). Prieiga per internetą:
http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/deve/re/1034/1034798/1034798lt.pdf

17. "Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 178/2002." *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* 463, 2002-01-28.
18. "Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija." *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* C 83, 391 (2010).
19. "Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo." *Europos Sąjungos oficialusis leidinys* C 340, 173 (1997).

Nacionaliniai teisės aktai

20. "Lietuvos Respublikos maisto įstatymas." *Valstybės žinios* 32, 893 (2000).
21. "Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymas." *Valstybės žinios* 72, 3009 (2002).
22. "Lietuvos Respublikos Šešioliktosios Vyriausybės 2012-2016 metų programa." *Valstybės žinios* 149-7630 (2012).
23. "Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimo įstatymas (projektas)." Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429401&p_tr2=2
24. "Lietuvos sveikatos programa." *Valstybės žinios* 64, 1842 (1998).
25. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2011 m. lapkričio 11 d. įsakymas Nr. V - 964 "Dėl maitinimo organizavimo ikimokyklinio ugdymo, bendrojo ugdymo mokyklose ir vaikų socialinės globos įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo." *Valstybės žinios* 140, 6573 (2011).
26. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr. V – 313 "Dėl Lietuvos higienos normos HN 75:2010 "Įstaiga, vykdanči ikimokyklinio ir (ar) priešmokyklinio ugdymo programą. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai" patvirtinimo." *Valstybės žinios* 50, 2454 (2010).
27. "Valstybinė maisto ir mitybos strategija." *Valstybės žinios* 101, 4556 (2003).
28. "Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategija." *Valstybės žinios* 50, 1435 (2000).
29. "Additional Protocol to the American Convention on human rights in the area of economic, social and cultural rights" (Protocol of San Salvador). Prieiga per internetą:
<https://www.oas.org/dil/1988%20Additional%20Protocol%20to%20the%20American%20Convention%20on%20Human%20Rights%20in%20the%20Area%20of%20Economic,%20Social%20and%20Cultural%20Rights%20%28Protocol%20of%20San%20Salvador%29.pdf>

30. "African Charter on human and peoples rights." Prieiga per internetą:
<http://www.achpr.org/instruments/achpr/>
31. "African Charter on the rights and welfare of the child." Prieiga per internetą:
<https://www1.umn.edu/humanrts/africa/afchild.htm>
32. "Constitution of the Republic of South Africa." Prieiga per internetą:
<http://www.gov.za/documents/constitution-republic-south-africa-1996>
33. "Constitution of Kenya." Prieiga per internetą:
<http://www.kenyalaw.org:8181/exist/kenyalex/actview.xql?actid=Const2010>
34. "Constitution of the Republic of Malawi." Prieiga per internetą:
[https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/4953f2286ef1f7c2c1257129003696f4/\\$FILE/Constitution%20Malawi%20-%20EN.pdf](https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/4953f2286ef1f7c2c1257129003696f4/$FILE/Constitution%20Malawi%20-%20EN.pdf)
35. "Federal Constitution of the Swiss Confederation." Prieiga per internetą:
<https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/201506140000/101.pdf>
36. "Protocol to the African charter on human and peoples' rights on the rights of women in Africa." Prieiga per internetą:
http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_instr_proto_women_eng.pdf

Tarptautinių organizacijų dokumentai

37. Declaration on the right to development, adopted by General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986. Prieiga per internetą:
<http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm>
38. Declaration on social progress and development, adopted by General Assembly resolution 2542 of 28 October 1969. Prieiga per internetą:
<https://www1.umn.edu/humanrts/instree/s1dspd.htm>
39. FAO. Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security. 2004. Prieiga per internetą:
<http://www.fao.org/3/a-y7937e.pdf>
40. FAO. Recognition of the Right to Food at the National Level. Prieiga per internetą:
http://www.fao.org/docrep/meeting/007/j0574e.htm#P196_31075
41. FAO. Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security. 2004. Prieiga per internetą:

<http://www.fao.org/docrep/009/y7937e/Y7937E02.htm>

42. FAO. 1996 Rome Declaration on world food security. Prieiga per internetą:

<http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM>

43. FAO. 2002 Declaration of the world food summit: five years later. Prieiga per internetą:

<http://www.fao.org/docrep/MEETING/005/Y7106E/Y7106E09.htm#TopOfPage>

44. FAO. The Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security. Prieiga per internetą:

<http://www.fao.org/docrep/016/i2801e/i2801e.pdf>

45. International Labour Organization. Social protection floors recommendation. No. 202 (2012). Prieiga per internetą:

http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3065524

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/403/50/PDF/N0640350.pdf?OpenElement>

46. United Nations Principles for Older Persons, adopted by General Assembly resolution 46/91 of 16 December 1991. Prieiga per internetą:

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx>

47. WTO agriculture negotiations. Doc. No. G/AG/NG/W/101. Prieiga per internetą:

https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/negoti_e.htm#proposals

JT specialiųjų pranešėjų ataskaitos

48. Interim report of the Special Rapporteur on the right to food. Doc. No. A/68/288. Prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/421/78/PDF/N1342178.pdf?OpenElement>

49. Preliminary report of the Special Rapporteur of the Commission on human rights on the right to food, Jean Ziegler. Doc. No. A/56/210. 2001. Prieiga per internetą:

<http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/A56210.pdf>

50. Progress Report prepared by special Rapporteur Danilo Türk. Doc. No. E/CN.4/Sub.2/1990/19. (1990). Prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G90/123/80/PDF/G9012380.pdf?OpenElement>

51. Report of the Special Rapporteur on the right to food Olivier De Schutter. Final report: The Transformative Potential of the Right to Food. Doc. No. A/HRC/25/57. 2014. Prieiga per internetą:

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Pages/ListReports.aspx>

52. Report of the United Nations High Commissioner for human rights. Doc. No. E/2007/82. Prieiga per internetą:

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2007/82

53. Report of the seminar on appropriate indicators to measure achievements in the progressive realization of economic, social and cultural rights. Doc.No. A/CONF.157/PC/73 (1993). Prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/128/36/IMG/G9312836.pdf?OpenElement>

54. Report by the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Jean Ziegler, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2001/25. Doc. No. E/CN.4/2002/58. Prieiga per internetą:

<http://www.righttofood.org/wp-content/uploads/2012/09/ECN.4200258.pdf>

55. Report of the United Nations High Commissioner for human rights. Doc. No. E/2006/86 (2006). Prieiga per internetą:

56. UN High Commissioner for human rights. Report on indicators for promoting and monitoring the implementation of human rights. Doc. No. HRI/MC/2008/3. Prieiga per internetą:

http://www2.ohchr.org/english/issues/indicators/docs/HRI.MC.2008.3_en.pdf

57. UN High Commissioner for human rights. Report on indicators for monitoring compliance with international human rights instruments. Doc. No. HRI/MC/2006/7 (2006). Prieiga per internetą:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/419/60/PDF/G0641960.pdf?OpenElement>

JT Komitetų bendrieji komentarai

58. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General comment No 1: Reporting by states parties. U.N. Doc. E/1989/22.

59. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 3: The nature of states parties' obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant). UN Doc. E/1991/23.

60. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 4: The right to adequate housing (Art. 11 (1) of the Covenant). UN Doc. E/1992/23

61. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No 7: The right to adequate housing (Art.11.1): forced evictions. UN Doc. E/1998/22

62. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 11: Plans of action for primary education (Art. 14). UN Doc. E/1992/23

63. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 12: The right to adequate food. UN Doc. E/C.12/1999/5.
64. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. CESCR General Comment No. 13: The right to education (Art.13). UN Doc. E/C.12/1999/10.
65. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 14: The right to the highest attainable standard of health (Art. 12). UN Doc. E/C.12/2000/4.
66. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 15: The right to water (Arts. 11 and 12 of the Covenant). UN Doc. E/C.12/2002/11.
67. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No 18: The right to work. UN Doc. E/C.12/GC/18.
68. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. “An Evaluation of the Obligation to Take Steps to the “maximum of available resources” under an Optional Protocol to the Covenant.” UN Doc. E/C12/2007/1.
69. UN Human Rights Committee. General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life).

**JT Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto išvados ir rekomendacijos
valstybėms**

70. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Morocco. UN Doc. E/C.12/MAR/CO/4. Prieiga per internetą:
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/242/03/PDF/G1524203.pdf?OpenElement>
71. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of the Sudan. UN Doc. E/C.12/SDN/CO/2. Prieiga per internetą:
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/244/82/PDF/G1524482.pdf?OpenElement>
72. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the initial report of Burundi. UN Doc. E/C.12/BDI/CO/1. Prieiga per internetą:
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fBDI%2fCO%2f1&Lang=en
73. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fifth periodic report of Italy. UN Doc. E/C.12/ITA/CO/5. Prieiga per internetą:
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/246/21/PDF/G1524621.pdf?OpenElement>

74. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights Democratic Republic of the Congo. UN Doc. E/C12/COD/CO/4. Prieiga per internetą:

<http://www.refworld.org/publisher,CESCR,,COD,4ef9fee12,0.html>

75. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana. UN Doc. E/C.12/GUY/CO/2-4. Prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGUY%2fCO%2f2-4&Lang=en

76. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Greece. UN Doc. E/C.12/GRC/CO/2. Prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGRC%2fCO%2f2&Lang=en

77. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq. UN Doc. E/C.12/IRQ CO/4. Prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fIRQ%2fCO%2f4&Lang=en

78. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the combined second to fifth periodic reports of Kenya. UN Doc. E/C.12/KEN/CO/2-5. 2016. Prieiga per internetą: [http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/KEN/E_C-](http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/KEN/E_C-12_KEN_CO_2-5_23230_E.pdf)

[12_KEN_CO_2-5_23230_E.pdf](http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/KEN/E_C-12_KEN_CO_2-5_23230_E.pdf)

79. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the initial report of Namibia. UN Doc. E/C.12/NAM/CO/1. Prieiga per internetą:

[http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/NAM/E_C-](http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/NAM/E_C-12_NAM_CO_1_23229_E.pdf)
[12_NAM_CO_1_23229_E.pdf](http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/NAM/E_C-12_NAM_CO_1_23229_E.pdf)

80. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the sixth periodic report of Canada. UN Doc. E/C.12/CAN/CO/6. Prieiga per internetą:

http://tbinternet.ohchr.org/treaties/cescr/shared%20documents/can/e_c-12_can_co_6_23228_e.pdf

81. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Lithuania. UN Doc. E/C.12/1/Add.96. Prieiga per internetą:

https://www.urm.lt/uploads/default/documents/uzienio_politika/zmogaus_teises/zmogaus_teises_EN/25_en.pdf

82. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding observations on the second periodic report of Lithuania. UN Doc. E/C.12/LTU/CO/2. Prieiga per internetą:

<http://www.refworld.org/type,CONCOBSERVATIONS,,LTU,53c789b94,0.html>

Specialioji literatūra

83. Ahluwalia, Pooja. "The Implementation of the Right to Food at the National Level: a critical Examination of the Indian Campaign on the Right to Food as an effective Operationalization of Article 11 of ICESCR." *Žiūrėta* 2016 03 01.

<https://www.researchgate.net/publication/34009250> The implementation of the right to food at national level a critical examination of the Indian campaign on the right to food as an effective operationalization of Article 11 of ICESCR

84. Alston, Philip and Gerard Quinn. "The Nature and Scope of State Parties Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 9 (1987): 156-229.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq9&div=19&start_page=156&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

85. Alston, Philip. "Ships Passing in the Night: the current State of the Human Rights and Development Debate seen through the Lens of the Millenium Development Goals." *Human rights quarterly* 27 (2005): 755-829.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq27&div=32&start_page=755&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

86. Anderson, Edward and Marta Foresti. "Assessing Compliance: the Challenges for Economic and Social Rights." *Juornal Human rights practice* 1,3 (2009): 469-476.

<http://jhrp.oxfordjournals.org.skaitykla.mruni.eu/content/1/3/469.full.pdf+html>

87. Baltutytė, Elvyra. "Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje." *Jurisprudencija* 30, 22 (2002): 75-80.

88. Barsh, Russel Lawrence. "Measuring Human Rights: Problems of Methodology and Purpose." *Human rights quarterly* 15 (1993): 87-121.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq15&div=12&start_page=87&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

89. Bilchitz, David. "Towards a reasonable Approach to the Minimum Core: laying the Foundations for Future Socio-Economic Rights Jurisprudence." *South African journal on human rights* 19, 1 (2003): 1-26.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/soafjhr19&div=4&start_page=1&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

90. Bilchitz, David. "Giving Socio-Economic Rights Teeth: the Minimum Core and its Importance." *South African law journal* 119, 3 (2002): 484-501.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/soaf119&div=48&start_page=484&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults#

91. Birmontienė, Toma. "Ekonomikos krizės įtaka konstitucinei socialinių teisių doktrinai." *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 1005-1030.

92. Chapman, Audrey R. "A "Violations Approach" for Monitoring the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 18 (1996): 23-66.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq18&div=9&start_page=23&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

93. Chapman, Audrey R. "Monitoring Women's Right to Health under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights." *American university law review* 44, 4 (1995): 1157-1176.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/aulr44&div=45&start_page=1157&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

94. Chenwi, Lillian. "Unpacking "Progressive Realization", its Relation to Resources, Minimum Core and Reasonableness, and some Methodological Considerations for Assessing Compliance." *De Jure* 46, 3 (2013): 742-769. <http://www.dejure.up.ac.za/index.php/volumes/46-vol-3-2013/199-unpacking-progressive-realisation-its-relation-to-resources-minimum-core-and-reasonableness-and-some-methodological-considerations-for-assessing-compliance.html>

95. Cook, Kate. "The Right to Food and the Environment, the Opinion." *Environmental law review* 12, 1 (2010): 1-11.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/envirlr12&div=4&start_page=1&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults#

96. Dankwa, Victor, et al. "Commentary to the Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 20 (1998): 705-730.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq20&div=36&start_page=705&collection=journals&set as cursor=0&men tab=srchresults

97. De Beco, Gauthier. "The Interplay between Human Rights and Development the Other Way Round: the Emerging Use of quantitative Tools for Measuring the progressive Realisation of Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights and International legal discource* 4, 2 (2010): 265-287.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurandi4&div=22&start_page=265&collection=journals&set as cursor=0&men tab=srchresults

98. De Beco, Gauthier. "Human Rights Indicators for Assessing State Compliance with International Human Rights." *Nordic journal of international law* 77,1 (2008): 23-50.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/nordic77&div=6&start_page=23&collection=journals&set as cursor=0&men tab=srchresults

99. Dommen, Caroline. "Raising Human Rights Concerns in the World Trade Organization: Actors, Processes and possible Strategies." *Human rights quarterly* 24, 1 (2002): 1-50.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq24&div=8&start_page=1&collection=journals&set as cursor=0&men tab=srchresults

100. Eide, Asbjörn. "The Human Right to adequate Food and Freedom from Hunger."

Žiūrēta 2016-03-18. <http://www.fao.org/docrep/w9990e/w9990e03.htm>

101. Eide, Asbjörn, et al. *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.

102. Flinterman, Cees. "Appendix II: The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 15 (1997): 244-252.

<http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/nethqur30&div=30&collection=journals&set as cursor=15&men tab=srchresults&terms=progressive|realization|of|economic|and|social|rights&type=matchall>

103. Green, Maria. "What we talk about when we talk about Indicators: Current Approaches to Human Rights Measurement." *Human rights quarterly* 23, 4 (2001): 1062-1097.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq23&div=48&start_page=1062&collection=journals&set as cursor=0&men tab=srchresults

104. Heringa, Aalt Willem and Philipp Kiiver. *Constitutions Compared: an Introduction to Comparative Constitutional Law*. Intersentia, 2007.

105. Young, Katharine, G. "The Minimum Core of Economic and Social Rights: a Concept in Search of Content." *The Yale journal of international law* 33, 1 (2008): 113-176.
http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/yjil33&div=7&start_page=113&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults
106. Kalantriy, Sital et al. "Enhancing Enforcement of Economic, Social, and Cultural Rights using Indicators: a Focus on the Right to Education in the ICESCR." *Human rights quarterly* 32 (2010): 253-310.
http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq32&div=15&start_page=253&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults
107. Lehmann, Karin. "In Defense of the Constitutional Court: Litigating Socio-Economic Rights and the Myth of the Minimum Core." *American university international law* 22, 1 (2006): 163-198.
http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/amuilr22&div=15&start_page=163&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults
108. Mačernytė – Panomariovienė, Ingrida. "Teisinė garantijų darbuotojams prigimtis." *Jurisprudencija* 25, 17 (2002): 89-97.
109. Malhotra, Rajeev and Nicolas Fasel. "Quantitative Human Rights Indicators - a Survey of Major Initiatives." *Žiūrėta* 2015 03 27.
<http://www.gaportal.org/sites/default/files/Quantitative%20Human%20Rights%20Indicators.pdf>
110. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. "Economic, Social and Cultural Rights. Handbook for National Human Rights Institutions." *Žiūrėta* 2016 01 14.
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training12en.pdf>
111. Peerenboom, Randall P. "Human Rights and Rule of Law: What's the Relationship?" *Georgetown Journal of International Law* 36 (2005): 1-152.
<http://escholarship.org/uc/item/5fk0j20q#page-1>
112. Robertson, Robert E. "Measuring State Compliance with the Obligation to devote the „maximum available Resources" to realizing Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 16, 4 (1994): 676-692.
http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq16&div=39&start_page=693&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults
113. Rosga, Ann Janette and Margaret L. Satterthwaite. "The Trust in Indicators: Measuring Human Rights." *Berkeley Journal of International Law* 27, 2 (2009): 253-315.
<http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1369&context=bjil>

114. Scott, Craig and Philip Alston. "Adjudicating Constitutional Priorities in a Transnational Context: a Comment on Soobramoney's Legacy and Grootboom's Promise." *South African journal on human rights* 16, 2 (2000): 206-268.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/soafjhr16&div=18&start_page=206&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

115. Sepulveda, Magdalena. *The Nature of the Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Antwerpen: Intersentia, 2003.

116. "The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 20 (1998): 691-705.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq20&div=35&start_page=691&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

117. "The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights." *Human rights quarterly* 9, 2 (1987): 122-135.

http://heinonline.org.skaitykla.mruni.eu/HOL/Page?handle=hein.journals/hurq9&div=16&start_page=122&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults

118. Vitkauskaitė – Meurice, Dalia. "Religinių mažumų apsaugos režimas ir jo įgyvendinimas tarptautinėje teisėje." Iš *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai: mokslo studija*, Saulius Katuoka, Pavelas Ravluševičius, Edita Žiobienė et al, 164-203. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.

Teismų sprendimai

119. Advisory opinion OC-17/2002, 2002, Inter-American Court on Human Rights.

120. Case 5310/71, *Ireland v. The United Kingdom*, 1978 ECHR.

121. Case 6289/73, *Airey v. Ireland*, 1979 ECHR.

122. Case 30210/96, *Kudla v. Poland*, 2000 ECHR.

123. Case 27417/95, *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*, 2000 ECHR.

124. Case 47095/99, *Kalashnikov v. Russia*, 2002 ECHR.

125. Case 48787/99, *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*, 2004 ECHR.

126. Case 63332/00, *Rytsarev v. Russia*, 2005 ECHR.

127. Case 5140/02, *Fedotov v. Russia*, 2005 ECHR

128. Case 12106/09, *Ergashev v. Russia*, 2011 ECHR.

129. Case 54810/00, *Jalloh v. Germany*, 2006 ECHR.

130. Case 12066/02, *Ciorap v. Moldova*, 2007 ECHR.
131. Case 14437/05, *Modarca v. Moldova*, 2007 ECHR.
132. Case 14146/02, *Artyomov v. Russia*, 2010 ECHR.
133. Cases 39692/09, 40713/09 and 41008/09, *Austin and Others v. UK*, 2012 ECHR.
134. Case 48609/06, *Nencheva and Others v. Bulgaria*, 2013 ECHR.
135. Case 14150/08, *Vartic v. Romania*, 2013 ECHR.
136. Case 47848/082014, *Centre for legal resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania*, 2014 ECHR.
137. Case 42119/04, *Firstov v. Russia*, 2014 ECHR.
138. Cases 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13 and 70065/13, *Mironovas and Others v. Lithuania*, 2015 ECHR.
139. Case 46043/14, *Lambert and Others v. France*, 2015 ECHR.
140. Case 46043/14, *Lambert and Others v. France*. 2015. Joint partly dissenting opinion of judges Hajiyev, Šikuta, Tsotsoria, De Gaetano and Gričco.
141. Case 44095/14, *A.L. (X.W.) v. Russia*, 2016 ECHR.
142. Case CCT 11/00, *The Government of Republic of South Africa v. Irene Grootboom and Others*, 2000 Constitutional Court of South Africa.
143. Case CCT 9/02, *Minister of Health v. Treatment Action Campaign*, 2002 Constitutional Court of South Africa.
144. Case *The Mayagna (Sumo) Indigenous Community of Awas Tigni v. Republic of Nicaragua*, 2001 Inter-American Court of Human Rights.
145. Communication 155/96, 2001. Social and economic rights action center (SERAC) and Center for economic and social rights (CESR) / Nigeria.
146. Judgment T-760/08, 2008, Colombian Constitutional Court.
147. *People's Union for Civil Liberties v. Union of India and Others*, 2001 Supreme Court of India.

Jungtinių Tautų komitetoose nagrinėti skundai

148. Communication No. 688/1996, 2000, Human Rights Committee.
149. Communication No. 1972/ 2010, 2014, Human Rights Committee.
150. Communications Nos. 1108/2002 and 1121/2002, 2007, Human Rights Committee.
151. Communication No. 372/2009, 2014, Committee against Torture.

152. Complaint No. 193/2001, 2002, Committee against Torture.

Europos socialinių teisių komiteto nagrinėti skundai

153. Complaint No. 41/2007, *Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) v. Bulgaria*, 2007 ECSR.

154. Complaint No. 13/2002, *International Association Autism Europe v. France*, 2002 ECSR.

155. Complaint No. 39/2006, *European Federation of National Organisations Working with the Homeless (FEANTSA) v. France*, 2006 ECSR.

156. Complaint No. 31/2005, *European Roma Rights Centre v. Bulgaria*, 2005 ECSR.

157. Complaint No. 91/2013, *Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) v. Italy*, 2013 ECSR.

158. Conclusion 2015/def/GEO/19/2/EN, 2015 ESCR.

159. Conclusion 2015/def/SVN/17/2/EN, 2015 ESCR.

Internetiniai šaltiniai

160. Antroji Lietuvos Respublikos ataskaita dėl Europos socialinės chartijos (pataisytos) įgyvendinimo (2004 m.). Žiūrėta 2016 02 04.

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

161. Committee on World Food Security. "A Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition 2012." Žiūrėta 2016 03 01.

[http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_Reports/HLPE-Report-3-Food security and climate change-June 2012.pdf](http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_Reports/HLPE-Report-3-Food_security_and_climate_change-June_2012.pdf)

162. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Communication No. 2/2014.

Žiūrėta 2016 03 04. <http://juris.ohchr.org/Search/Details/2010>

163. Elver, Hilal. Special Rapporteur on the right to food. Žiūrėta 2016 03 18.

<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Food/HRCStatementRightFood2014.pdf>

164. European Committee of social rights. Conclusions 2011 - Lithuania - Article 17-2. 2011/def/LTU/17/2/EN. Žiūrėta 2016 03 04.
<http://hudoc.esc.coe.int/eng#%7B%22ESCDcIdentifier%22:%5B%222011/def/LTU/17/2/EN%22%7D>
165. VĮ Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų rinkos reguliavimo agentūra. Žiūrėta 2016 03 01.
<http://www.litfood.lt/paramos-priemones/pienas-vaikams/>
166. Inter-American Commission on human rights. "Guidelines for Preparation of Progress Indicators in the Area of Economic, Social and Cultural Rights." 2008. Žiūrėta 2015 09 17.
<https://www.cidh.oas.org/pdf%20files/Guidelines%20final.pdf>
167. International Commission of jurists. "Courts and the Legal Enforcement of Economic, Social and Cultural Rights. Comparative Experiences of Justiciability." Žiūrėta 2015 12 18.
<http://www.refworld.org/docid/4a7840562.html>
168. Initial report of Lithuania under articles 16 and 17 of the Covenant. 2002. Žiūrėta 2016 01 17.
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/462/37/PDF/G0246237.pdf?OpenElement>
169. Jungtinių Tautų Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto neišnagrinėtų skundų apžvalga. Žiūrėta 2016 03 08.
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/PendingCases.aspx>.
170. JT Žmogaus teisių taryba. "Visuotinės periodinės peržiūros darbo grupės ataskaita Lietuvai." Žiūrėta 2016 03 01. http://www.tm.lt/dok/ataskaita_Lietuva.pdf
171. Jungtinių Tautų Žmogaus teisių tarybos visuotinės periodinės peržiūros metu Lietuvos Respublikai pateiktų rekomendacijų vertinimas. Žiūrėta 2016 03 05.
<http://www.tm.lt/dok/Rekomendacij%C5%B3%20vertinimas.pdf>
172. Ketvirtoji Lietuvos Respublikos ataskaita dėl Europos socialinės chartijos įgyvendinimo. (2006 m.). Žiūrėta 2016 02 28.
<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>
173. Lietuvos Respublikos antroji ataskaita. Jungtinių Tautų tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto nuostatų įgyvendinimas. Žiūrėta 2016 02 15.
<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/jt-esk-paktas.html>
174. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius. Pažyma dėl skundo prieš kalėjimų departamentą prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos ir Lukiškių tardymo izoliatorių-kalėjimą. Nr. 4D-2015/1-1329. Žiūrėta 2016 02 17. <http://www.lrski.lt/lt/seimo-kontrolieriu-pazymos/send/2->

[seimo-kontrolieriu-pazymos/12435-pazyma-del-skundo-pries-kalejimu-departamenta-prie-lietuvos-respublikos-teisingumo-ministerijos-ir-lukiskiu-tardymo-izoliatoriu-kalejima.html](#)

175. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 m. veiklos ataskaita. Žiūrėta 2016 02 17.
<http://www.lrski.lt/images/dokumentai/373.pdf>

176. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2012 m. veiklos ataskaita. Žiūrėta 2016 02 17.
<http://www.lrski.lt/images/dokumentai/Seimo%20kontrolieriu%20ataskaita%202012.pdf>

177. Lietuvos Respublikos šeštoji ataskaita pagal Europos socialinės chartijos (pataisytos) 2 grupei "Sveikata, socialinė apsauga" priklausančius straipsnius: 3, 11, 12 (1 dalies 1, 3 ir 4 punktai), 13 (1 dalies 1-3 punktai), 14 (2008). Žiūrėta 2016 02 04.

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

178. Lygių galimybių kontrolierius. Pažyma dėl diskriminacijos religijos ir įsitikinimų pagrindu švietimo srityje. 2015. Nr. (14) SN-211)SP-28. Žiūrėta 2016 02 17.

<http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2015/11/pazyma-del-diskriminacijos-religijos-ir-isitikinimu-pagrindu-svietimo-srityje.pdf>

179. Lygių galimybių kontrolierius. Pažyma dėl galimos diskriminacijos religijos ir įsitikinimų pagrindu atliekant nuolatinę pradinę privalomąją karo tarnybą. 2016. Nr. (15) SN-245)SP-3. Žiūrėta 2016 02 17.

<http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/01/pazyma-del-galimos-diskriminacijos-religijos-ir-isitikinimu-pagrindu-atliekant-nuolatine-pradine-privalomaja-karo-taryba.pdf>

180. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Pažyma dėl N. M. M. ir kitų užsieniečių registracijos centro gyventojų skundo tyrimo Nr.(13-SN-260). Žiūrėta 2016 03 03.

<http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/01/pazyma-del-uzsienieciu-registracijos-centro-gyventoju.pdf>

181. Metinė Seimo kontrolierių veiklos ataskaita 2014. Žiūrėta 2016 02 17.

<http://www.lrski.lt/lt/seimo-kontrolieriu-veikla/metines-seimo-kontrolieriu-veiklos-ataskaitos/276-metine-seimo-kontrolieriu-veiklos-ataskaita-2014.html>

182. Millennium Development Goals. Žiūrėta 2015 01 07.

http://www.alliance2015.org/fileadmin/user_upload/MDGs.pdf

183. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas. Lietuvos sveikatos programa: rezultatai ir išvados. 2011. Žiūrėta 2016 03 04.

<http://www3.lrs.lt/docs2/PZACLURH.PDF>

184. Statement by Hilal Elver, Special Rapporteur on the right to food at the 70th session of the General Assembly. Žiūrėta 2016 03 18.

<http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16683&LangID=E>

185. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto valstybės narės. Žiūrėta 2016 03 21. <http://indicators.ohchr.org/>.

186. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto Fakultatyvinį protokolą ratifikavusios valstybės. Žiūrėta 2016 03 21. <http://indicators.ohchr.org/>

187. The FAO Hunger Map 2015. Žiūrėta 2016 03 19. <http://www.fao.org/hunger/en/>

188. The Millennium Development Goals Report 2015. Žiūrėta 2016 01 27.

http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf

189. Trečioji Lietuvos Respublikos ataskaita dėl Europos socialinės chartijos įgyvendinimo. Žiūrėta 2016 02 28.

<http://www.socmin.lt/lt/ataskaitos/tarptautiniu-dokumentu-igyvendinimo/europos-socialine-chartija.html>

190. Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba. 2015 m. vartotojų skundų dėl maisto produktų ir viešojo maitinimo paslaugų analizė. Žiūrėta 2016 03 14.

http://vmvt.lt/sites/default/files/vartotoju_skundu_ataskaita_2015.pdf

ANOTACIJA

Burbienė Kristina. Progresyvus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas: teisės į maistą pavyzdys. Magistro baigiamasis darbas. 2016.

Raktiniai žodžiai: Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, socialinės-ekonominės teisės, progresyvus įgyvendinimas, teisė į tinkamą maistą, minimalūs įsipareigojimai.

Magistro baigiamajame darbe nagrinėjama progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo samprata, šių teisių neįgyvendinimo arba netinkamo įgyvendinimo priežastys, vienos iš socialinių-ekonominių teisių – teisės į tinkamą maistą įgyvendinimas universaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygiais. Atlikus minėtų sričių analizę nustatyta, kad materialinės socialinių-ekonominių teisių, įskaitant teisę į maistą, garantijos įtvirtintos tinkamai, tačiau procesinės garantijos užtikrinamos tik iš dalies. Darbe siekiama įrodyti, kad minimalus kiekvienos iš TESKTP įtvirtintų teisių įgyvendinimo lygio materialinis ir procesinis užtikrinimas yra būtina pirminė sąlyga progresyviai socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimui. Šis teiginys, atlikus išsamią socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo analizę, pasitvirtino.

ANNOTATION

Burbienė Kristina. Progressive Realization of Social-Economic Rights: Example of the Right to Food. Master thesis. 2016.

Keywords: International covenant on economic, social and cultural rights, social-economic rights, progressive realization, right to adequate food, minimum core obligations.

Master thesis analyzes the concept of progressive implementation of social-economic rights, the reasons of non-implementation or improper implementation, the realization of one of social-economic rights – the right to adequate food in the context of a universal, regional and national level. The research of the above mentioned issues showed that the material guarantees of social-economic rights, including the right to food, are laid down properly, but the procedural guarantees are ensured only in part. This thesis seeks to prove that if the state party fails to ensure the minimum essential level of each of the rights enumerated in the International covenant on economic, social and cultural rights it is presumed, that the state failed to ensure the implementation of this right. This statement was confirmed after a detailed analysis of the implementation of social-economic right.

SANTRAUKA

Burbienė Kristina. Progresyvus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas: teisės į maistą pavyzdys. Magistro baigiamasis darbas. 2016.

Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas valstybėms narėms nustato “rezultato įsipareigojimus”, kurie reiškia, kad valstybė privalo imtis visų įmanomų priemonių, kad pasiektų tarptautinėje sutartyje numatytą rezultatą. Tačiau kadangi kiekviena Pakto dalyvė yra pasiekusi skirtingą išsivystymo lygį ir turi skirtingą ekonominį potencialą, valstybėms Paktas suteikia galimybę prisiimtus įsipareigojimus įgyvendinti palaipsniui, kas neretai tampa sutartinių įsipareigojimų nevykdymo arba netinkamo vykdymo priežastimi.

Šiame darbe siekta išanalizuoti valstybėms palaipsniui įgyvendinant socialines-ekonomines teises kylančias problemas, nustatyti neįgyvendinimo arba netinkamo įgyvendinimo priežastis bei išanalizuoti vienos iš Pakte įtvirtintų teisių - teisės į maistą įgyvendinimą universaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.

Tikslui pasiekti iškelti uždaviniai: nustatyti valstybių įsipareigojimų apimtį socialinių – ekonominių teisių įgyvendinimo srityje, išanalizuoti progresyvaus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimo sampratą ir išskirti specifinius bruožus, identifikuoti problemas ir priežastis, trukdančias valstybėms tinkamai įgyvendinti socialines-ekonomines teises, išanalizuoti minimalių valstybės įsipareigojimų ir progresyvaus įgyvendinimo santykį, ištirti teisės į pakankamą maistą progresyvų įgyvendinimą tarptautiniu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.

Baigiamąjį darbą sudaro 3 skyriai. Pirmajame skyriuje nagrinėjamas progresyvaus socialinių – ekonominių teisių įgyvendinimo turinys, reglamentavimas ir aptariami įgyvendinimo matavimo rodikliai ir jų reikšmė. Antrajame skyriuje nustatomos ir analizuojamos probleminės socialinių – ekonominių teisių įgyvendinimo sritys, nagrinėjamas minimalių įsipareigojimų ir progresyvaus įgyvendinimo santykis. Trečiasis skyrius skirtas progresyvaus teisės į tinkamą maistą įgyvendinimo analizei.

Tyrimo rezultatai parodė, kad valstybėms kyla nemažai sunkumų, įgyvendinant socialines – ekonomines teises, įskaitant ir teisę į tinkamą maistą.

SUMMARY

Burbienė Kristina. Progressive Realization of Social-Economic Rights: Example of the Right to Food. Master thesis. 2016.

International Covenant on economic, social and cultural rights requires for member states “results obligations”, which means, that the state must take all reasonable measures to reach in an international agreement intended result. However, since each state party has reached different level of development and has different economic potential, Covenant provides an opportunity to implement the obligations progressively, which often becomes a contractual default or a reason of improper realization.

The objective of this thesis is to analyze issues, which occur for member states by progressively implementation of socio-economic rights, to identify the causes of non-implementation or improper implementation and to analyze one of the rights enshrined in the Covenant – the implementation of the right to food at universal, regional and national level.

In order to achieve the goal of the thesis, the following objectives have been set: to determine the scope of state obligations by realization of social-economic rights, to analyze the concept of progressive implementation and to set specific characteristics, to identify the problems and reasons of non-implementation, to analyze the relation between minimum core obligations and progressive realization and to analyze the implementation of the right to food at universal, regional and national level.

The master thesis consists of 3 chapters. Chapter 1 studies the content and regulation of progressive implementation of social-economic rights and discusses the indicators of measurement of progressive realization and their significance. The second chapter presents the problematic issues of the implementation and analyzes the relation between minimum obligation and progressive realization. The third chapter is dedicated to analysis of progressive implementation of the right to food.

The results of research have showed that the states have more of difficulties by implementation of social-economic rights, including the right to adequate food.

Forma patvirtinta Mykolo Romerio universiteto
Senato 2012 m. lapkričio 20 d. nutarimu Nr.1SN-10

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2016-05-05
Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas), Teisės fakulteto, Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto, Tarptautinės teisės programos

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Kristina Burbienė

Studentas (-ė) _____,
(vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis rašto darbas / bakalauro / magistro baigiamasis darbas

„Progresyvus socialinių-ekonominių teisių įgyvendinimas: teisės į maistą pavyzdys“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų

metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

Kristina Burbienė

(parašas)

(vardas, pavardė)